

ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ

Жалпы орта білім беретін мектептердің 7-сыныбына
арналған оқулық

Өзбекстан Республикасы Халыққа білім беру министрлігі
баспаға ұсынған

Жаңа басылым

Ташкент – 2022

УЎК 94(100)(075.3)

КБК 63.3(0)я72

Д 81

ҚҰРАСТЫРҒАНДАР:

Турсун Салимов, Ләзиз Насруллаев,
Нурхайот Хакимов, Санжар Кушбеков, Баходир Махмудбоев

ПІКІР ЖАЗҒАНДАР:

- Ш.Эргашев** – Ўзбекстан Республикасы Ғылым Академиясы Тарих институты-
ның аға ғылыми қызметкері, тарих ғылымдарының кандидаты;
- Д.Ураков** – ӨҰУ Тарих факультеті «Дүниежүзі тарихы» кафедрасының мең-
герушісі, тарих ғылымдарының докторы;
- И.Тайронов** – ТМПУ Тарих факультеті «Дүниежүзі тарихы» кафедрасының мең-
герушісі, тарих ғылымдарының кандидаты;
- А.Бийкузиев** – ӨҰУ Тарих факультеті «Дүниежүзі тарихы» кафедрасының оқы-
тушысы, тарих ғылымдары бойынша философия докторы (PhD);
- А.Исмаилов** – Ўзбекстан Республикасы Ғылым Академиясы Ўзбекстанның
Мемлекеттік тарих мұражайының ғылыми хатшысы, педагогика
ғылымдары бойынша философия докторы (PhD);
- Ж.Мустафоев** – НМПИ «Тарихты оқыту әдістемесі» кафедрасының аға оқытушы-
сы;
- З.Бозоров** – Ташкент облысы, Піскент ауданы, 5 ИДУМ 1-санатты тарих пәнінің
оқытушысы.

ШАРТТЫ БЕЛГІЛЕР:

– сен біліп
аласың.

– тарихты қойын
дәптеріңе енгіз!

– есіңе ал!

– менің тарихи
зерттеулерім.

– тарихи дерек!

– білімділер үшін!

– есте сақта!

– терминдер
түсінігі.

– ойлан және
қорытынды жаса!

– сұрақтар мен
тапсырмалар.

*Республикалық мақсатты кітап қоры қаржылары есебінен басылды.
Түпнұсқа макет пен дизайн концепциясын Республикалық
білім орталығы жасады.*

ISBN 978-9943-8372-7-0

© Республикалық білім орталығы, 2022 ж.

KIPICE

Kадірлі оқушы, Сен 6-сыныпта мыңдаған жылдар бойы жалғасқан дүниежүзі және Өзбекстан халықтарының ежелгі тарихын оқып үйрендің. Адамзат тарихын дәуірлерге бөлу негізі бойынша Батыс Рим империясының ыдырауымен дүниежүзілік тарихта Орта ғасырлар дәуірі басталады. Бұл дәуір V ғасырдың соңынан XV ғасырдың соңына дейін жалғасады. Онда жер иеленушілік қоғамның қалай пайда болғаны, қалай дамығаны, халықтардың тұрмыс-тіршілігі, еңбек қатынастары, азаттық үшін күресумен қатар, басқыншылық пен тонаушылық жорықтары жайында да баяндалады.

Он ғасыр жалғасқан орта ғасырлар барысында Еуропа, Азия, Африка және Америка құрлықтарында көптеген маңызды оқиғалар орын алып, мәдениеттің дамуында тамаша жетістіктерге қол жеткізілді. Орталықтанған ірі мемлекеттердің пайда болуы қолөнершілік өнімдері өндіру, сауданың, ғылым мен мәдениеттің дамуына себеп болды. Шығыс пен Батыс мемлекет халықтары дипломатиялық, сауда және мәдени байланыстар арқылы өнеркәсіп, ғылым мен мәдениеттің жетістіктерінен өзара мүдделі болды. Әлемнің әртүрлі бөліктерінде бірегей ортағасырлық өркениеттер пайда болды. Еуропада негізінен христиандық, Азияда ислам мен буддизм діндері таралып, олар қоғамның, ғылым-білім және мәдениеттің дамуына үлкен үлес қосады.

Орта ғасырларда қалыптасқан жер иеленушілік қатынастары адамзат тарихында маңызды рөл атқарып, Еуропада феодалдық, Азияда жер иеленушілік қоғамы деп аталады. Билеушілердің өз туыстарына, шенеуніктер мен діни қызметкерлерге жер беруі нәтижесінде жер иеленушілік қатынастар қалыптасып, халық феодалдар (ірі жер иеленушілер) және тәуелді шаруалар дәрежелеріне бөлінеді. Тарту етілген жерлердің мұрагерлік меншікке өтуі феодалдық биліктің күшеюіне алып келді, бұл өз кезегінде елде саяси бытыраңқылыққа әкеледі.

Құрметті оқушы, біз орта ғасырлар тарихына қатысты мәліметтерді материалдық және жазба деректер арқылы аламыз. Материалдық дереккөздерге тарихи мұражайлардағы еңбек және соғыс қарулары, киімдер мен зергерлік бұйымдар, тиындар, мүсіндер, суреттер, сонымен қатар үйлер, сарайлар, мұнаралар, ғибадатханалар жатады. Жазбаша дереккөздерге тарихи жылнамалар, салықтар, айыппұлдар, сот істері, сауда-саттық, қарыз міндеттемесіне байланысты ресми құжаттар, императорлардың, патшалар мен сұлтандардың жарлықтары, саяхатшы ғалымдар мен елшілердің күнделіктері, тарихшылардың еңбектері мысал бола алады. Бұлар бізге тарихи үдерістер мен оқиғалар туралы нақты мәліметтер алу мүмкіндігін береді. Орта ғасырларда барлық құжаттар мен кітаптарды құсни хатшылар жазған болса, XI ғасырда Қытайда, XV ғасырдың ортасында Еуропада баспаханалардың жасалуы жазба деректердің санының күрт өсуіне алып келді. Бұл өз кезегінде орта ғасырлар тарихы туралы ауқымды ақпарат алу мүмкіндігін арттырады.

Осы кезеңде орын алған оқиғалардың маңыздылығын ескере отырып, бұл оқулыққа V–XIII ғасырлар аралығындағы орта ғасырлар тарихы енгізілген. Сен орта ғасырлар тарихының кейінгі кезеңдерінде болған маңызды оқиғаларды 8-сыныптың дүниежүзілік тарих оқулығынан біле аласың.

ОҚУЛЫҚПЕН ЖҰМЫС ЖАСАЙМЫЗ

Құрметті оқушылар! Оқулықтың әрбір тақырыбы «Сен біліп аласың», «Есіңе ал!», тақырыптың негізгі мәтіні және «Сұрақтар мен тапсырмалар» сияқты бөлімдерден тұрады. Соның ішінде, «Сен біліп аласың» бөлімінде сен үйренуің қажет болған негізгі сұрақтармен танысатын боласың. «Есіңе ал!» бөлімі саған өткен сабақтағы мәліметтерді қайталап, жаңа білімді игеруің үшін қажетті жағдай жасайды.

Тақырыптың негізгі мәтініне «Тарихты қойын дәптеріңе енгіз!», «Менің тарихи зертеулерім» сияқты бөлімдер қосылады. «Тарихты қойын дәптеріңе енгіз!», бөліміне қызықты қосымша деректер жинақталады. «Менің тарихи зерттеулерім» арқылы сен түрлі мемлекеттерге қатысты тарихи оқиғаларды анализ жасауды, салыстыруды және пікір білдіруді үйренесің.

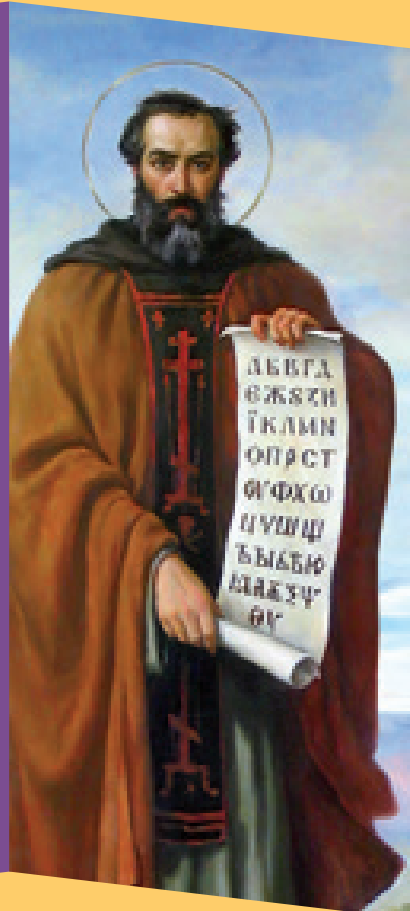
Тақырыптардың негізгі мәтінінде «Тарихи дерек!» бөлімін кездестіресің. Онда сен назар аударуың қажет болған тақырыптың ең маңызды мәліметтері, сонымен қатар, қызықты оқиғаларға көңіл бөлесің.

Әрбір тақырып соңында «Сұрақтар мен тапсырмалар» беріліп, оларды орындау арқылы жаңа тақырыпты қаншалықты меңгергеніңді анықтауың мүмкін.

Бұл бөлімде алдымен, маңызды идеялар мен қорытындылар келтіріледі. Со-сын, сұрақтарға жауап беру үшін тек қана оқулық мәтіні емес, басқа да қосымша, мысалы, ғаламтор ақпараттары, жазба дереккөздер, ғылыми-әдістемелік еңбектер мен брошюралардан пайдалану қажет болады.

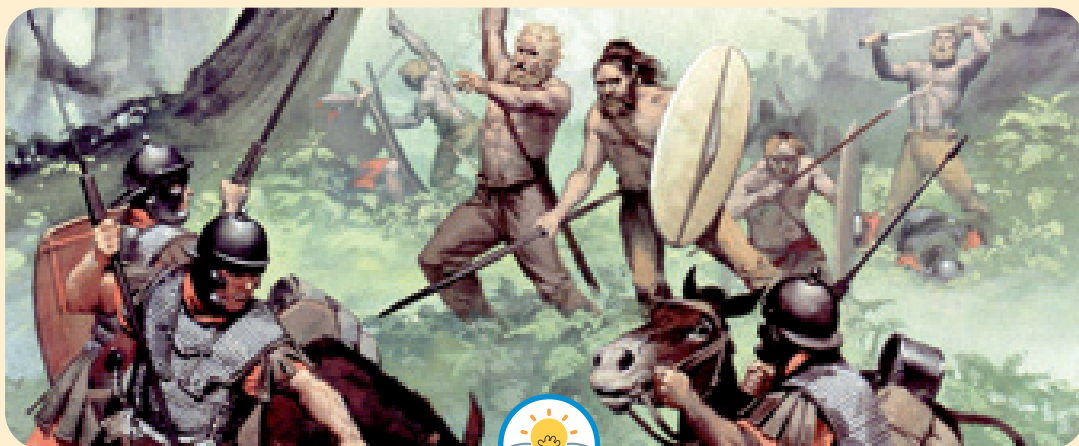
I TAPAY

1- тақырып

Герман тайпалары және Рим империясы

*Герман тайпалары
шайқас алаңында*

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- герман тайпалары, олардың орналасуы және шаруашылығы жайында;
- ру-тайпалық дәстүрлері, діни сенімдері, тайпалық одақтардың құрылуы жайында;
- Рим империясының екіге бөлінуі, дағдарысқа ұшырауы және оның себептері;
- герман тайпаларының Рим империясы аймақтарына ұйымдас-тырған шабуылдары және оның салдары жайында.

ЕСІҢЕ АЛ!

- Рим империясы өзінің күш-қуатының шыңына қашан және қалай қол жеткізді?
- Ежелгі дүниенің қандай империяларын білесің?

ГЕРМАН ТАЙПАЛАРЫ

Рим империясының солтүстік бөлігінде тұратын герман тайпаларының қоныс аударуы (біздің заманымыздан бұрынғы IV–VI ғасырлар) Еуропа тарихында маңызды оқиғалардың бірі болды. Бұл тайпалар туралы алғашқы жазба деректер Юлий Цезарьдің «Галлия шайқасы туралы естеліктер» және Рим тарихшысы Корнелий Тациттің «Германия» шығармаларында берілген.

Герман тайпалары Еуропаның шығысында және Рейннен Ельба өзеніне дейінгі аумақтарда жасаған. Олар биік бойлары, көк көздері, қызғыш шаштары, жауынгерлік және ептілігімен оңтүстік халықтардан ерекшеленіп тұрды. Германдардың мықты және бір-біріне жақын салынған қыстақтары болмаған. Әрбір отбасы шабындық пен тоғайлармен қоршалған жеке шаруашылықта тұрып, диқаншылық және шаруашылықпен шұғылданды. Рулық қауымдастық деңгейінде өмір сүрген германдарда жерге байланысты ұжымдық жер иелігі болып,

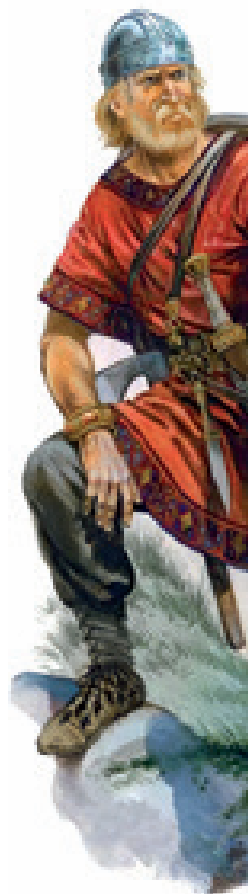

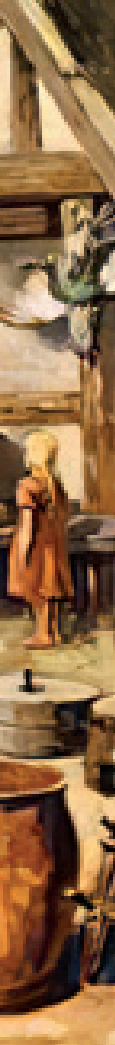
Герман тайпаларының өмірі

рулық қауымдармен ынтымақтастықта ормандағы ағаштарды кесіп, жаңа жерлер ашты. Жерді алдымен қарапайым ағаш соқа көмегінде өңдеген, жерді тыңайтпаған.

Бертін келе ауыспалы егу әдісі тағы да ағаш соқадан темір соқаға өту еңбек өнімділігінің өсуі мен өнімнің артуына себеп болды. Олар жануарлар терісінен киім тігіп киген, қылыш, қалқан, балта және найзалармен құралданып, соғыс пен аңшылықты ұнатқан. Күнделікті тұрмыста нанға қарағанда, сүт, ірімшік және етті көбірек тұтынған. Қолөнершілікте негізінен қару-жарақ, құрал-жабдықтар, киім-кешек және ыдыс-аяқ істеп шығарған. Сөйтіп, оларда құмырашылық, тоқымашылық, зергерлік, тері мен ағашты өңдеу салалары да дамыды. Олар темір, алтын, күміс, мыс, қорғасын қазып алуды да білген. Ежелгі Риммен сауда-сатық жасау герман тайпаларының өмірінде маңызды рөл атқарған. Олар римдіктерге құлдар, шаруа малдары, тері, кәріптас жеткізіп берсе, римдіктер оларды сапал, шыны, бронза ыдыстар, алтын және күміс әшекейлер, құралдар және құнды маталармен қамтамасыз еткен.

Германдар тайпасы мемлекет пайда болуына дейін рулық кезеңін бастан өткізді. Сондықтан саяси құрылымның негізін тайпа құрап, тайпаны халық жиынында тағайындалған **конунгтар** (ақсүйек тұлғалар) басқарған. Олар өз тайпаластарын бұйрыққа қарағанда жеке үлгі, сендіру арқылы басқарды. Тайпаның барлық қаруланған еркін өкілдері қатысатын **халық жиналысы** жоғары билік органы саналған. Ол уақыт-уақытымен шақырылып, ең маңызды мәселелерді: тайпа бас-

шысын сайлау, тайпа ішіндегі келіспеушіліктерді жою, соғыс жариялау және тыныштық орнату сияқтыларды қарастырған. Тайпаны жаңа жерлерге көшіру мәселесі де тайпа жиналысында шешілген.

Бірте-бірте германдар қоғамында әскери бөлімдер (дружина), олардың қолбасшыларының беделі арта түсті. Бұл үдерісте мүліктік теңсіздік күшейіп, (IV–V ғасырлар), өзара және сыртқы соғыстардың артуы негізгі орынды иеледі. Нәтижеде саяси жүйеде өзгерістер басталып, IV–V ғасырларда алеман, гот, Франктердің ірі тайпа одақтары қалыптасты.

Ежелгі германдар дінінде ерекше орынға ие дін иелері, зәулім ғибадатханалар, салтанатты рәсімдері болмаған. Олар табиғат күштерін – аспан, найзағай, жел және жерді құдіретті күш ретінде санаған. Герман тайпаларының әлеуметтік-саяси өміріндегі өзгерістер және Рим империясымен үздіксіз қатынасы олардың діни сенімдерінің өзгеруіне алып келді. Тайпалар арасында насихаттау арқылы христиан діні таралып, әлеуметтік өркендеу тағы да жеделдеді.

*Герман
жауынгерлері*

ГЕРМАНДАРДЫҢ БАТЫС РИМ ИМПЕРИЯСЫНА ШАПҚЫНШЫЛЫҚТАРЫ

IV ғасырдан бастап Рим империясы өзінің бұрынғы құдіретін жоғалта бастады. Бұл үдерістің бірнеше себептері болып, олардың ең өзектісі құлдар еңбегінің төмен дәрежеде болуы еді. Тарихтан белгілі, құлдар өндіріс қарқынының артуында мүдделі болмады. Империяның құлдырауы, құлдар санының артуында негізгі орын иелеген, сыртқы басқыншылық жорықтарының болмауы ділгірлікті одан әрі ұшықтырады.

Басқарушы үкіметті, сондай-ақ әскерлерді азық-түлік өнімдері, киім-кешек, соғыс құралдарымен қамтамасыз ету қажеттілігі салықтардың жылдан-жылға жоғарылауына себеп болды. Мұндай жағдай қарапайым қалалықтар мен диқандар арасындағы наразылықты күшейтті. Дағдарыс 395 жылы Рим империясын екіге: Батыс

және Шығыс бөліктерге бөлінуімен аяқталды. Күшті дағдарыста болған Батыс империяға герман тайпалары: вандалдар, вестготтар (батыс готтар), остготтар (шығыс готтар), англдар, сакстар, Франктер және басқа тайпалардың шабуылдары күшейе түсті.

Халықтардың ұлы қоныс аударуын шығыстан Еуропаға жорық бастаған көшпелі ғұн тайпалары жылдамдатты. Ғұндар қуғынынан қашып, Рим империясы аумағына өткен вестготтар империя әскерлерін тас-талқан етеді. Мұндай жеңілістен соң империя өзін аяққа тұрғыза алмады. Сол себепті Вестготтар 410 жылы қолбасшысы Аларих басшылығында «мәңгілік қала» атағын алған Римді жаулап алады. Вестготтар қаланы үш күн бойы тонады. Халықтың наразылығы мен азық-түлік қорының таусылуы варварлардың қаланы тастап, оңтүстік Галлияға шегінуіне тура келді. Вестготтар 418 жылы оңтүстік-батыс Галлияда алғашқы варвар патшалығын – Вестгот патшалығын құрды. Көп ұзамай вандал және алан тайпалары солтүстік Африкада, остготтар – Италияда, Франктер – Галлияда, англ-сакстар – Британия аралдарына орналасып, өз мемлекеттерін құрады.

Рим жауынгерлері

Герман тайпаларының Рим империясына шабуыл жасауы

БІЛІМДІЛЕР ҮШІН!

Батыс Рим империясындағы әскери қолбасшылардың бірі Одоакр 476 жылы өз әскерлерімен көтеріліс жасап, соңғы император Ромул Августулды тақтан құлатып, монастрға жөнетеді. Императорлық белгілерін Константинопольға жіберуді бұйырады. Бұл күн тарихта Еуропада құлшылық қоғамынан жер иелігі қарым-қатынастарына (феодал қоғамына) өтудің басталғанын білдіреді.

Астготтар Италияда астанасы Равенна деп аталатын күшті патшалық құрған. Олардың патшасы Теодорих ежелгі мәдениетті сақтау және Римді қайта құруды мақсат еткен. Оның бас уәзірі римдік ақсүйек, жетік философ Боеций еді. Боеций өзара соғыстарды тоқтатуға тырысқанымен, остготтар мен римдіктер арасындағы қақтығысты шешудің мүмкіндігі болмады. Қарама-қайшылықтар тек астготтар ең жақсы жерлерді иелеп алғандықтары үшін емес, ең алдымен дін, әдет-ғұрыптар, тілдегі айырмашылықтарға байланысты болды. Остготтар мен римдіктер арасындағы қақтығыстар Византия жауынгерлері VI ғасырдың ортасында, остготтар патшалығының күйреуіне себеп болды. Бірақ көп ұзамай Солтүстік Италияға басқа герман тайпасы лангобардтар басып кіреді. Олар Лангобард патшалығын құрады.

ТЕРМИНДЕР ТҮСІНІГІ

Конунг – тайпа басшысы, ақсүйектердің жоғары өкілі.

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Герман тайпалары туралы қандай түсінікке ие болдың? Олар туралы кімдер мәлімет жазып қалдырған?
2. Рим империясының әлсіздеуіне қандай факторлар себеп болды?
3. Ойланып көр: неліктен герман тайпалары Рим империясының бай мәдениетін жойды?
4. Герман тайпалары қай жерлерде өз мемлекеттерін құрды?

2–3- тақырып

Франктер мемлекеті: патшалықтан империяға қарай

Франктер

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- франк тайпалары, патшалықтың пайда болуы және Хлодвиг туралы;
- мемлекеттік басқару мен христиандықтың қабылдануы;
- Карл Мартелл мен Қортық Пипин дәуірінде жүргізілген реформалары;
- Ұлы Карлдың әскери жорықтары, үлкен аумақтарды бағындырып, империяға негіз қалануы;
- «Жаңа Рим империясының» ыдырауы және Капетингдер әулеті туралы.

ЕСІҢЕ АЛ!

- Халықтардың ұлы қоныс аударуы қалай басталған?
- Герман патшалығы қай жерде және қалай пайда болған?
- «Империя» атауының мағынасы қандай?

*Ұлы Карлдың
тайпаларды
бағындыруы*

ФРАНК ТАЙПАЛАРЫ

Франк патшалығы герман тайпалары құрған мемлекеттердің ішінде ең күштісі және ұзақ жасағаны болды. Франк тайпалары бастапқыда Рейн өзенінің төменгі ағысында орналасқан. Олар басқа герман тайпалары сияқты ру-тайпалық жүйеде ғұмыр кешіп, егіншілік және мал шаруашылығымен айналысқан. Тонау соғыстары франктердің де мүліктік теңсіздігін (стартификациялау) жеделдетіп, әскери ақсүйектер мен дружиналардың ықпалын күшейтті.

*Франктер
теңгесі*

Хлодвигтің
мұрагерлері

ТАРИХИ ДЕРЕК!

Хлодвигтің бұйрығымен, Сали франктерінің көне әдет-ғұрып заңдары жинақталып, латын тілінде «Сали ақиқаты» жазылады. Онда мүліктік жерлер тек ерлердің еншісімен ұрпақтан-ұрпаққа өтіп, түрлі қылмыстар үшін айыппұлдар мен жазалар нақтыланған. Заңдарда әлеуметтік теңсіздік көрініс тапқан болып, ақсүйектер, еркін франктер, тәуелді адамдар немесе құлдар жасаған қылмыстары үшін әртүрлі айыппұлдарға тартылған.

ФРАНКТЕР ПАТШАЛЫҒЫ

Франктердің V ғасырдың ортасынан бастап, Рим империясының оларға көршілес аумақтары – Сена және Луара өзендері жағалауларына қауіп төнуі күшейді. Солтүстік Галлияда Франктер мемлекеті құрылады. Оның негізін салушы Меровейлер ұрпағынан тараған Сали франктерінің жетекшісі **Хлодвиг** болған. Оның әскерлері 486 жылы Суассон қаласы маңында Рим әскерлерін жеңеді, содан кейін вестготтарды бағындырып, Оңтүстік Галлияны да иеледі.

Меровейдің немересі Хлодвиг франктердің алғашқы патшалығы – Меровингтер әулетінің негізін қалады. Ол таққа үміткерлердің барлығын жойып, халық жиналыстарын шақырудан бас тартады. Патша сарайы басқару орталығы саналған. Патшалықтың әскери күші көптеген дружиналардан тұрған. Облыстарды (аймақтарды) басқару графтарға тапсырылады.

Франктер Галлияны басып алған кезде, жергілікті рим-галл ақсүйектерінің жерлеріне тиген жоқ. Аздаған франктерге Рим императорына тиесілі бос жерлер бөліп беріледі. Нәтижеде франктер үкіметін мойындаған жергілікті үстем тап өкілдері Хлодвигке елді басқаруда көмектесіп, бірте-бірте франк ақсүйектерімен араласып кетеді. Франктерде мемлекет тұрғындары аралас латын-герман тілінде сөйледі, кейінірек ол француз тілінің негізіне айналды. Жазу үшін тек латын тілі пайдаланылған.

ХРИСТИАНДЫҚТЫ ҚАБЫЛДАУ

Франктердің пұтқа табынушылық діндері олардың Галлиядағы билігін нығайтуына көмектесе алмады. Халық арасында жоғары бедел мен ықпалға ие болған христиан шіркеуінің Франк басшыларына үлкен көмек беру мүмкіндігін түсінген. Шіркеудегі кез-келген билік Құдайдан деген сенімі патшаға мақұл болған. Хлодвиг жаңа дінді қабылдау арқылы рим-галл халқын біріктіруге болатынын түсінеді. Патша 496 жылы Рим шіркеуінің ережелері бойынша христиан дінін қабылдады. Содан кейін патша дружинасы мен қарапайым Франктер де қабылдады. Іс-шара патша үкіметі мен Рим папасы (католик шіркеуінің басшысы) басқаратын батыстық шіркеу одағын қамтамасыз етеді.

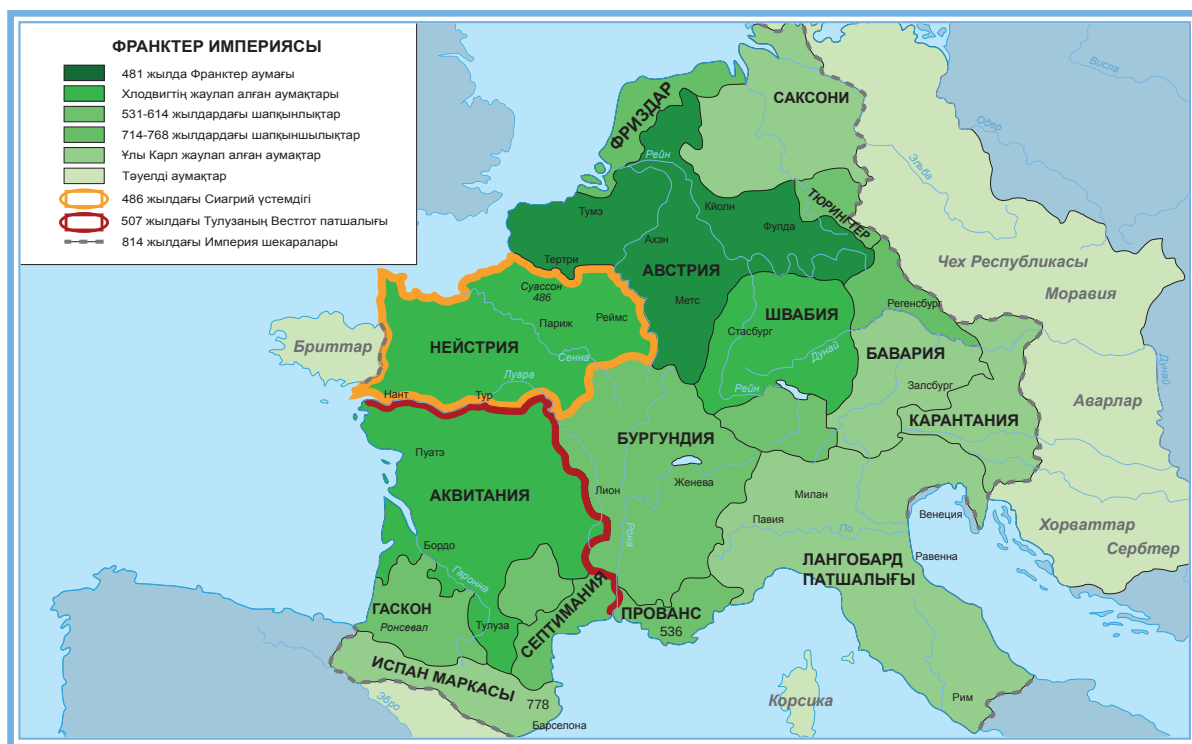
Хлодвиг христиандық ілімін түсініп, қабылдаған және үлгілі діндар болды деп айту қиын. Дегенмен, бұл шара болашаққа қызмет етуді көздеген еді. Сол тұстан бастап франктер мен рим-галдықтар бірте-бірте бір-бірімен жақындасып, біртұтас халық бола бастады. Христиан дінімен танысу франктерге Рим мәдениетінің түрлі салаларын, тұрмыс-тіршілігін игеру мүмкіндігін береді.

Хлодвиг мемлекет аумақтарын өз ұлдарына бөліп беруі, болашақта мемлекеттің ыдырауына себеп болады.

ЕСТЕ САҚТА!

Франктер құрған мемлекет бастапқыда оны билеген әулеттердің атымен аталған. X ғасырда астана Париж айналасындағы аймақ – Ил-де-Франс атынан шыққан болып, Франция деп атала басталады. Ежелде отанымызда оны Фарангистан, халқын фарангдар деп атаған.

Карл Мартелл
Пуатье
шайқасында

КАРЛ МАРТЕЛЛ

Карл Мартелл тұсында франк патшалығына қауіп төндірген қақтығыстарға шек қойылады. Франктер аумағына Пиреней таулары артынан Араб халифаты әскерлерінің шабуылы басталады. 732 жылы жеті күнге созылған Пуатье шайқасында Карлдың атты әскерлері арабтардың шабуылын тоқтатуға қол жеткізеді. Осы жеңісінің құрметіне Карлға – «Мартелл» (Балға) бүкеншік ат беріледі.

Сыртқы жаулардың шабуылына тойтарыс беру үшін франктер армиясын түзетіп, күшті атты әскерлер жасақтауға мәжбүр болған. Атты әскерлер соғыс алаңында шешуші рөлді атқарғандықтан, жаяу халық әскерлері соғыста кейінгі орында тұрған.

БЕНЕФИЦИЙ РЕФОРМАСЫ

Карл Мартелл әрқашан соғысқа дайын атты әскерді құру үшін әскери қызметшілердің санын көбейтеді. Ол атты әскер жауынгерлеріне шаруалар пайдаланып жатқан, жалға берілген немесе қауымдық жер алқаптарын бөліп бере бастайды. Әскери қызметке арналған жерлер **бенефиций** – («қайырымдылық», «жақсылық») алғашқы орта ғасырларда Батыс Европадағы патша немесе ірі феодалдан вассалға белгілі жұмысты атқару, көбінесе әскери қызметті орындау шартымен табысталған жер деп аталған. Жер мұрагерлік емес, әскери қызметті өтеу мерзіміне берілген. Егер жауынгер әскери борышын өтей алмаса, бенефиций алып тасталған.

Феодты алумен байланысты барлық шарттар ұсынушы және алушы арасындағы келісімшартпен бекітілген. Феодал иелерін **феодал** деп атау әдетке айналған. Бенефиций реформасының нәтижесінде уақыт өте феодалдық тап қалыптасып, ортағасырлық рыцарлықтың негізі қаланады.

ТАРИХИ ДЕРЕК!

*Жылдар өтіп бенефиций әскери қызмет шартымен мұраға өте бастады. Нәтижеде X ғасырда бенефиций **феодал** – келісімшарт бойынша әскери қызмет пен басқа міндеттерді орындау шартымен берілген мұрагерлік мүлікке айналады.*

МЕНИҢ ТАРИХИ ЗЕРТТЕУЛЕРІМ

1. Бенефиций реформасының мақсаты мен себептерін анықта.
2. Реформаның мазмұнына сипаттама жаса.
3. Алған нәтижелерді тарихты қойын дәптеріңе кесте ретінде енгіз.

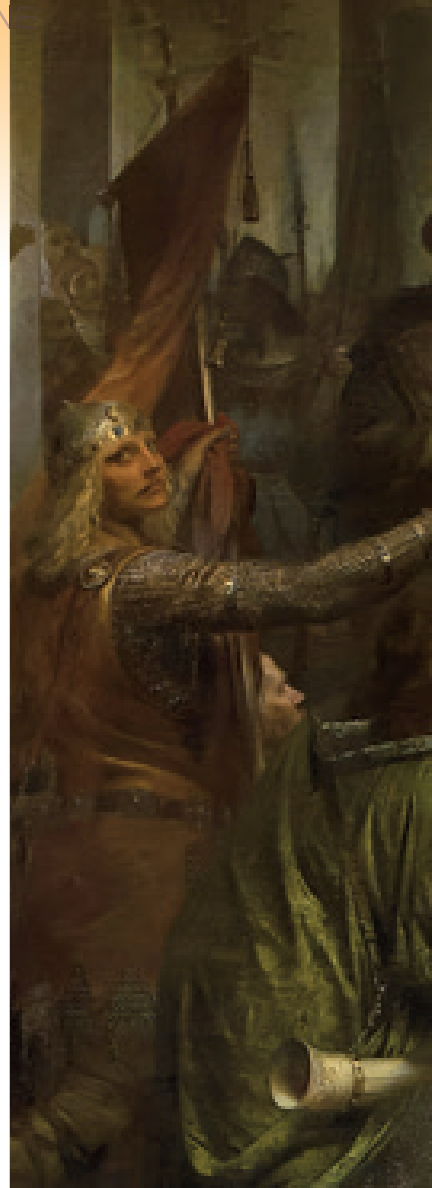
Карл Мартеллдің ұлы Қортық Пипин әкесінің шіркеу жерлерін тәркілеу саясатынан бас тартуды ұйғарып, шіркеумен жақындасу саясатын жүргізді. Өйткені, Меровинг патшаларын тақтан құлатып, өзі патша болу үшін папалар көмегіне мұқтаж еді. Көп ұзамай Қортық Пипин өз мақсатына жетеді: Меровингтер әулетінің соңғы патшасын тақтан түсіріп, Рим католиктік шіркеуінің папасына патша болғысы келетінін білдіреді, одан қолдау сұрайды. 751 жылы Суассон қаласындағы франк ақсүйектерінің жиналысында Пипин франктер патшасы болып жарияланды. Осылайша Каролингтер әулеті ресми түрде (751–987 жылдары) билік ете бастады. Әулеттің негізін қалаушы Қортық Пипин болғанымен, кейінірек тарихшылар өз ұрпағының ең танымал өкілін Карл атымен Каролингтер әулеті деп атаған.

Көп ұзамай германдардың лангобард тайпалары Римді қоршау кезінде папа Пипиннен көмек сұрады. Пипин Италияға соғыс ашып, лангобардтар патшасын бұрын жаулап алған қалаларды және орталық Италияны папаға беруге мәжбүрледі. Бұл аймақта 756 жылы папаның әлемдік мемлекеті (қазіргі Ватикан) пайда болады.

БІЛІМДІЛЕР ҮШІН!

Франктер Пипинді «қортық» деп атаған – бойы шын мәнінде аласа еді (135 см), бірақ патшаның денелік күші мықты және ұзын қылыштан шеберлікпен пайдаланатын болған.

ҰЛЫ КАРЛ

Ұлы Карлдың
тәж кию рәсімі

Пипиннің перзенті Ұлы Карл франктер мемлекетін (768–814) 46 жыл басқарады. Карл көрікті, күшті және төзімді адам болған. Орта ғасырларда Ұлы Карл туралы көптеген аңыздар мен жырлар жазылады. Жазушылар мен шежірешілер оның әскери ерліктері, әділдігі мен даналығын дәріптеген. Оның латын тіліндегі (Каролус) атауынан Европа елдерінің билеушілері өздерін король (патша) деп атай бастады. Көптеген әскери жорықтарды басқарып, ұлы салтанат құрғаны, мемлекетте жаңа заңдар әзірлеп, білім мен мәдениетке демеушілік жасағаны үшін тарихшылар Карлға «Ұлы» атағын берген.

Карл билік жүргізген жылдары 53 әскери жорық жүргізеді. Ол үлкен қолмен ұзақ жорықтар жүргізіп, Рим папасына көмектесу үшін екі рет Альп тауларынан асып, Италияға басып кіреді. Карл лангобардтарды жеңіп, олардың патшасын тұтқындайды. Италияның көп бөлігі Франктер мемлекетінің меншігіне өтеді. Карл арабтар үстемдігіндегі Испанияға бірнеше рет шабуыл жасаған. Жаулап алған шағын аумақта Испан орталығы құрылады.

Франк әскерлерінің ең ұзақ жалғасқан және ауыр соғыстары Рейн және Ельба өзендерінің арасында тұратын сакс тайпаларына қарсы (772–804) болған. Белгілі бір дәрежеде Карл сакстардың христиан дінін қабылдауға және өзінің билігін

мойындауға қол жеткізеді. Саксонияны бірнеше графтық аймақтарға бөліп, оларды басқаруға франк және сакс ақсүйектерін тағайындады. Ақсүйектер, епископтар және монастрлар жаулап алынған елдерде үлкен жер мүліктеріне ие болады.

КАРОЛИНГТЕР ИМПЕРИЯСЫ

Ұлы Карл билігінің соңғы жылдарындағы франк патшалығын бұрынғы Рим империясының аумақтарымен салыстыруға болатын еді. Бұл жағдай Карл кеңесшілері арасында оны ежелгі римдіктерге еліктеп, император деп жариялау идеясы туындады. Мұндай мүмкіндікке 800 жылы жергілікті Рим ақсүйектерінің папа Лев III ке қарсы бүлік шығару арқылы қол жеткізеді. Римдіктердің шабуылына ұшыраған папа католиктік шіркеуге адалдығын көрсеткен Карл сарайын паналауға мәжбүр болады. Ол Ұлы Карлдан көмек сұрады. Папаның өтінішімен келісе отырып, Карл әскер жіберіп, көтерілісті бастайды.

Рим папасы 800 жылдың желтоқсанында Римге келген Карлға алғыс ретінде әулие Пётр ғибадатханасында императорлық тәжін кигізеді. Осылайша Карл мөрі басылған «Жаңа Рим империясы» құрылды, оның орталығы Ахен қаласы болған.

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ

Карлдың сарай шенеуніктері мен қызметшілері бұл тұста уәзірлер міндетін де атқарды. Патша сарайындағы жоғары лауазымдардың қатарында: қаржы, салық, әскери сала, асқана, атхана және тағы басқа лауазымдар болған. Ірі тайпаларды *герцогтар* (неміс тілінде «сайланған әскери қолбасшы, одан кейін рулық тайпа басшысы) басқарды. Уақыт өте келе герцог ең жоғары тектілік мәртебесіне сайланады. Шағын аудандарды император тағайындаған *графтар* (неміс тілінде «патша тағайындаған шенеунік») басқарып, аталмыш атау да тектілер атағына айналады. Карл өз мемлекетінің шекарасын нығайту мақсатында *маркалар* (неміс тілінде «шекаралық облыс») жасады, оларды *маркграфтар* (неміс тілінде «шекара облысы әкімі») басқарды.

Карл сарай шенеуніктерімен елді аралап, жерлердегі нақты жағдайды бақылап, осылайша мемлекетті басқарады. Император жылына екі рет – дүниелік және ғылыми ақсүйектердің жоғарғы кеңесін өткізіп, олардың келісімімен жарлықтар шығарады. Жерлерде графтық басқарулар жалғасты, бірақ оларды бақылау үшін империяның барлық аймақтарына сенімді өкілдерін – «билеушінің өкілдерін» жібереді. Империяның негізгі әскері атты әскер бөлімдері болды.

Шіркеу епископтары, ірі монастырьлардың аббаттары император жарлықтарының жергілікті жерлерде орындалуына белсенділік танытты. Карл сапарлары кезінде графтар мен епископтардың қызметін жеке өзі тексерді. Егерде қызмет бабын асыра пайдалану анықталса, жауаптылар дереу жұмыстан босатылды. Империя аумағының өте кеңдігі үнемі бақылауда ұстап тұруды қиындатты. Сондай-ақ, графтар өз облыстарында жеке үстемдікті орнатуға, лауазымдарын мұрагерлікке алуға ұмтылды. Бұл үдеріс уақыт өте орталықтандырылған биліктің әлсіреуіне және империяның дағдарысына әкелді. Европа билеушілерінің арасында Карлдың беделі жоғары болған. Оның сарайына алыс-жақын мемлекеттерден елшілер келіп тұрған. Тарихи жылнамаларға қарағанда, халифа Харун ар-Рашид елшілері арқылы Карлға бағалы сыйлықтармен қатар, Иерусалимдегі Иса пайғамбардың қабірі орналасқан жерді баламалы түрде ұсынды.

ИМПЕРИЯНЫҢ ҮДЫРАУЫ

Жаулап алу арқылы құрылған Ұлы Карлдың Жаңа Рим империясының даму деңгейі әртүрлі тайпалардан құралғандықтан, ұзақ уақыт бойы билік жүргізу қиынға соқты. Карлдың қазасынан көп ұзамай империя ыдырай бастады. Оның немерелерінің тұсында 843 жылы Верден қаласында жасалған келісім бойынша империя үшке бөлініп, кейіннен үш мемлекет – **Франция, Германия және Италия** құрылды.

Верден келісімінен кейін Каролингтер империясының батыс бөлігі Ұлы Карлдың немересіне берілді, нәтижеде Батыс Франк патшалығы құрылады. Аймақ халқының басым бөлігі солтүстік роман тіліндегі рим-галлдар құрайтындықтан француз халқының қалыптасуы жеделдеді және аймақ Галлия емес, Франция («Франктер мемлекеті») деп аталды. Бұл мемлекеттің астанасы Париж қаласы болды. Осы кезеңдегі Каролингтер билігінің әлсіздігі басқа халықтардың тынымсыз шабуыл жасауына мүмкіндік берді. Нәтижеде ірі феодалдар бірігіп, елді басқыншылардан қорғай бастады. Каролингтердің соңғы өкілі Людовик V қайтыс болғаннан кейін ақсүйектер мен дін қызметшілері 987 жылда Роберттиндер отбасынан шыққан граф Гюго Капетті Франция патшасы деп жариялады. Осылайша Францияда Капетингтер әулетінің негізі қаланды. Алайда Капетингтердің билігі бастапқыда күшті болмай, патшалық IX–X ғасырларда-ақ бірнеше тәуелсіз мүліктерге – Нормандия, Аквитания, Бургундия герцог жерлері, Тулуза, Шампан, Фландрия графтықтарына бөлініп кетті. Әрқайсысы тәуелсіз және кейде патшадан да күштірек әскерге, үлкен жерлерге ие болды. Патша өз домені (жер-мүлік) – Ил-де-Франс герцогтығында ғана билік жасап, ол Париж және Орлеан қалаларын қамтыды.

Францияда X–XI ғасырларда ауыл шаруашылығы, қолөнершілік пен сауданың дамуы басталып, уәлаяттар арасында еңбек бөлінісі басталды. Еңбек бөлінісі күшейіп, уәлаяттар өз бетінше өмір сүруін тоқтатты. Сауда-саттық оларды бір-біріне байланыстырды. Уәлаяттар арасындағы экономикалық байланыстарды дамыту қажеттілігі феодалдық батыраңқылықты тоқтату қажеттілігін туғызды. Шіркеу мен феодалдардың озбырлығынан зардап шеккен қала халқының қолдауы нәтижесінде патшаның құдіреті арта түсті. Бұл күштерге сүйене отырып капетингдер XII ғасырдың басында өз доменінде тәртіп орнатып, мүліктерін көбейтті және біртіндеп Францияны біріктіре бастады. Патша Людовик VI (1108–1137) патша жерінде тұрған барон бекіністерін бағындыруға қол жеткізді. Оның ұлы Людовик VII Аквитания герцогтығының мұрагері – Элеонораға үйленіп, өз аймағын кеңейтті.

XIII ғасырдың басында Францияның дерлік барлық аумағында Филипп II нің билігі орнады, патша үкіметі айтарлықтай күшейді.

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Франк патшалығының құрылу үдерісін сипатта.
2. Франктердің христиандықты қабылдауын қалай бағалайсың?
3. Сенің пікіріңше, Жаңа Рим империясы не үшін ұзақ билік жасамады?
4. Верден келісімінен кейін Франция өмірінде қандай саяси өзгерістер болды?

4- тақырып

Британиядан Англияға

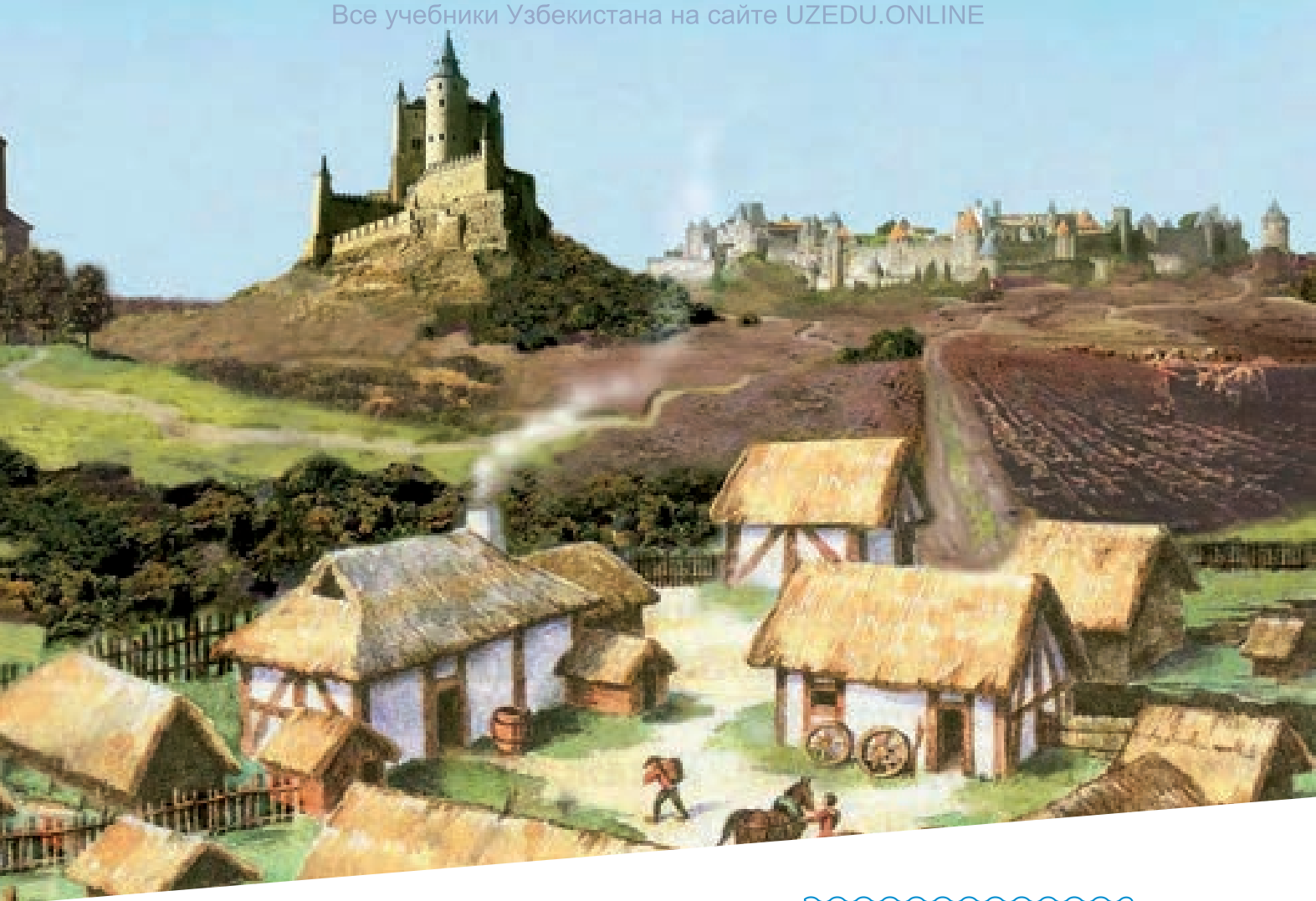

Англ-сакстар

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- Британияның байырғы тұрғындары жайында;
- англ-сакстар: қорғаныстан басып алуға дейін;
- нормандтардың басқыншылығы және оларға қарсы күрес;
- патша Альфред және оның қызметі;
- нормандтардың XI ғасырдағы шапқыншылықтары.

БРИТАНИЯНЫҢ БАЙЫРҒЫ ТҰРҒЫНДАРЫ ЖАЙЫНДА

Ұлыбритания Еуропаның солтүстік-батыс бөлігінде орналасқан. Бұл аймақта б.з.б I мыңжылдықта кельт тайпалары – бриттер жасаған. Б.з. 43 жылынан бастап Британия аралдарының көп бөлігін римдіктер жаулап алды, осылайша олардың Оңтүстік Британияға 400 жылдық билігі басталады. Рим империясы Британия аралдарын басып алған кезде аралдың оңтүстігінде кельт, бритт тайпалары, солтүстігінде – қазіргі Ирландия мен Шотландияда – скот, пикт тайпалары жасаған.

**ТАРИХТЫ ҚОЙЫН
ДӘПТЕРІҢЕ
ЕНГІЗ!**

Лондонның іргесі 43 жылы Рим империясы аралды жаулап алғаннан кейін Темза өзенінің жағасында қаланып, төрт ғасыр бойы римдіктердің бас қаласы болды.

АНГЛ-САКСТАР ШАПҚЫНШЫЛЫҒЫ

Римнің Британиядағы легионы 407 жылы Италияға оралғаннан соң аралдағы римдік тұрғындар да құрлыққа қайтады. Осы кезде аралдағы бритт, кельттердің өзара соғыстарынан пайдаланған солтүстік аумақтардағы пикт және скотт тайпалары оларға қарсы шабуыл бастады. Олардан қорғану үшін бриттер Германияның ішкі (солтүстік) аймақтарындағы англ, сакс және ют тайпаларынан

көмек сұрады. Германдар бастапқыда үш кемеді келеді. Бірақ жергілікті халықтың әскери әлсіздігін пайдаланып, англ-сакстар жүздеген, мыңдаған тайпаларды «қорғаушылардан» «басқыншыларға» айналуға шақырады.

ПАТША АРТУР

Дөңгелек үстел
рыцарьлары

Аралдағы соңғы римдіктердің бірі Амвросий Аврелиан VI ғасырдың басында бриттерді біріктіріп, англ-сакстарға қарсы жарты ғасырға жуық соғысады. Бұл жеңістер туралы мәліметтер кельт тайпаларының жадында ғасырлар бойы сақталады. Бірақ аңыздарда басқыншыларға соққы берген батырдың аты өзгерген. Баяндаушылар оны Арториус немесе Артур деп атаған.

АЛҒАШҚЫ ФЕОДАЛДЫҚ МЕМЛЕКЕТТЕР

Амвросий Аврелианнан кейін бриттерде лайықты көшбасшының болмауы англ-сакстардың аралды басып алуына мүмкіндік берді. Аралдағы англ-сакс тайпалары V–VI ғасырларда жергілікті бриттердің қалған бөлігін бағындырып, өздерінің алғашқы феодалдық патшалықтарын құрды. Жергілікті бриттер аралдың солтүстік-батыс бөлігіне қуылды. Көптеген бриттер мен кельттер шапқыншылықтан қорқып, франктер мемлекетінің Арморика уәлаятына қоныс аударып, ол жерге Бретан атын берді. Бриттердің бір бөлігі соғыста қаза тапты, қалғандары кейінірек германдармен араласып кетті. Британияда кельт, бритт тілі емес, басқыншы *англдар тілі* билікке қол жеткізді. Олар түрлі диалекттерде сөйледі, бірақ жылдар өтіп англдар жасаған Мерсия диалекті кеңінен

қолданыла бастады. Нәтижеде кейінірек басқыншылар қолданатын тіл ағылшын тілі, ал мемлекет Англия деп аталды. Басқыншылардың көптеген тайпалары мен жаулап алынған халықтың қалған бөлігі біртұтас халыққа біріге бастады. Тарихта олар англ-сакс деп аталды.

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ

Англ-сакс патшалығы монархиялық мемлекет болып, бірақ патшалық билік әлсіз еді. Патша ақсүйектерден құралған «Данышпандар кеңесіне» тәуелді болды. Кеңес заңдарды бекітіп, мемлекеттің жоғары сот органы қызметін атқарды. Тіпті, кеңес патшаны сайлап, оны тақтан түсіре алуы да мүмкін еді. Мемлекетте графтықтар құрылып, оларды патша өкілдері – шерфтер басқарды. Осылайша ағылшын қоғамы бірте-бірте феодализмге айналды. Онда ірі жер иелері – *лордтар* пайда болды. Жаңадан құрылған патшалықтар әрқашан бір-бірімен қарама-қарсы еді. 829 жылы Уэссекс билеушісі Экберт аралдағы барлық патшалықтар халқын бір мемлекетке біріктіріп, өзін патша деп жариялайды. Осылайша IX ғасыр басында англ-сакс мемлекеттері бірігіп, мемлекетті жалпы **«Англия»** деп атау басталды.

БІЛІМДІЛЕР ҮШІН!

ДӨҢГЕЛЕК ҮСТЕЛ ТУРАЛЫ АҢЫЗ

Аңыз бойынша, патша Артур жиналыстарда қатысушылар бір-бірімен ең жақсы орын мәселесінде дауласпауы және өздерін тең сезіне алулары үшін дөңгелек үстелді ойлап тапқан. Өйткені феодалдар арасында жоғары орындыққа отыру үшін талас жиі болатын, ол тіпті қарулы қақтығыстарға ұласатын еді. Дөңгелек үстел Камелот сарайының ең үлкен залында еді. Оның айналасындағы орындарда ерлікпен жеңіп шыққандар, текті, адал адамдар ортасына кіру құқығына ие және жоғары рыцарьлық атағымен марапатталғандар ғана отыруы мүмкін болған. Дереккөздерде рыцарьлардың саны түрліше келтіріледі, олардың көпшілігі 24 болғанын жазады.

Қазіргі күнде Венчестерде дәстүр бойынша 24 мүшеден құралған дөңгелек үстелде сұхбат әлі де өткізіліп, жүздеген жылдар бойы үздіксіз жалғасып келуде.

Патша Артур тұсында дөңгелек үстелде рыцарьлармен мемлекеттік басқару, әскери жорықтар, мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету, азаматтарды басқыншылардан қорғау сияқты өзекті мәселелер талқыланған.

НОРМАНДАРҒА ҚАРСЫ КҮРЕС

Біріккен англ-сакс патшалығы құрылуымен-ақ нормандарға қарсы кескілескен күрес басталды. Нормандардың қолбасшылары жауынгерлігімен ерекшеленіп тұрған.

ЕСТЕ САҚТА!

Викингтер – VIII ғасырдың соңы XI ғасырдың орта тұсында Еуропа мемлекеттерінде теңіз жолы арқылы сауда-саттық жасады, қарақшылық пен шапқыншылық жорықтарын жасаған скандинавиялықтар (Дания, Норвегиялық тайпалар) болды. Батыс Еуропада оларды **нормандар**, Ресейде **варягтар** деп атады.

838 жылы Экберт басқыншыларының Англияға жасаған шабуылдарының біріне тойтарыс бере алды. Бірақ ішкі қақтығыстардан әлсіреген англ-сакс патшалығы басқыншыларды тоқтата алмады. Нәтижеде нормандар 842 жылда Лондонды басып алып, тонайды және өртеп жібереді. Осыдан кейін көптеген скандинавиялықтар Англияның солтүстік-шығысына қоныстануы елдің дамуына әсер етеді. Даниялықтар тығыз қоныстанып, бұл аймақ орта ғасырларда *Данияға тиісті* аймақ ретінде белгілі болды.

Викингтердің
Англияға шабуылы

ҰЛЫ ПАТША АЛЬФРЕД

Нормандар шабуылы Ұлы патша Альфред (871–900) дәуірінде қайтарылды. Ол көптеген сарайлар салдырып, шекараларды нығайтты, теңіз кемелерінен әскери флот құрып, әскерлерге басшылық жасады. Халық әскерлерін нормандарға қарсы тұра алатын, ең жақсы әскери дайындығы бар жауынгерлермен ауыстырды. Англияда алғаш рет жеке тұрақты салықты енгізіп, бұл салық «даниялықтар ақшасы», яғни даниялықтарға қарсы күресу үшін жиналатын салық деп аталды. Патша Альфред 879 жылы нормандарды өзінің билігіндегі ағылшын жерлерінің дербестігін мойындайтын келісім жасауға мәжбүр етті. Патша Альфред заманында ағылшын жерлерінде тыныштық орнап, ғылым-пән дамып, мәдениеттің өрлеуі басталады.

Патша Альфред өте білімді, оқымысты тұлға болып, ғылым мен білімге демеушілік жасады. Оның кезінде сауатты діни қызметшілер дайындайтын епископ-тиктер қасында жаңа мектептер құрылады. Сондай-ақ, «Англосаксон жылнамасы» құрастырылып, маңызды уақиғалар жылма-жыл жазып барылды. Егер 250 жыл барысында жазылған жылнама болмағанда, тарихшылар Англияның ортағасырлық тарихымен шектелетін болар еді. Альфред тарапынан англ-сакс патшалықтарының ежелгі заңдарын, ақиқаттарын жинап, жеке жинақ ретінде шығару бұйырылды. Кейінірек оған «Альфред ақиқаты» аты берілді. Альфред өз мемлекетінің халқын сауатты етуге ұмтылған билеуші, ол латын авторларының шығармаларын англ-сакс тіліне аудартырған.

ДЕНЛОНЫҢ ҚАЙТАРЫЛУЫ

Патша Альфредтің қазасынан соң оның мұрагері Денлоға (Дания заңдары уәлаяты) шабуыл жасайды және оны қосып алады. Бұл уақытқа келіп, Денлоға орналасқан даниялықтар жергілікті халықпен әлдеқайда жақын болып, араласа бастаған. Кейінірек Англияда тағы ішкі қарама-қайшылықтар басталып, мемлекет әлсірей түсті. Бұл тұста Дания патшалығы тез көтеріле бастады.

БІРІККЕН ПАТШАЛЫҚ

ХІ ғасыр бастарында нормандар Англияға қайта шабуыл жасайды. Даниялық патша Канут 1013 жылы ағылшын жағалауына әскер түсіріп, оны қиындықтарсыз қолға алады. Канут сол тұста Англия патшасы деп те жарияланады. Ол Англиямен бірге Шотландия, Норвегия және Швецияны өз ішіне қамтыған ірі мемлекет құрады. Бірақ оның қазасынан соң құрған ірі мемлекеттері ыдырап кетеді. Содан кейін ағылшын патшалығына Эдуард келіп англ-сакстар билігін қайта құрады.

Патша Вильгельм I

ЖАУЫНГЕР ВИЛЬГЕЛМ

1066 жылы Францияның солтүстігінде Нормандия герцогы Вильгельм I норманд және француз рыцарьларынан тұратын әскермен Англия жағалауларына түседі. Ол англ-сакстарды даниялықтардан азат еткісі келетінін білдіреді, бірақ іс жүзінде Англияны жаулап алуға тырысады. Сондықтан ағылшын шіркеуінде өз ықпалын кеңейтуді армандаған Папаның қолдауымен англ-сакс әскерлерін жеңеді және өзін Англия патшасы етіп жариялайды.

Нормандиялықтар билігі орнаған соң, көптеген англ-сакстар өз мүліктерінен айырылды. Барлық жерде жаңа ақсүйектердің тас қамалдары құрылды. Вильгельм I ең жақсы жерлер мен ормандарды патшалық қорықтар деп жариялады. Ағылшындар көтеріліс жасап, ағылшын емес, ескі француз тілінде сөйлейтін патшаға наразылық таныта бастады.

Вилгелъм I дiң мұрагерлерi патша үкiметiн нығайтуды жалғастырды. Атап айтқанда, кенже ұл Генрих I дәуiрiнде патшалық сот күшейдi, сондай-ақ патшалық қазына басқармасы құрылды.

Генрих I дiң ұл перзентi болмағандықтан, оның қазасынан соң тақ үшiн күрес күшейе түстi. Ұзақ жалғасқан бұл күресте қызының ұлы Генрих II (1154–1189) жеңiп шықты.

Генрих II тұсында қаржылық және әскери реформалар жүргiзiлдi. Барондарға әскери қызметтiң орнына қазынаға «Қалқан ақша» салығын төлеуге рұқсат етiлдi. Бұл реформа патшаға тұрақты жалдамалы әскер құруға мүмкiндiк бердi. Осылайша Англияда патшалар билiгi күшейе түстi.

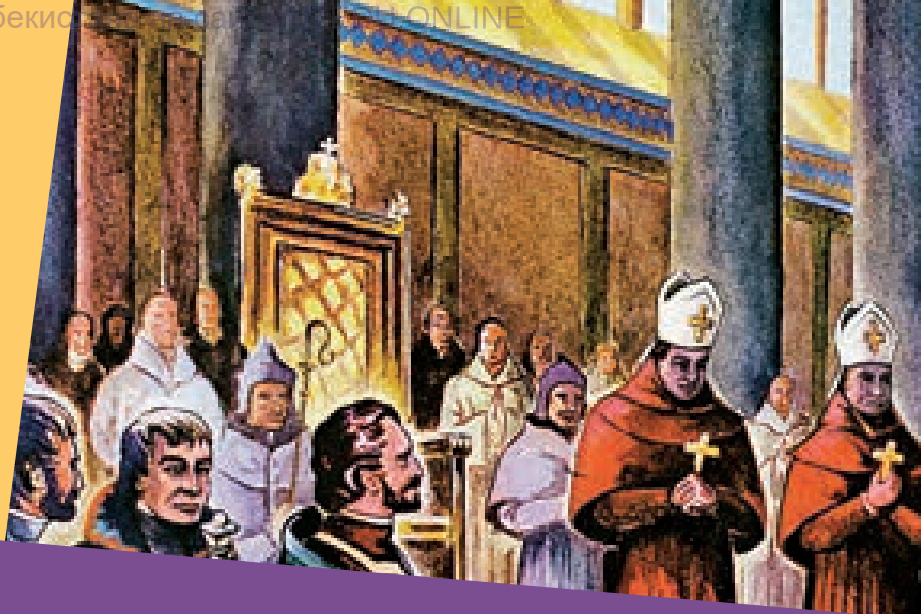
*1066 жылдағы
Вильгельм I және
англ-сакстар
арасындағы
Гастингс
шайқасы*

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Британияның байырғы тұрғындары және оған шапқыншылық жасаған герман тайпалары туралы айтып бер.
2. Патша Артур кім, ол туралы не білесің?
3. Ұлы Альфред қызметі жайында нелерді естеп қалдың?
4. Нормандар шапқыншылығы туралы білгендеріңді айтып бер.
5. Неліктен Британия кейінірек Англия деп аталды?

5- тақырып

Қасиетті Рим империясы

Генрих I және Карл
III тің кездесуі

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- герман патшалығының құрылуын;
- Оттон I дің патшадан императорға айналуын;
- не үшін жаңа мемлекет Қасиетті Рим империясы деп аталғанын;
- герман императорлары мен католик шіркеуі: бәсекелестік пен күресі жайында.

ГЕРМАНИЯ ПАТШАЛЫҒЫ

Шығыс Франк патшалығындағы Кароллингтер әулетінің билігі 911 жылы аяқталады. Бұл уақытта патша үкіметі әлсіреген еді. Жергілікті ақсүйектер 919 жылы герцогтардың ең күштісі болған Саксония герцогі Генрихті Шығыс Франк мемлекетінің билеушісі етіп сайлады. Бұл күн Германия патшалығының құрылған жылы деп есептеледі.

Бұл уақытта Германияға солтүстіктен нормандар, оңтүстіктен көшпелі венгерлер шабуыл жасады. Алысты көздеп, ақылмен жұмыс бастаған Генрих елді нығайтуға ұмтылды. Венгерлермен 9 жылдық бейбіт келісімге қол қойып, мықты атты әскер құра бастады. Оның жарлығымен ауылдардан, әр 9 қожалықтан беруден адам соғысқа дайындалу үшін бургтерге (бекініс) көшірілді. Осылайша атты әскер күшейіп, Генрих I дің мұрагері Оттон I 955 жылы Лех өзені жағасындағы шайқаста венгерлердің атты әскерлерін талқандады. Осыдан кейін венгерлер шабуылдарын тоқтатып, отырықшы тұрмыс салтына өтіп, христиандықты қабылдады және немістердің ықпалына түсе бастады. Кейінірек венгер феодалдары немістердің славяндарға қарсы күрестерінде бірнеше рет одақтас болады.

ҚАСИЕТТІ РИМ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ

Патша Оттон I

Венгерлерді жеңгеннен кейін Оттон I ең күшті патшаға айналды. Ол патша деген атаққа көңілі толмай, 962 жылы Италияға жорық жасап, Рим папасы Иоанн XII тарапынан император деп жариялануына қол жеткізеді.

Оттон I назарын шығысқа емес, Италияның оңтүстігіне аударды, өйткені Италия герман императорларының «дүниеге билік жасау» жоспарларында шешуші рөл атқаратын еді. Ұлы Карл сияқты Оттон да өз империясын Римнің мұрагері санап, оны Рим (кейінірек Қасиетті Рим) империясы деп атаған.

ЕСТЕ САҚТА!

Қасиетті Рим империясы 962 жылдан 1806 жылға дейін билік жасады. Христиандық католик шіркеуінің қамқорлығында болғандықтан, оған «қасиетті» атауы берілді.

Императорлар, әсіресе Оттон I дің немересі Оттон III өз билігі астында бүкіл христиан әлемін біріктіруді армандады. Ол Римді Киелі Империяның тұрақты астанасы етуге әрекет жасады, тіпті ежелгі Рим императорларының орнына өзіне сарай салдырды. Бірақ римдіктер оған қарсы көтеріліс жасап, император сарайын қоршауға алды. Содан соң Оттон III Римде қалудан қорқып, Равеннаға көшіп өтті. Қасиетті Рим империясында ешқашан үкіметтің тұрақты астанасы болған емес. Бұл уақытта империя құрамына Германия мен Солтүстік Италия да кірді. Бірақ императорлардың Италиядағы үстемдігі әлсіз болғандықтан, тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін әрбір жаңа патша бұл жерге жорық жасап, Римде императорлық тәжін киіп, әкімшілік рәміздерін қабылдаған.

МӘДЕНИ ӨРЛЕУ

Оттон I дәуірінде Германияда мәдени өрлеу басталды, әдетте ол «Оттон Ренессанс дәуірі» деп аталады. Император сарайында әдеби қызмет кең көлемде жүргізіліп, қолжазбалар дайындалды, скриптория (шеберханалар) ашылды, латын тілін үйрену дамыды. Оттон I дің ұлы Оттон II Византия ханшайымына үйленіп, Византиямен мәдени қатынастарды нығайтуға үлес қосты. Елде ұл балалар және қыздар мектептері ашылды. Оқытушылар арасында білімді монах Герберт ерекше көзге түсті. Ол болашақ патша Оттон III ке ұстаздық етті.

ТАРИХИ ДЕРЕК!

Замандастары «әлемнің кереметі» деп атаған Оттон III дәуірінде салтанатты сарай рәсімдері ұйымдастырылып, императорлық биліктің рәміздері: тәж, пұт пішінді алтын шар, патшалықтың асатаяғын жасады.

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ШІРКЕУ ҚАТЫНАСТАРЫ

Императорлар қызметі барысында неміс шіркеуіне сүйенді, оған демеушілік жасаумен қатар бақылап та отырды. Шіркеуге көптеген жерлер мен мүмкіндіктер берді. Сондай-ақ, билеушілер өздеріне адал болған діни қызметкерлер епископтар мен аббаттарды тағайындады. Императорлар рим папаларын да тағайындап, тіпті қажет болмаса алып тастады. Осылайша, шіркеу патшалық қызметіне өтіп, оның негізгі тірегі болды. Императорлардың шіркеуді мемлекеттік мекеменің бір бөлігіне айналтыру әрекеті көп ұзамай оны күшті дүниеліктен жоғары санайтын папалардың наразылығына себеп болды. XI ғасырдан бастап папалар христиан шіркеуі үстінен бақылауды күшейту үшін императорларға қарсы көтеріліс бастады. Христиан әлеміне үстемдік жасау үшін императорлар мен папалар арасында ұзақ уақытқа созылған бұл күрес империяның әлсіреуіне әкеп соқты.

Оттон III

ТАРИХТЫ ҚОЙЫН ДЭПТЕРІҢЕ ЕНГІЗ!

Оттон I Римде көптеген епископтардың қатысуымен өзіне мақұл болмаған папалардан бірін соттап, мансабынан алып тастады. Оттон III өзінің ұстазы монах Гербертті Силвестер II атымен Рим папалығына сайлады. Дереккөздерде жазылуынша, Герберт кедей отбасынан шығып, білімге деген құштарлығының арқасында арабтар Испаниясындағы Қурдоба (Кордова) мен Ишбилия (Севилия) қалаларында білім алған. Императорлық үйіне жақындығы оған архиепископ, сосын папалық лауазымына жол ашады.

ФЕОДАЛДЫҚ БЫТЫРАҢҚЫЛЫҚ

Әрбір жаңа патша императорлық тәжін кию үшін Римге сапар шегіуді қажет деп білген. Көбінесе мұндай сапарлар ұзаққа созылған соғыстарға айналып, патшалар ұзақ уақыт Германиядан кетулері керек еді. Мысалы, 996 жылы Римге барып тәж киген император Оттон III өз өмірін Рим империясын қалпына келтіру үшін арнап, сол жерде өмірінің соңына дейін қалуға шешім қабылдаған.

Германияда ұзақ уақыт бойы императорлардың болмауы нәтижесінде, ірі феодалдардың тәуелсіздікке ұмтылуының күшеюі мен әулеттік қақтығыстарға себеп болды.

Саксониялықтар әулетіне тиесілі болған соңғы император Генрих II (1014–1024) айтарлықтай сақтық саясатын жүргізді. Ол Италияның үлкен феодалдары мен қала тұрғындарының өзіне вассальдығымен қанағаттанды. Өзі Германияда жасап, түрлі жанбасулар арқылы неміс герцогтарын бағындырып, 1018 жылы Римде император ретінде тәж киді. Көп ұзамай жаңа император Германияға қайта оралды да, Италия қалаларын неміс епископтары басқара бастады. Оның өлімінен соң, Италияның негізгі бөлігі неміс патшаларының бақылауынан шығып кетті.

САЯСИ ДАМУ

1137 жылы Германияда Штауфендер әулеті билік басына келді, оның ең атақты өкілі Фридрих I Барбаросса (1152–1190) болды. Оның дәуірінде Қасиетті Рим империясы саяси жақтан өзінің ең биік шыңына жетті және әскери күшке ие болды. Фридрих I батыл және мейірсіз қолбасшы болумен қатар, дарынды саясаткер, мемлекеттік басқару жұмыстарын жақсы меңгерген билеуші еді. Фридрих I Венгрия, Чехия, Польша және Дания патшалары тарапынан өз билігінің үстемдігін мойындатуға ұмтылды. Тіпті Англия мен Франциядан үстемдігінің жоғары болуын армандады. Император түрлі дипломатиялық әдістер арқылы Германиядағы герцог және графтардың өзара соғыстарына нүкте қойып, мемлекетте тыныштық орнатып, империяның аумақтарын кеңейтуге қол жеткізді.

Бастапқыда Фридрих I өз шапқыншылықтарын крест жорықтарынан байыған Италия қалаларына бес рет жорық жасап, ол жерде өз билігін орнатуға тырысты. Императорға Римде қала тұрғындары мен папа арасында басталған күрес жөн келді. Оны пайдаланған Фридрих I 1155 жылы Римге барып тәж киіп, император деп жарияланды. Император Италияны толық бағындыру және тәуелді уәлаятқа айналдыру саясатын бастады. 1158 жылы қалың әскермен жорық бастап, Италияның солтүстік қалаларын бағындырды. Дегенмен, Милан қаласы басшылығында Ломбардия қалалары басқыншыларға қарсы көтеріліс жасады. Фридрих I көтерілістерді басу кезінде Милан халқын қырып, қаланы қиратты. Бірақ, Милан XII ғасырдың 60-70-жылдарында қайта қалпына келтіріліп, жаңа шайқасқа дайындық жасай бастады. 1176 жылы Леняно шайқасында император әскерлері итальяндықтардан жеңілді. Фридрих I Солтүстік Италия қалаларына бостандық құқығын беруге және тәуелсіздігін мойындауға мәжбүр болды. Италияның солтүстігіндегі үлкен меншікті жерлер қолынан кетіп, Фридрих I ұлы Генрихты Сицилия ханшайымы Констанцияға үйлентіру арқылы Сицилия аралдарынан тыс Италияның оңтүстік бөлігін де қамтыған күшті патшалыққа ие болды. Кейінірек оның мұрагерлері Сицилияда қалып, сол жерде тұрып империяны басқарды. Бұл Германияда неміс герцогтарының озбырлығын күшейтіп, әулеттің дағдарысын жеделдетті.

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Карл Мартелл, ұлы Альфред пен Генрих I дің әскери реформаларының себептерін салыстыр, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын айтып бер.
2. Не үшін Оттон I құрған империя «Қасиетті Рим империясы» деп аталды?
3. Сенің ойыңша, неліктен Оттон III ті «әлемнің кереметі» деп атады?

6- тақырып

Византия: Батыс пен Шығыс арасында

Император
Константин
форумы

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- 395 жылғы бөлінуден кейін Шығыс Рим империясының тағдыры қалай болғаны туралы;
- Византияның бастапқы ортағасырлық Еуропадағы орны қандай болғаны жайлы.

ЕСІҢЕ АЛ!

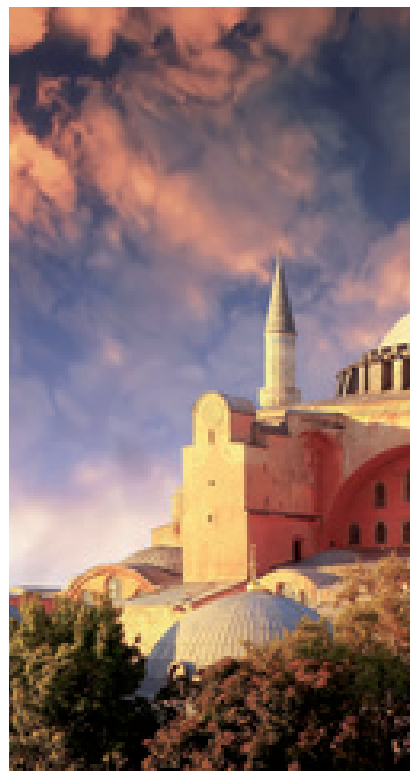
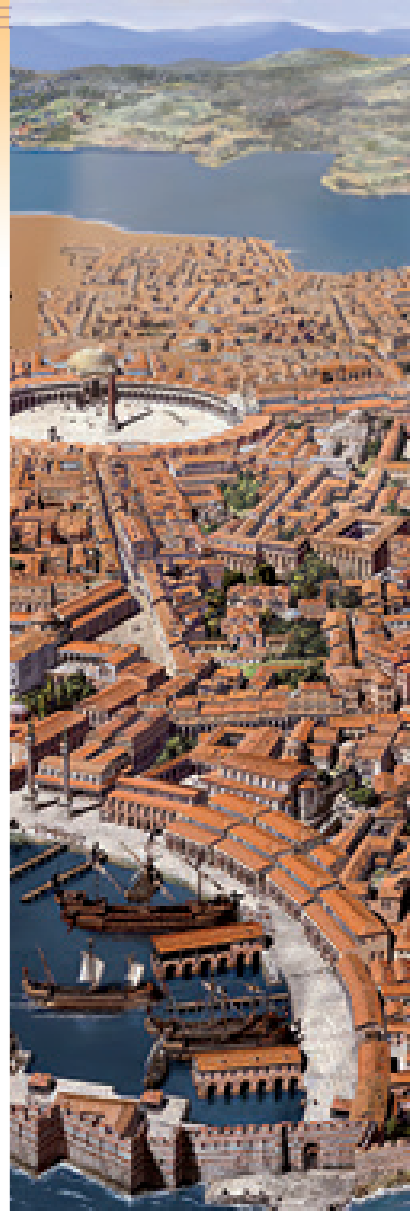
- Не үшін Рим империясы Батыс және Шығыс бөліктерге бөлінді?

Византия дерлік мың жыл бойы Еуропаның ең құдіретті мемлекеті болды, ежелгі және Рим империясының дәстүрін жалғастырды.

ВИЗАНТИЯНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ

Император Феодосийдің ұлдары 395 жылы Рим империясын екі тәуелсіз мемлекетке бөліп алады: біріншісі – астанасы Рим қаласы болған Батыс Рим империясы, екіншісі – астанасы Константинополь қаласы болған Шығыс Рим империясы (оны гректер колониясы атынан Византия деп те атайды). Үлкен ұлы Аркадийге империяның бай аймақтары тиіп, оған Балқан және Кіші Азия түбектері, Сирия, Паластин, Египет кірген. Халқы негізінен гректер, сириялықтар, армяндар, еврейлер, египеттіктерден құралды. Империяда гректер салыстырмалы түрде көп болғандықтан, латын тілінің орнын грек тілі иеледі. Еуропада Византия халқын гректер деп атаған, бірақ олар өздерін грек тілінде ромейлер – римдіктер деп атады. Византияда құлдық сақталса да, халықтың көп бөлігін салық төлейтін еркін шаруалар құрады, суармалы жерлерді пайдалану мемлекеттің экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етті. Империяда VI ғасырдың өзінде-ақ Константинополь, Александрия, Антиохия, Эдесса сияқты ірі сауда және қолөнершілік орталықтары өркендеді. Бұл факторлар «халықтардың ұлы қоныс аудару кезеңінде» де экономиканы, күшті армияны, Римдік дәстүрлерге негізделген мемлекеттік және ежелгі мәдениетті сақтауға мүмкіндік берді. Конс-

тантинополь және Александрияны керемет ғимараттар, көп қабатты үйлер, мүсіндер мен субұрқақтар орнатылған алаңдар безендіріп тұрды. Қалаларда қолөнердің шыны жасау, жүн тоқу, жібек тоқу, зергерлік, сәулет өнерлері дамыды. Испаниядан Қытайға дейінгі аралықтағы мемлекеттердің саудагерлері ромейлер базарларына асықты. Константинопольді рәміздік мағынада Азия мен Еуропаны байланыстыратын «алтын көпір» деп атады. Византиялық саудагерлер Батыстың базарларында бағалы киімдер, әшекейлер, қару-жарақтар, сирек кездесетін ыдыстар мен шіркеу жабдықтарын сатып алды. Константинополь Еуропаның ең ірі қаласына айналып, Византияның алтын теңгесі (нумисма) ғасырлар бойы сенімді халықаралық ақша саналды.

ВАСИЛЕВС БИЛІГІ

Шығыс Римді василевс (грек тілінде – «патша») басқарды. Василевстер Еуропа, Ескі Азия мен Солтүстік Африканы басқару құқықын римдіктерден алды. Император (василевс) шенеуніктерді тағайындап, заңдар шығарды, әскерлерді басқарды, соғыс ашып, бейбітшілік келісімін жасады. Бірақ, ол шенеуніктер және әскерлермен санасуға мәжбүр болды, сондай-ақ, император атағының мұрагерлік құқығы толық бекітілмеген еді. Атақтың қасиеттілігі императордың дербестігін білдірмеген: империяның мыңжылдық тарихында оларды тақтан құлату және тіпті өлім жазасы да жиі кездесіп тұрды.

Ая-София (Әулие Сафия)

ЮСТИНИАН ДӘУІРІ

Византия өзінің құдіретті шыңына Юстиниан I (527–565) дәуірінде қол жеткізді. Ол кедей диқаншы отбасында дүниеге келді. Ағасы Юстин қарапайым әскерліктен қолбасшы дәрежесіне көтеріліп, император тағын иеледі. Юстин інісі Юнстинианды сарайға шақыртып, оның жақсы білім алуын қамтамасыз етті. Ағасының өлімінен кейін Юнстиниан таққа отырды. Ол айналасына дарынды қолбасшыларды, заңгерлерді, тарихшыларды жинады. Оның дәуірінде сәулет өнерінің керемет үлгілерін: Константинопольдағы Ая-Сафия (Әулие Сафия), Равеннадағы (Италия) Сан-Виталье

Юстиниан I

*Византия
теңгесі*

ғибадатханалары салынды. Императордың бұйрығымен заңгерлер ежелгі Рим заңдарының топтамасын жасады. Бірақ император қатыгез және өсек-аянға сенгіш еді.

Юстинианның арманы Рим империясының 395 жылдан бұрынғы шекараларын қалпына келтіру болды. Арманын орындау үшін ол Солтүстік Африканы, ұзаққа созылған соғыстардан кейін Италияның үлкен бөлігін басып алды, бағындырылған аймақтарда құлдықты қалпына келтіру әрекеті жергілікті халық тарапынан қолдау таппады. Оның батысқа жорықтары, шығыста Иранмен шайқастарының нәтижесінде қазынаның босап қалуы халықты барынан айырып, әскерлерді шаршатты.

ЖАУЛАР ҚОРШАУЫНДА

Юстинианның қазасынан соң Византия аймақтары біртіндеп қысқарып барды. Лангобардтар дерлік бүкіл Испанияны басып алды. Император Ираклий I Иранға қарсы күресіп, Хусрав II әскерлерін жеңсе де, соғыс екі жақты да әлсіретті. Бұл жағдай көп ұзамай арабтардың Египет, Сирия, Паластинді басып алуына, Балқан түбектерінде Балгария патшалығының пайда болуына мүмкіндік жасады. Империяға кейінгі ғасырларда славяндар, аварлар, печенегтер (бижанактар), венгерлер, болгарлар, нормандар, Салжұқ түріктері басқыншылық жорықтарын жасап, Константинопольды да бірнеше рет қоршап алады.

Империяның жағдайы неғұрлым нашарласа, «дипломатия өнері» – келіссөздер жүргізу, одақтар құру шеберлігі маңызды рөл атқарды. Сондықтан заманалық дипломатия негіздеріне дәл Византия дипломатиясының көптеген ережелері енді.

ТАРИХИ ДЕРЕК!

Византия императорының сарайы өзінің сәулеттілігі және салтанаттылығымен шет елдік қонақтарды таң қалдырған. Салтанатты қабылдаулар кезінде василевс дүрмен кестеленген сәнді киімдерде болды: қою қызыл түсті тек император киімдерінде пайдаланылған. Рәсімдер императордың халқы мен шетелдік қонақтардың алдында беделін асқақтатты.

Константинополь үлкен сарайы (қалпына келтірілген)

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Византия империясы қалай пайда болды?
2. Шығыс Римді дағдарыстан сақтап қалған факторларды айтып бер!
3. Василевс билікті қалай басқарды?
4. Юстиниан I дің императорлығы туралы не білесің?
5. Шығыс Рим империясының кейінгі өмірінен нелерді естеп қалдың?

7- тақырып

Славян мемлекетінің қалыптасуы

Славян
тайпалары

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- ежелгі славяндар туралы;
- славян жазуының пайда болуын;
- алғашқы славян мемлекеттерінің қалыптасуын;
- Киев Русі мемлекетінің қалыптасу жағдайы туралы;
- Киев Русіне христиандықтың кіріп келуі туралы;
- Ярослав Данышпан реформасы, сондай-ақ Киев Русі мемлекетінде мәдениеттің өркендеуі туралы.

Славян мемлекеттері VII–XI ғасырларда қалыптасты. Христиан дінінің қабылдануы славяндарды Еуропа халықтары отбасына қосылуын қамтамасыз етіп, олардың билеушілері – князьдары үкіметінің нығайуына, мәдениеттің өркендеуіне алып келді.

ЕЖЕЛГІ СЛАВЯНДАР

Славян тайпаларының ата-бабалары Эльба өзенінің жоғары ағысынан Днепрдің орта тұсына дейінгі аумақта өмір сүрді. Бұл аймақтан славяндардың бір бөлігі Эльба бойымен солтүстік-батысқа қарай, бір бөлігі Шығыс Еуропаға, ал үшінші бөлігі оңтүстікке қарай ығысып, VI ғасырда Дунай өзені жағалауына дейін жетті. Олардың барлығы бір тілде сөйлесіп, өздерін славян (словен) деп атады. Бұл «түсінікті бір тілде сөйлесушілер» деген мағынаны білдіреді.

Славян әскерлері

ТАРИХИ ДЕРЕК!

Түрлі бағыттардағы әрекет барысында славян тайпалары батыс, шығыс және оңтүстік топтарға бөлінді: **батыс славяндарға** – поляктар, чехтар және словактар кірді; **шығыс славяндар** – орыс, украин және белорусь халықтарының ата-бабалары; **оңтүстік славяндарға** – болгарлар, сербтер, хорваттар, черногорлар, словендер, солтүстік македониялықтар тиесілі болған.

Славяндардың негізі гішараушылығы егіншілік болған. Мал шаруашылығы, балықшылық, аңшылық, бал ара шаруашылығы да (жабайы бал жинау) шаруашылық та маңызды орын иеледі. Мойна, бал және бал арасының балауызын көршілес тайпаларға сатқан.

Славяндардың әлеуметтік өмірі ежелгі германдардың өмірімен ұқсас болып келеді. Соның ішінде, қоғамдағы ру-тайпалық жүйесі, халық жиналысының маңызды орынға ие екені, әскери дружинаға сүйенген князь үкіметінің күшеюі, даңқ пен әскери олжаға ие болу үшін көршілес елдерге басқыншылық соғыстар ұйымдастыру сияқтылар кіреді. Тарихи даму кезінде славяндардың алғашқы тайпа одақтары және кейінірек алғашқы мемлекеттер пайда болды.

Кирилл және Мефодий

СЛАВЯН ЖАЗУЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ

Қазіргі Чехия мемлекеті орнында IX ғасырдың басында Ұлы Моравия мемлекеті пайда болады. Оның тұңғыш князы неміс епископынан христиан дінін қабылдады, бірақ оның мұрагері неміс дін қызметшілерінің әсерінен құтылу мақсатында проваслав шіркеуі патриархынан Византиядан дін бойынша ұстаздар жіберуін сұрады. Моравияға 863 жылы екі монах – Кирилл және Мефодийлер келеді. Олар славян әліппесін жасап, Інжілді славя тіліне аударма жасады. Грек жазуы негізіндегі славян жазуын кейінірек «крилл жазуы» деп атады.

Аға-монахтардың ізбасарлары олардың қызметін Болгария, Сербия, Хорватияда жалғастырды. Крилл жазуы Русь мемлекетіне де таралады. Славян жазуының жасалуы, Інжілдің аударма жасалуы славяндар мәдениетінің дамуына үлкен үлес қосты.

Ұлы Симеон I

БОЛГАРИЯ

Еділ (Волга) өзенінің бойында жасаған түрік бұлғар тайпаларының қоныс аударуы кезінде батысқа ығысып, Дунай өзенінің оңтүстік жағындағы Византия аймақтарында тұратын славяндарды өздеріне бағындырды. Бірінші славян мемлекеті болған Бұлғар патшалығына 681 жылы патша Аспарух тарапынан негіз қаланып, билеуші әулет және оның атын басқыншылардан алған. Бірақ сан жағынан аз болғандықтан болгарлар бірте-бірте славяндармен араласып кетті. Болгарлар Византияның әсерімен христиан дінін қабылдады. Болгария ең күшейген дәуірде патша Симеон (893–927) көршілес Византия империясымен бірге сәтті соғыстар алып барды. Бірақ XI ғасыр басынан әлсіздене бастаған Болгарияны Византия басып алды. Мемлекет тек қана XII ғасыр аяғында тәуелсіздікке жетті.

ЧЕХИЯ ЖӘНЕ ПОЛЬША

Ұлы Моравия ыдыраған соң, оның аймақтарындағы славяндарды чех тайпалары бағындырып, X ғасыр басында Чехия мемлекетінің негізін қалайды. Чехияда неміс епископтары әсерінде христиан діні тарады. Мемлекет XI ғасырдан Қасиетті Рим империясы құрамына енсе де, өз тәуелсіздігін жеткілікті дәрежеде сақтап қалды. Кейінірек герман императоры Генрих IV (1085) Рим папасына қарсы соғыстағы көмегі үшін Чех князіне патшалық төжін сыйлады.

Польша князі Мешко I

Осылайша елдегі патша билігі күшейе түсіп, XIII ғасырда Чехия мемлекеті Еуропада ең күшті мемлекеттердің біріне айналды.

Польша мемлекеті X ғасыр ортасында қалыптасқан. Князь Мешко I 960 жылы христиандықты неміс епископтарынан қабылдады. Польша шіркеуі 1000 жылы архиепископтықтық дәрежесін алып, неміс шіркеуінен тәуелсіздікке қол жеткізді. Мешко I дің мұрагері Болеслав I Ержүрек билігі кезінде патшалық тәжіне қол жеткізді. Христиандықты Римдегі немесе Константинопольдан қабылдауы славяндардың кейінгі саяси бағыты, жазуы мен мәдениетінің қалыптасуына өз әсерін тигізді. Оның ішінде Польша, Чехия, Хорватияда Рим және латын жазуының басымдығы айқындалған болса, Болгария, Сербия және Киев Русында Константинополь әсері және кирилл әліппесі жетекшілік етті. Бұл әсер өнер және сәулет өнерінде де анық байқалды.

КИЕВ РУСІ МЕМЛЕКЕТІНІҢ ПАЙДА БОЛУЫ

Шығыс славян тайпалары жерінде пайда болған мемлекет Русь деп аталды. Жылнамаларда жазылуынша, шығыстық славян тайпалары жетекшілері IX ғасырдың екінші жартысында мемлекетті басқару үшін Рюриктер отбасынан князь шақыруға шешім қабылдайды. Бұл ұсыныс сол дәуірде Еуропада кең шапқыншылықтар ұйымдастырып жатқан викингтерге қарсы шара ретінде ғана емес, сонымен қатар, славян тайпаларының арасындағы бәсекелестікті аяқтауға бағытталды. Ұсынысқа орай келген ағалы-інілер бастапқыда Новгород, Белозеро және Изборскіге княздық жасады. Белгілі бір уақыт аралығында олардан тек Рюрик қалып, оның мұрагерлері Русты көп ғасырлар бойы басқаруды жалғастырды. Рюриктің мұрагері Олег 882 жылы Киевті иелеп, Киев Русі мемлекетіне негіз салды және Днепр өзеніндегі славян тайпаларын бағындыруды жалғастырды. Княздар Игорь және Святославтар дәуірінде олардың әскери дружиналары печенег, хазар тайпаларына қарсы, сондай-ақ, оңтүстікте Византияға қарсы қорғаныс шайқастарын және басқыншылық жорықтарын ұйымдастырды.

Святославтың мұрагері Владимир дәуірінде княздық ішкі және сыртқы дұшпандарына қарсы күресті жалғастырды. Владимирдің аты рус тарихында ерекше орын иелеуі оның әскери қызметімен ғана емес, 988 жылы Византия проваслав шіркеуі дәстүріне орай христиандықты қабылдауы және халқын да осы дінді қабылдатқанында еді.

РУСЬ ДАНЫШПАНЫ ЯРОСЛАВ ДӘУІРІНДЕ (1019–1054)

Владимирдің өлімінен соң мұрагерлер арасындағы билік үшін күресте тұңғыш ұлы Ярославтың қолы жоғары келді. Княздың әскери саладағы алғашқы жетістігі бижанактарды (печенегтерді) жеңу болды. Бірақ оның «Данышпан» атағына ие болуы жасампаздықпен байланысты. Ол Волга жағалауында Ярослав қаласына негіз салды. Оның дәуірінде мемлекет аумақтары кеңейе түсті.

Князь сәулет өнері құрылысына ерекше назар аударып, Киевтегі Әулие Сафия храмын салдырды. Ол қазіргі күнге дейін жақсы сақталған. Кейінірек осындай атпен храмдарын Полоск пен Новгород қалаларында да құрылды. Монастрлар құзырында мектептер ашылды. Новгород пен Киевте жылнамалар құрастырыла бастады. Латын және грек тілдеріндегі шығармаларды орыс тіліне аударма жасау жұмыстары қолға алынды. «Орыс ақиқаты» деген атпен заңдар құрастырылып, Ярославтың мұрагерлері дәуірінде оған жаңа баптар енгізіледі. Ярослав және оның мұрагерлері дәуірінде Киев Русі князьдығының негізгі сыртқы жаулары қыпшақ тайпалары (орыстар оларды «половестер» деп атаған) болды. Қыпшақтар Жайық (Орал) өзенінен Дунайға дейін болған аумақтарды иеледі. Днепр өзені жағасындағы қыпшақтар бірігіп, XI ғасырдың соңында Русь князі Владимир Мономах әскерлеріне қарсы күрестер жүргізді. Мономах Киев Русь князі билеушісі болып (1113–1125), соғыс әрекеттерін қыпшақтар жасайтын аумақтарға көшірді. Княздың қазасынан соң қарама-қайшылық қайтадан басталды және княздық саяси бытыраңқылыққа бет бұрды.

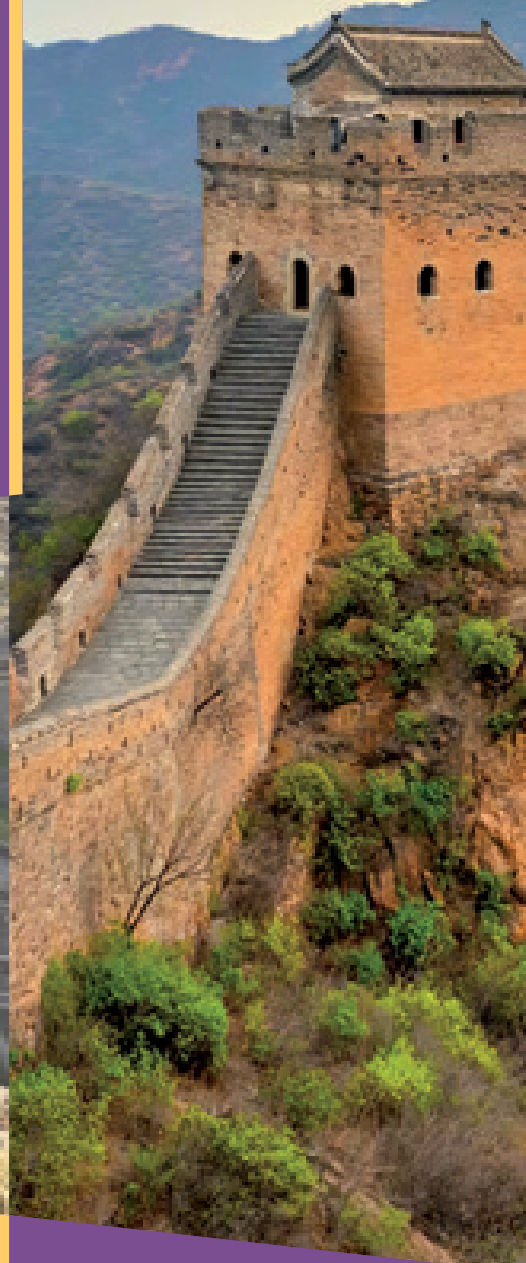

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Кирилл мен Мефодийлер қызметі славян мәдениетінің өсуінде қандай орын иеледі?
2. Неліктен Бұлғар патшалығы Болгарияға айналды?
3. Чехия мен Польша мемлекеттерінің дамуындағы жалпылықты анықта.
4. Рим немесе Византия өмірінің қандай жақтары славян мемлекеттеріне әсер еткенін сипаттап бер.
5. Сенің пікіріңше, Русь халқының христиандықты қабылдауы қандай маңызға ие?

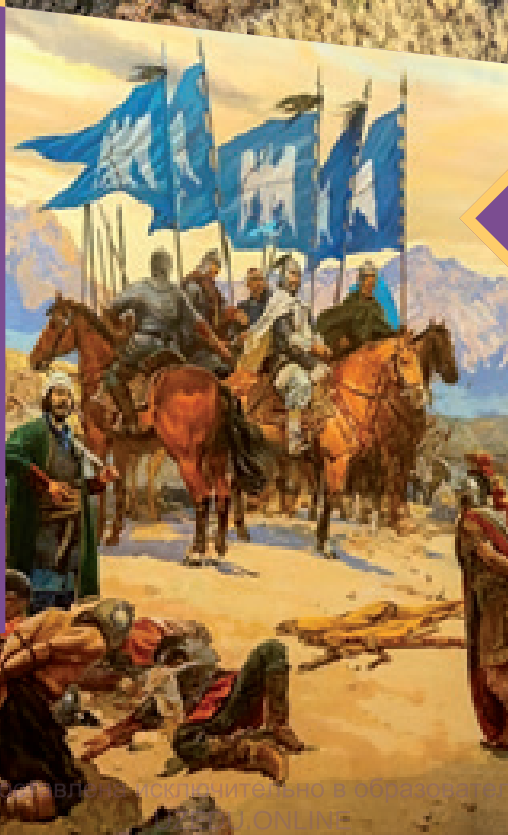
Ұлы Қытай қабырғасы

«Чангченг» сөзі қытай тілінде – «Ұзын қабырға» деген мағынаны білдіреді. Бұл қабырға жер жүзіндегі ең ұзын қабырға болып, оның құрылысы біздің заманымыздан бұрынғы IV ғасырдан басталып, көп ғасырлар бойы, яғни 1644 жылға дейін құрылыс-жөндеу жұмыстары жүргізілген.

Мачу-Пикчу

Ол Перудағы биіктікке орналасқан болып, ежелгі инктердің жоғалған қаласы саналады. Қаладағы барлық құрылыс ғимараттары дәстүрлі инк технологиясын пайдаланып құрылған: жылтыратылған түрлі пішіндегі тастар бір-біріне тығыз жабыстырылып, арасына ешқандай қоспа қосылмаған.

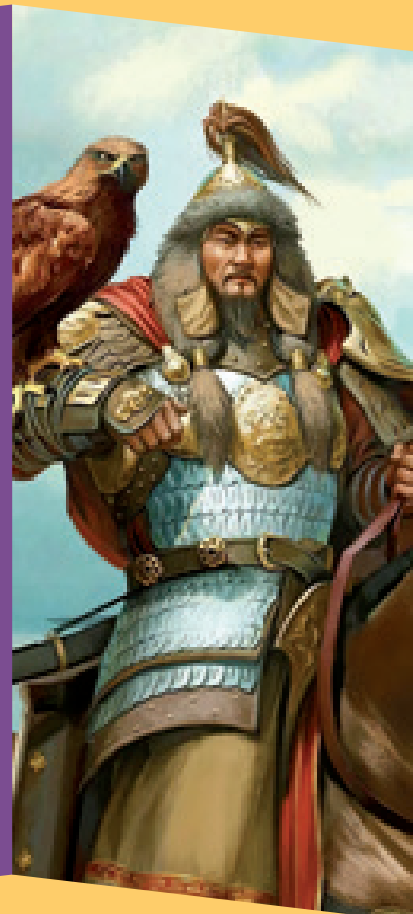
Орта Азиядағы Салжұқтар туралы

Тарихшы және географ ғалым Хамдуллах Казвини Абул-Ала Ахваланың «Тарих» шығармасына сүйене отырып, Салжұқтардың IX ғасырда Бұхара және Самарқанд қалаларына келіп орналасқанын айтып өтеді.

II ТАРАУ

V–XIII ҒАСЫРЛАРДАҒЫ АЗИЯ ЖӘНЕ АМЕРИКА

8- тақырып

Жаңа дін бесігі

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- арабтардың тұрмыс-тіршілігін;
- әлемде жаңа дін – Исламның пайда болуын;
- Ислам дінінің тіректері туралы.

АРАБИЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ ХАЛҚЫ

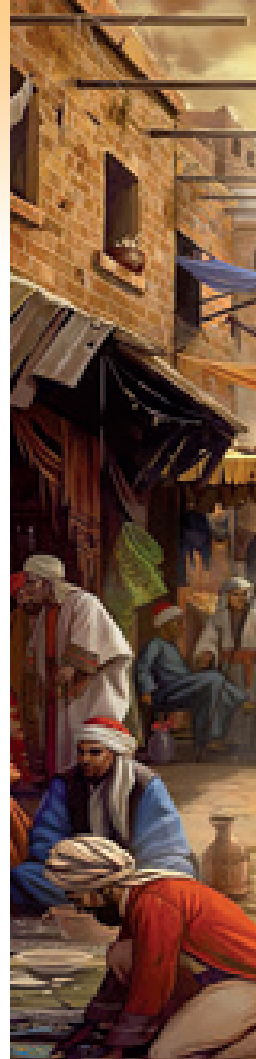
Араб тайпалары Арабия түбегі мен оған тұтас аумақтарда қоныстанған. Олар самий (семит) тілді халық болып, бұл тіл отбасында арабтардан тыс яхудийлер, ассирийлер, финикиялықтар мен арамилер де сөйлесті. Аталмыш халықтар ұзақ жылдар бойы Шығыстың ең ежелгі мемелкеттері: Аккад, Бабыл, Израил патшалықтарын құрған.

Көшпелі арабтар – бәдеуилер (шөл адамдары) басқа да мал шаруашылығымен айналысатын тайпалар сияқты түйе, қой және жылқы шаруашылығымен айналысқан. Олар шөлдерде, шөп-шалдықтар өсетін жайлауларда малдарын бағып, көшіп жүрген. Арабияның үлкен бөлігі адамдар түйесіз жүре алмайтын аймақтардан тұратын еді. Бәдеуилер түйенің сүтін және етін тұтынған, жүнінен мата мен шатыр үшін киіз дайындаған, түйені мініп соғысқа шыққан және әрекеттенген.

*Арабтардың
тұрмыс-тіршілігі*

Түбектің оңтүстігі мен батысындағы отырықшы диқан халықтары сайлар мен бұлақтар, құдықтар айналасында құрма баулары мен жүзімдіктер құрған. Солтүстіктен оңтүстікке – Византиядан Африканың шығысына, Үндістанға керуен жолдары дәл осы аймақтар арқылы өткен. Ұлы Жібек жолы бойындағы мемлекеттерде тыныштық кезінде керуен жолдары Арабияға көшкен. Замандар өтіп керуен жолдары бойында тұрғындар үшін қорғандар, қалалар пайда болды. Онда жасаған халық сауда керуендері мен саяхатшыларға қызмет көрсетті. Олардан бірі – Мекке қаласы көшпенділер мен жергілікті халықтың мал айырбастайтын және сауда орталығы болды. Арабияның жоғары дамыған облыстары – Йемен мен Хижаз еді. Йемен құнарлы жерлері, мәуелі баулары, құрма ағаштарымен даңқы шыққан. Арабтарда Йемен «шын», «бақытты» мағыналарын білдіреді. Үндістаннан Византияға дәмдеуіштер, жібек маталар, інжу және тағы басқа заттар таситын жол үстінде орналасқандықтан, Хижаз бен Йеменнің теңіз жағалауларында қалалар пайда болды. Құрғақшылық кезінде шөлдегі көшпенділер отырықшы елді мекендерге, атап айтқанда, Хижаз бен Йеменге тонау шапқыншылықтарын ұйымдастырып отырды. Арабтардың көбі көп құдайшылық діндеріне сыйынды. Олар күн, ай мен жұлдыздарға сенім білдірген. Әрбір тайпа түрлі құдайларды құрмет тұтқан. Меккедегі Қағба ортақ зиярат орны болып, онда тайпа құдайлары, пұт пен санамдар сақталған. VI–VII ғасырларда халық саны көбейіп, тайпалар арасында су көздері және жайлаулар үшін күрес күшейді. Соғыста алынған әскери олжалар тайпа көсемдері және әскери қолбасшыларды байытып, мүлктік бөліну күшейіп, рулық жүйенің дағдарысы үдей түсті.

БІЛІМДІЛЕР ҮШІН!

Бәдеуилер ежелден бір өркешті түйе бақты. Түйелер сусыз бірнеше күн жүретін, тамақ ретінде ертұманға қанағаттанып, желкесінде бірнеше жүз килограмм жүкті таси алатын еді. Тарихшылардың айтуынша, бәдеуилер былғарыдан су ұстап тұратын мешті ойлап тапты. Түйелер мен мештер алыс жайылымдарға жетіп алумен қатар ұзақ сапарларға керуендерді дайындауға мүмкіндік берген.

Арабтарда сауда-сатық

МҲАММЕД ПАЙҒАМБАР (С.А.У.)

Ислам тарихшылары оның негізін қалаушы – болашақ пайғамбар Мұхаммед (с.а.у.) 570 жылы Меккедегі Құрайыш тайпасының хашимиттер тайпасына тиісті, бай емес, бірақ ақсүйектерге жақын отбасыда туғанын жазады. Мұхаммед (с.а.у.) анасының құрсағында екі айлық жүктілік кезінде әкесі Абдулла – сауда жұмыстарымен Сирияда болады, Меккеге қайтарда кенеттен қаза табады. Дәстүр бойынша Мекке тұрғындары жазирама ыстықтан сақтау үшін жыл сайын сәбилерді таулы жайлауларда тұратын Бану Саъд тайпасының әйелдеріне беріп жіберген. Мұхаммедті (с.а.у.) алты айлығынан бастап Бану Саъд тайпасынан Халима есімді әйел тәрбиелеп, көшпенділермен төрт жыл жасайды. Кейін Меккеге оралып, анасымен бірге тұрады. Алты жасында анасы Әмина қайтыс болып, атасы Абдулмутталиб өз тәрбиесіне алды. Көп ұзамай атасы Абдулмутталиб та қаза табады, осыдан кейін ағасы Әбу Тәліп оған қамқорлық жасай бастайды. Мұхаммед (с.а.у.) 12 жасында Әбу Тәліптің малын бір мезгіл бойы бағып, содан кейін сауда жұмысына қатысады. Сауда жұмыстарымен Сирияға сапар шегеді, атап айтқанда, Халаб және Дамаск қалаларына барады. Мұхаммед (с.а.у.) қырық жасында пайғамбар болып, жиырма үш жыл бойы адамдарға Ислам дінін уағыздайды. Мұхаммед (с.а.у.) 632 жылы Медине қаласында қайтыс болады және осында жерленеді.

ҚҰРАНЫҢ УАХИ ТҮСУІ

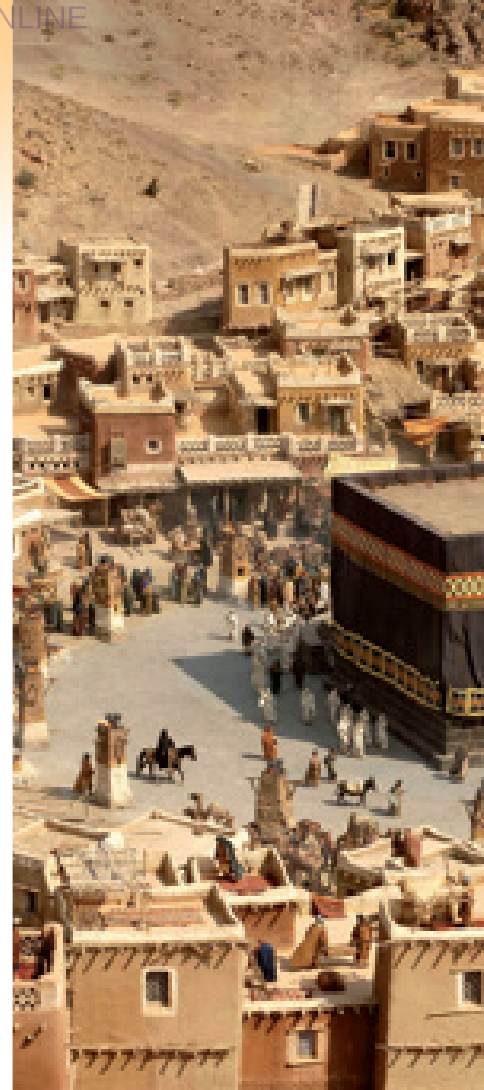
Ислам діні деректерінде Мұхаммедке (с.а.у.) 610 жылдан бастап Алла тағаладан киелі аяттар түсе бастайды. Ол құдіретті, жалғыз Құдайдан, яғни Алладан басқа тәңір жоқ деп, өзін Расулуллаһ – «Аллаһтың елшісі, пайғамбары» деп жариялайды.

ЕСТЕ САҚТА!

«Құран» (араб тілінде «тағылым алу», «оқу») – Ислам дінін уағыздаушылардың қасиетті кітабы болып, Алла Тағала тарапынан Мұхаммедке (с.а.у.) уахи арқылы түсірілген. «Құран» жиырма үш жыл барысында түсірілген, 114 сүреден тұрады.

Саудагерлер табынушылықтан бір құдайға сенушілікке өтуі оларға материалдық шығын әкелуінен қорқып, Мұхаммедтің (с.а.у.) уағыздарын өшпенділікпен қарсы алады. Оның үгіт-насихатына Мекке тұрғындарының көпшілігі, әсіресе Құрайш тайпасының ақсүйектері ашық түрде қарсы шықты. Нәтижеде ол жақтастарын басқа жерден іздеуге мәжбүр болды. Осылайша Мұхаммед (с.а.у.) пен оның саһабалары 622 жылы Ясрибке қоныс (хижрат) аударып, қаланы Медине (пайғамбарлық қаласы) деп атайды. Хижрат деп аталған бұл оқиға ислам тарихында бетбұрыс болды. Біздің заманамыздың 622 жылы «қоныс аудару» мұсылман жыл санауының басы болып саналды. Қоныс аударғандар мұнажирлер (көшіп келгендер), Мединеде исламды қабылдағандар ансарлар (жақтаушылар) деп аталды. Ясриб арабтары бір құдайға сенушілік іліміне ізгілікті көзқарас танытты. Мұхаммед (с.а.у.) қаланың иесіне айналып, ол жерде алғашқы мешітті салдырды. Аллаға құлшылық жасау ережелерін енгізді, өсімқорлықты, арақ-шарапты, құмар ойындарына тыйым салды. Осылайша буддизм мен христиандықтан кейінгі тағы бір әлемдік дін пайда болды.

ИСЛАМ ІЛІМДЕРІ

Ислам (араб тілінен аударғанда – бағыну, мойынсұну, өзін Алланың еркіне тапсыру) – VII ғасырдың басында Араб түбегінде жалғыз Алла Тағалаға сену негізінде қалыптасып, дүние жүзіндегі кең тараған діндердің бірі. Ислам дініне сенушілерді араб тілінде «муслим» («исламды қабылдаған», «мойынсұнушы», «сенімді») – мұсылман деп атаған.

Исламның бес негізі немесе тірегі (аркон ад-дин ал-исламий) бар:

- 1) Алланың барлығына, Мұхаммед (с.а.у.) оның пайғамбары деп сенуі;
- 2) ақыл-есі толық және кәмелетке толған әрбір мұсылманның бес уақыт намаз оқуы;
- 3) кәмелетке толған және дені сау адамның Ораза айында бір ай ораза ұстауы;
- 4) байлығы шегіне жеткенше (шариғат бойынша белгіленген мөлшерде) адам зекет беруі;
- 5) жолы мен ақшасына шамасы жетсе, қаж жасауы.

Мұсылмандар үшін ең үлкен мереке – Ораза айт бір айлық оразадан соң тойланады. Жетпіс күннен соң Құрбан айт болады. Мұсылмандар аптаның жұма күнін «сайид ал-аййом және һаж ал-масакийин» – «күндердің ұлысы және кедейлер үшін қажылық» деп санайды.

Мұхаммед (с.а.у.) Медине мен оның маңындағы қалалардың халқын ислам дінін қабылдағаннан кейін 630 жылы Мекке қаласын ешбір соғыссыз иеледі. Оның бұйрығымен саһабалар Мекке халқын құтқарып, Қағбадағы барлық пұт пен санамдарды шығарып тастады. Қағбада сақталып жатқан Қара нефрит тасты Алланың «ақиқат дініндегілерге» сыйы деп жарияланды. Содан бері Қағба барлық мұсылмандар үшін басты зиярат орнына айналды.

Арабия қалалары мен көшпелі тайпалар кейінгі жылдарда ислам дінін қабылдап, VII ғасырда біртұтас мемлекетке бірігеді.

Мазһаб сөзі араб тілінде «бағыт», «ағым», «жол» мағынасын білдіріп, Исламда белгілі бір діни мәселеде ғұламаның пікірін ұстану, «оның жүрген бағытынан баруды» білдіреді.

Сүнниттер деп діни заңдар мен ережелерді сақтауда Құран Кәрім және пайғамбарымыз Мұхаммед (с.а.у.) хадистері – «Сунна» ұстанатындарға айтылады. Сүнниттік мазһаб «Әһли сунна уәл-жамаға» деп аталды. Бұл атау Пайғамбардың сүннетті орындауы мен көпшілік мұсылман қауымның мағыналарын көрсетеді. Бүгінгі таңда мұсылмандардың басым бөлігі сүннит бағытында болып, төрт фикһ мазһабы бар: Ханафи, Шафиғи, Малики, Ханбалимен қоса, екі сенімді Ашъари және Матуриди ілімінен тұрады. Мазһабтар ағымдармен (фирқа) ерекшеленді. Сүнниттердің төрт мазһабы да тең саналды. Мазһабтардың бір-бірінен айырмашылығы – дәстүрлі діни заң шеңберінен шықпай, шарифат мәселелерінің жеңіл немесе қатаң болуында. Ханафи мазһабы Орталық Азияда, әсіресе Өзбекстанда кең тараған.

Орта
ғасырлардағы
Мекке қаласы

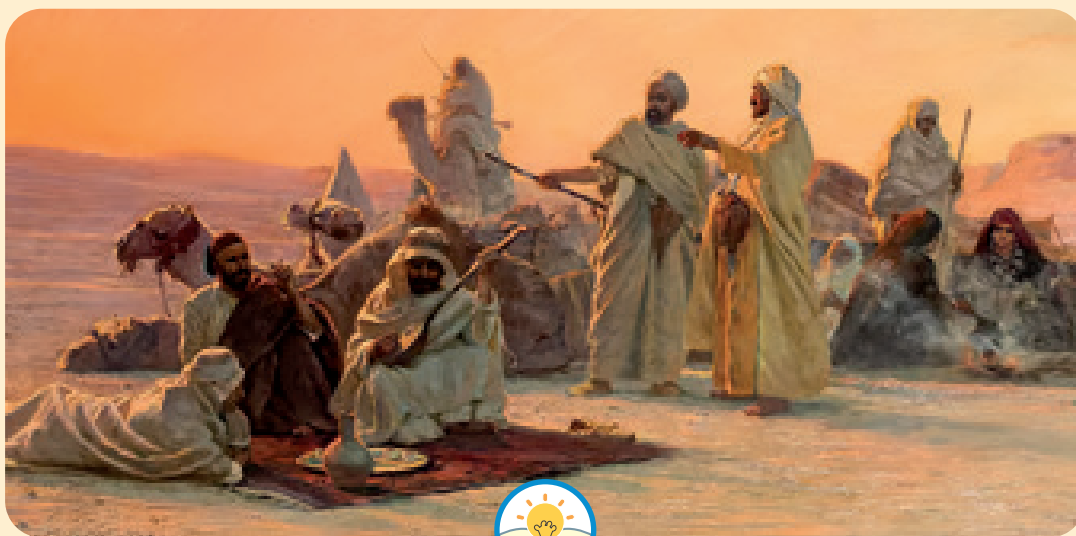

1. Арабтардың тілі мен жаттығулары туралы нелерді есте сақтап қалдың?
2. Бәдеуилердің әлеуметтік құрылымының өзгеруіне қандай факторлар әсер етті?
3. Мұхаммедтің (с.а.у.) өмірі мен қызметі туралы айт.
4. Араб тайпаларының бірігу факторларын атап көрсет.

9- тақырып

Араб халифаты: Ислам әлемінің құрылуы

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- хулафа ар-рашидиндер қызметі;
- халықты исламдандыру жолдары;
- Омейядтар мен Аббасилер әулеттері;
- Араб халифатының дағдарысы туралы.

Арабтардың жаулап алулары VII–VIII ғасырларда байтақ аумақтарды қамтыған Араб халифатының құрылуымен аяқталды. Халифатты бұрын «хулафа ар-рашидиндер» – яғни «тура жолды ұстаған халифалар», одан кейін Омейядтар (661–750) және Аббасилер (750–1258) әулеті басқарды. Халифат елдерінде бай мәдениет құрылып, ол әртүрлі халықтардың жетістіктерін жинақтай отырып қалыптасты. Халифат аймақтарында ғылым-пән, әдебиет және өнер жоғары дәрежеде дамыды.

ШАДИЯРЛАР КЕЗЕҢІ

Мұхаммед (с.а.у.) қайтыс болғаннан кейін барлық арабтарды біріктірген мемлекеттегі билік оның ең жақын саһабаларына (серіктері) өтті. Хулафа ар-рашидиндер халифаты кезінде мемлекет басшысы – халифа («орынбасар»), ал мемлекет – халифат деп аталды. Арабтар біріккеннен соң исламның жалпы мақсаты мұсылман еместерді ислам дінін қабылдатудан тұрды. Алдымен **Әбу Бәкір** (632–634) халифалыққа сайланды. Оның билігі кезінде Арабия түбегінің халқы ислам дінін толық қабылдап, араб тайпаларының үкіметке қарсы көтерілістері басылды. Оның халифаты кезінде арабтар Ирақ пен Сирияны жаулап алды. Әбу Бәкір Ислам мемлекетін басқаруды жетілдірді. Соның ішінде, елді басқару үшін «Маслихат кеңесі» ұйымдастырылды, әрбір уәлаятқа волий (әкім) тағайындалды.

Келесі халифа **Омар ибн әл-Хаттап** (634–644) тұсында Византия әскерлері жеңіліске ұшырап, бірнеше жылда Сирия, Паластин, Египет, Иранның көп бөлігі және Жерорта теңізінің Африка жағалаулары жаулап алынды. Оның дәуірінде салық жүйесі құрылып, кеңселер (министрлер) тізіміне енгізілген барлық мемлекеттік қызметшілерге жалақы енгізілді. 637 жылы сәуірде жаңа мұсылман жылының есебі – **хижра күнтізбесі** енгізілді. Мұсылмандар Омардың тақуалық және діни әділ болғаны үшін – **әділ Омар**, билік жасаған дәуірін Исламның «алтын ғасыры» деп сипаттады.

Жобалардың жүзеге асырылуы

ТАРИХИ ДЕРЕК!

Деректерге қарағанда, халифа Омар ибн әл-Хаттаптың тұсында исламдық жаулап алулар айтарлықтай кеңейген. Мұсылмандар Парсы жерлерін жаулап алу кезінде Тұстар қамалын басып алуына тура келеді. Сағд ибн Әбу Уаққас бастаған араб әскерлері қамалды ұзақ уақыт қоршаса да, оны алты ай бойы ала алмайды. Әскерлердің жауынгерлік рухы төмендеп, қару-жарақ пен азық-түлік қоры да азайды. Бүкіл мұсылмандар не істеуін білмей жатқанда, бетперде киген адам кіріп келеді. «Мен қамалды қалай ашу мүмкіндігін білемін, айтқанымды орындасаңдар мен сендерге көмектесемін», – дейді. Сонда қолбасшы: «Не істеу керек екенін айт – біз келісеміз», – дейді. Бетперделі кісі: «Мені тас атарға көшіріп, қалаға лақтырасыңдар, мен сендерге қамалдың қақпасын ашып беремін», – дейді. Түн ортасында сарбаздар оны тас атардың ішіне отырғызып, лақтырып жібереді. Тірі қалған кісі күзетшілерді өлтіріп, қақпаны ашып береді. Соғысқа дайын тұрған сарбаздар сарайға кіріп келеді, сарай басып алынады, мұсылмандар өте үлкен олжаға ие болады. Әскер қолбасшысы олжаны бөлу туралы хабарлап, оның көп бөлігін бетперде киген адамға беретін болды. Бірақ арадан үш күн өтсе де бетперде киген кісі келмеді. Сонда Сағд ибн Әбу Уаққас бүкіл әскерге: «Барлығына жеткізіңдер: Әмірге бағынбаса, Алланың алдында күнәһар болады», – деп әмір етті. Нәтижеде әмірдің шатырына бір адам кіріп келеді: «Әй әмір, мен бетперде адамды білемін, оның үш шарты бар, осыны орындасаңыз, келіп, өзін танытады екен, – дейді. Біріншісі – ол тек әмірмен сөйлесіп, сөз тек екеуіңіздің араңызда қалады екен; екіншісі – ол кісінің атын тарих кітаптарына енгізбейді екенсіз; үшіншісі – тіпті оның кім екенін халифаға да айтуға болмайды екен». Сағд ибн Әбу Уаққас бәрін мақұлдады. Содан кейін ол адам: «мен едім сол бетперделі кісі» – деді.

Мұсылмандар Мединеге қайтып барғанда халифа Омар бетперде киген адам туралы Сағд ибн Әбу Уаққастан сұрады, бірақ ол уәдесінде тұрып, ештеңе айтпайды.

Осман ибн Аффан халифаты кезінде (644–656) Иран Сасанидтер мемлекетін жаулап алу аяқталып, Өмудария жағалауларына жетіп, мұсылмандардың Тунис пен Кавказарты елдеріндегі беделін нығайтты. Халифаның бұйрығымен Құран Кәрім мәтіні бір кітап болып жинақталып, түрлі елдерге таратылды. Бүгінгі күнде, олардан бірі ұлы ескерткіш ретінде Ташкенттің ескі қала бөлігінде орналасқан, «Муйи муборак» медресесінде сақталады.

Халифтердің соңғысы **Әли ибн Әбу Талибтің** (656–661) халифалығы кезінде оның билігін «хақ діннің» барлық өкілдері мойындамады. Әлидің жақтастары шиттер, ал қарсыластары шетелдіктер деп аталды. Нәтижеде шетелдіктер жағынан Әли өлтірілді. 661 жылы билік басына Омейядтар әулетінің негізін қалаушы Муавия I келді.

ОМЕЙЯДТАР БИЛІГІ

Омейядтар дәуірінде астана Дамаск қаласы болып, Сирия халифаттың орталық уәлаятына айналды. Омейядтар билігі кезінде халифа лауазымы мұраға айналтырылды, мемлекеттік қазына мен мемлекеттік мұрағат құрылып, араб тілі мемлекеттік тіл болып жарияланды. Халифаттың Жабал ат-Тарық бастаған әскері 711–714 жылдары Пиреней түбегінің (қазіргі Испания) Вестгот патшалығын жаулап алды. Арабтардың солтүстікке қарай ілгерілеуі 732 жылы Пуатье шайқасында тоқтатылды. Шығыста олар Табаристан, Журжан,

Арабтардың басқа аймақтарды иелеуі

Харун ар-Рашид

Мауароуннахр және Үнді теңізі жағалауына дейін (Молтон бекінісі) жерлерді, сондай-ақ батыста Солтүстік Африка мен Испанияның үлкен бөлігін жаулап алды. Бірақ Омейядтарға қарсы бірнеше халық көтерілістері болды. Бұл олардың билігін әлсіретіп, Аббасилердің билікке келуіне мүмкіндік жасады.

АББАСИЛЕРДІҢ БИЛІККЕ КЕЛУІ

Халифаттағы саяси жағдайдың шиеленісуі нәтижесінде VIII ғасырдың ортасында билік Аббасилерге (Мұхаммедтің (с.а.у.) ағасы Аббастың ұрпақтары) өтті. Аббасилер өз билігін Бағдад («Құдайдың сыйы») қаласына көшірді. Аталмыш халифаттың ең атақты халифасы Харун ар-Рашид (786–809) болды. Мұсылман еместер халифатта мемлекеттік қызметке тағайындалмады және олар қомақты салық төледі. Соның салдарынан көпшілік ислам дінін қабылдап, араб тілін үйренді, осылайша халықтың басым бөлігі мұсылман болды.

ХАЛИФАЛЫҚТЫҢ ДАҒДАРЫСЫ

Халық көтерілістері, соғыстар, билік үшін күрестер халифаттың саяси ыдырауының себебі болды. Халифаттан бөлініп шыққан бірінші тәуелсіз әмірлік Испанияда 756 жылы бөлініп шықты. Ол X ғасырдан бастап Қурдоба (Кордова) әмірлігі атанды. IX ғасырда Египет, Иран, Мауароуннахр және Хорасан тәуелсіздікке қол жеткізді. Аббасилер құрамында Таяу Шығыс пен Арабия түбегі ғана қалды. Салжұқ түріктер 1055 жылы Бағдатты иелеп, халифаны әлемдік міндеттерден шеттеді. Моңғол ханы Хулагу 1258 жылы Бағдатты басып алған соң, Араб халифаты аяқталды.

Араб сарбаздары

ТЕРМИНДЕР ТҮСІНІГІ

Шадиярлар – (парсы тілінде – «төрт дос») дұрыс жолдан жүрген алғашқы төрт халифаттар.

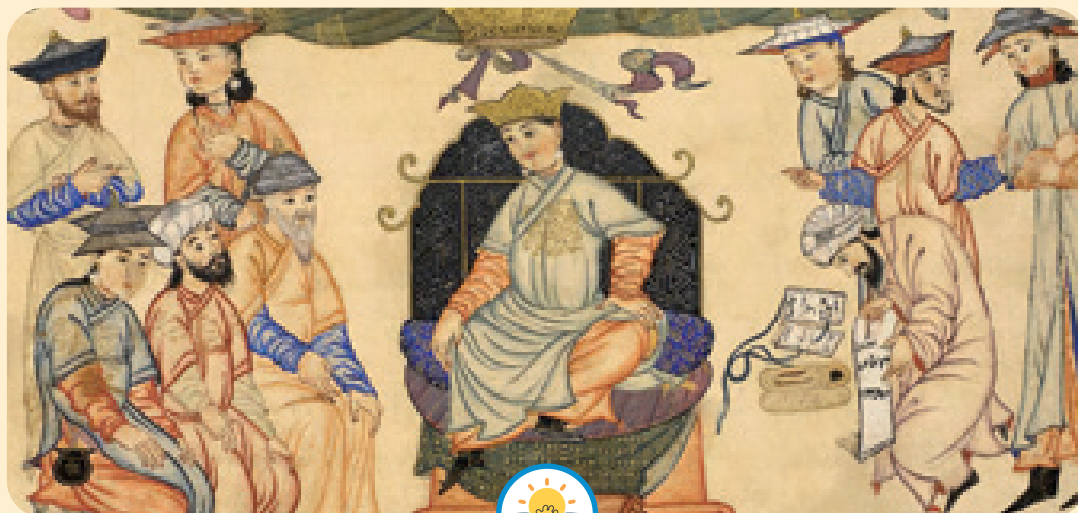

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Картадан Араб халифаты жаулап алған мемлекеттерді көрсет.
2. Араб халифатыны басқарған тайпалар туралы әңгімелеп бер.
3. Халифат дағдарысының себептері неде деп ойлайсың?

10- тақырып

Салжұқтар мемлекеті

Сұлтан Мәлік шах

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- оғыз тайпаларының бірігуі мен жаңа әулеттің пайда болуы;
- Салжұқтар мемлекетінің құрылыуы мен дамуы;
- Салжұқтардың әскери шабуылдары мен үлкен салтанаттың құрылуы;
- түрік этносының қалыптасу жағдайы мен себептері туралы.

Салжұқтардың
әскери жорығы

МЕМЛЕКЕТТІҢ ПАЙДА БОЛУЫ

Салжұқтар түрік оғыздары тайпалары құрамында о бастан қазіргі Оңтүстік Қазақстан аумағы мен Сырдарияның орта ағымындағы жерлерде жасады. Олар көптеген рулық тайпаларға бөлініп, көшпелі өмір сүрді. Солтүстіктен түрлі тайпалардың ығысуы нәтижесінде Сырдарияның төменгі ағысындағы Жанд қаласы айналасына (қазіргі Науаи уәлаяты аймағы) қоныс аударған оғыздар Салжұқбек бастауымен ислам дінін қабылдады. Қараханидтер Мауароуннахрды жаулағаннан кейін, Салжұқтар Махмұд Ғазнауидің мақұлдауымен 1025 жылда Хорасан жерлеріне қоныс аударды. Қараханидтер мен Ғазнауилер арасындағы күрестен пайдаланған салжұқтар әскери күштерін біріктіріп, Хорасанды иелеп, Салжұқтар мемлекетін құрды. Олар Салжұқтың немересі Тоғрылбекті билеуші етіп жариялайды.

ТАРИХТЫ ҚОЙЫН ДӘПТЕРІҢЕ ЕНГІЗ!

Салжұқтар – Хорасан, Таяу және Орта Шығыс, Кіші Азия, дерлік Мауароуннахрда да билік жүргізген түрік әулеті (1038–1308). Әулет атауы шаруашылықпен айналысатын түрік тайпалары – оғыздар басшысы Салжұқбек ибн Дөкек атынан шыққан. Салжұқтар мемлекетіне 1038 жылда Салжұқтың немересі сұлтан Тоғрылбек негізін қалады.

Тоғрылбек інісі Чағрылбекті Хорасанда қалдырып, өзі батысқа қарай қол бастады. Бұл кезде Иранда жауынгер түрік тайпаларына қарсы тұра алатын күш жоқ еді. Нәтижеде Салжұқтар қысқа мерзімде Батыс Иран, Әзербайжан және Иракты жаулап алады. 1055 жылы Бағдатта Тоғрылбек атына құтба оқылды, Аббасилер Салжұқтарға бағынды. Халифа Әл-Қаим (1031–1075) үкіметті Тоғрылбекке тапсырып, оны сұлтан және «Шығыс пен Батыстың патшасы» деп жариялауға мәжбүр болды. Осылайша Әмудариядан Фрот өзеніне дейін болған аумақта салжұқтар өз билігін орнатты.

МЕМЛЕКЕТТІҢ ӨРКЕНДЕУІ

Салжұқтар мемлекеті Алып Арыстан мен оның ұлы Мәлік шахтар дәуірінде күшейе түсті. Алып Арыстан (1063–1072) дәуірінде Кіші Азияға шабуылдар ұйымдастырылды. Салжұқтардың ең дамыған кезеңі Сұлтан Мәлік шах (1072–1092) билік жүргізген жылдар болды. Ол атасы бастаған шығысқа шабуылдарды жалғастырды, Қараханидтерге шабуыл жасап, 1074 жылы Бұхара мен Самарқандты иеледі. Кейін Ферғана аңғарын қол астына алып, Шығыс Түркістанға дейін барды. XI ғасыр соңында бұл ел Шығыс Түркістаннан Жерорта және Мәрмәр теңізіне дейінгі үлкен аумақты қамтыды. Ол Византия мен Қытайдың арасында орналасып, крестілердің шығысқа жасаған шабуылдарына тойтарыс беруде маңызды рөл атқарды.

Мәлік шах қайтыс болғаннан кейін тақ үшін күрес күшейіп, мемлекет әлсірей бастады. Ішкі қақтығыстар күшейіп, XII ғасырдың басында мемлекет шығыс және батыс болып екіге бөлінді.

АНАТОЛИЯДАҒЫ ТҮРІК БЕЙЛІКТЕРІ

XI ғасырдың аяғында Анатолияны толық жаулап алған оғыздар сонда Кония сұлтандығын құрды. Сондай-ақ кіші Азия аумағында салжұқтардың бірнеше бейліктері (бейлік) құрылды. Бейліктер Салжұқтар әулетінің билігін ресми түрде мойындағанымен, іс жүзінде өз меншігін дербес басқарды.

Кония сұлтандығының орталығы бастапқыда Никея қаласы болды, кейін ол Конияға көшірілді. Сұлтан Аладдин Кейкубат тұсында сұлтандық дамудың шарықтау шегіне жетті. Сұлтандықтағы Кония, Кесария, Сивас қалалары қолөнер және сауда орталығы болды.

Кіші Азиядағы бейліктердің халқы этникалық жақтан бірдей емес еді. 1071 жылы Мансикерт шайқасында Салжұқтар Византиялықтарды жеңіп, ешқандай қайшылықтарсыз оғыз түріктерінің көп бөлігі осында қоныс аударып, отырықшылыққа өтті.

Отырықшы түріктер жергілікті халық ретінде егіншілік және қолөнермен айналыса бастады. Кіші Азиядағы гректер мен армяндардың бір бөлігі ислам дінін қабылдап, түркі тайпаларына жақындай түсті. Сөйтіп Кіші Азияда XI ғасырдың аяғынан бастап оғыз түріктерімен түріктеніп кеткен гректер, парсылар, армяндар мен грузиндердің қосылуынан түркі ұлты қалыптаса бастады. Бірақ, 1243 жылы шығыстан моңғолдардың шабуыл жасауы сұлтандықты әлсіретіп қойды. Нәтижеде 1308 жылы мемлекет бірнеше бейліктерге бөлінді. Олардан бірі Осман бейлігі болып, кейінірек ол Осман түріктері империясының пайда болуына себеп болды.

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ

Салжұқтар
билеушісі Кайхұсрау
II теңгесі

Салжұқтар мемлекеттік басқару, салық пен жер иеленушілік қатынастарын шығыстағы мұсылман мемлекеттерінен қабылдады. Мемлекетті жоғары билеуші – сұлтан (сұлтан ул-аъзам) басқарды, тақ әкеден балаға өтетін мұра болды. Оның атына уағыз (құтба) оқылып, теңге ақша соғылды. Мемлекетті басқару екі жүйеге – орда мен диуанға (кеңеске) бөлінді. Бас уәзір диуаны (өте жақсы кеңес) барлық диуандар қызметіне басшылық жасады. Бас уәзір «раис-ур-руасо» деп аталып, мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатындағы барлық салаларды бақылауда ұстады. Салжұқтардың ең атақты бас уәзірі Низамүл-мүлк болды, ол мемлекеттік басқару негіздеріне тиісті «Саясатнаме» шығармасын жазып қалдырды.

Мемлекет әкімшілік тұрғысынан уәлаяттарға бөлінді, оны сұлтан тағайындаған әкім басқарды. Олар да өз әкімшіліктеріне ие болып, уәлаят тұрмысына тиісті барлық салаларға басшылық жасады.

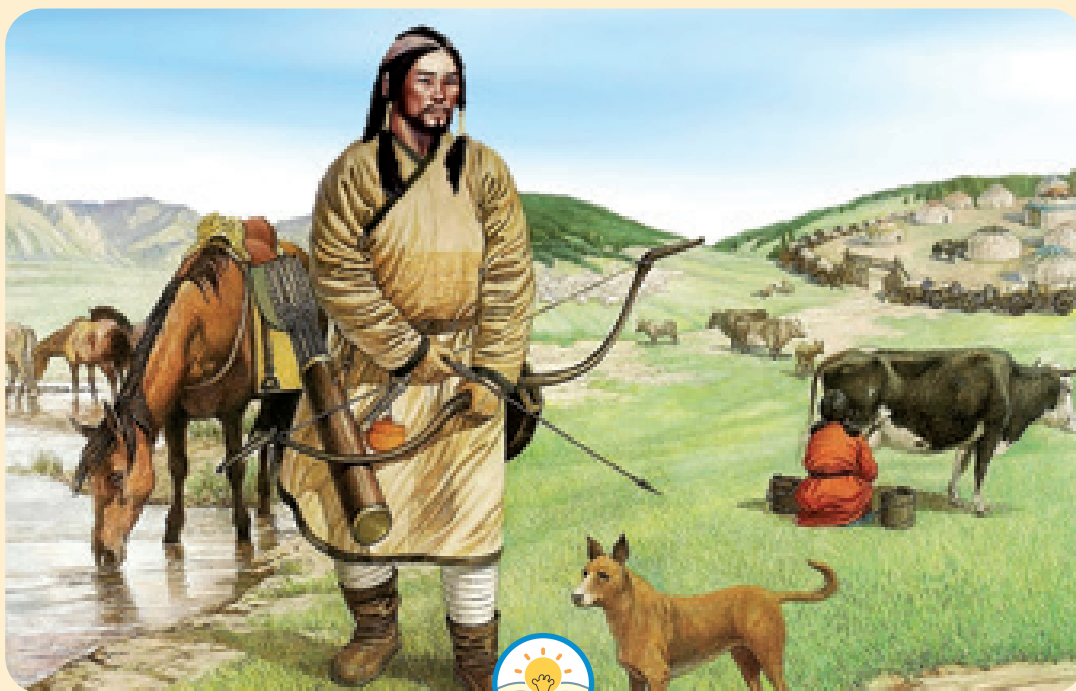
СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Салжұқтар мемлекетінің пайда болу жағдайын сипатта.
2. Түріктердің әлеуметтік жүйесі туралы не есіңде қалды?
3. Салжұқтар мемлекеті басқару жүйесі қандай болды және оны кімдерден қабылдады?
4. Түрік халқының қалыптасуы жайлы не білесің?

11- тақырып

Моңғолдар мемлекеті

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ!

- моңғол тайпаларының әлеуметтік өмірі жайлы;
- Шыңғысхан мемлекетінің құрылуы туралы;
- Моңғол тайпаларының әскери жорықтары туралы.

Онон өзені
бойындағы
құрылтай

ӘЛЕУМЕТТІК ЖҮЙЕ

Моңғол тайпалары ежелден Оңтүстік Сібірде, Маньчжурия мен Моңғолия аймақтарында өмір сүрген. Олардың көпшілігі көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан, ормандарда жасаған кейбір рулар аңшылық және балық аулаумен күнелткен.

Моңғолдардың көне әдет-ғұрып, діни көзқарасында ата-бабалар рухына табыну, шамандық наным-сенімдері де жақсы сақталып келген. XII ғасырда моңғолдардың әлеуметтік жүйесінде әлі де күшті рулық ерекшеліктер сақталса, осы ғасырдың екінші жартысынан бастап моңғолдардың қоғамдық қатынастарында жаңа сипат – мүліктік жіктелу күшейе бастады. Рулық қауымдары жеке көшпелі шаруашылықтарға – **айылдарға** бөлініп, әр **айыл** енді өз мал-дәулетінің иесіне айналды. Рулық тайпаларда байлар тобы, болашақ моңғол шонжарлары қалыптаса бастады. Көптеген ру басшылары – нояндар өз туыстарынан сарбаз таңдап, әскери жасақтар құрды. Мүліктік бөлінулер кезінде өмірдің өзі оларды әскери-тайпалық одаққа бірігуге мәжбүр етті, оларды **хандар** басқарды. Күшті

тайпалар одағы өздеріне бағынышты болған көршілерден баж төлемін алып отырды. Мұндай тайпалық одақтар өз жиналыстары мен құрылтайларында: соғысқа, келісім жасауға, одақ құруға, хан сайлауға кейде қылмыскер деп табылған кейбір нояндар мен тіпті хандардың өздерін де соттау сияқты маңызды мәселелерді шешті.

ШЫҢҒЫСХАН МЕМЛЕКЕТІ

Монғол тайпалары арасындағы өзара соғыстарда Темучин (1155–1227) жеңіп шықты. 1206 жылы Онон өзені бойындағы құрылтайда ол ұлы хан деп жарияланды. Бас шаман қалың жұрт алдында Темучинге Шыңғысхан атағын берді. Шыңғыс сөзі «күшті», «құдіретті», «таза» деген мағыналарды білдіреді. Мемлекетті орталықтандыру мақсатында Шыңғысхан Қарақұрым бекінісін өз мемлекетінің астанасына айналтырды.

МОҒОЛ ӘСКЕРЛЕРІ

Моңғолдар әскерлерін күшейтуге баса назар аударды. Моңғолдардың көшпелі мал шаруашылығы оларға тамаша атты әскер құруға мүмкіндік берді. Егіншілікпен айналысатын көрші елдер бұл атты әскери жасақпен қақтығысуға әлсіз еді. Бейбітшілік кезінде шаруашылықпен айналысқан моңғолдар соғыс басталысымен-ақ ондық жүйеден тұратын тұрақты әскерге айналды. Тонаушылық шапқыншылықтары көшпелі моңғолдардың негізгі жаттығуы еді. Қытаймен көршілес өмір сүруі, ол жерге жасаған жорықтары моңғолдарға Қытайдың көптеген әскери жабдықтары – шайқас құралдарымен танысу және оларды игеру мүмкіндігін тудырды. Атап айтқанда, моңғол әскерлері қабырға тесетін арнайы құрылғы – тас ататын, от шашатын құралдар көмегімен қалаларды басып алуды жоғары дәрежеде меңгерді. Моңғолдардың сүйікті құралы садақ болып, олар өз қарсыласын жүздеген шақырымнан нысанаға алатын. Жауынгерлердің көбі найза

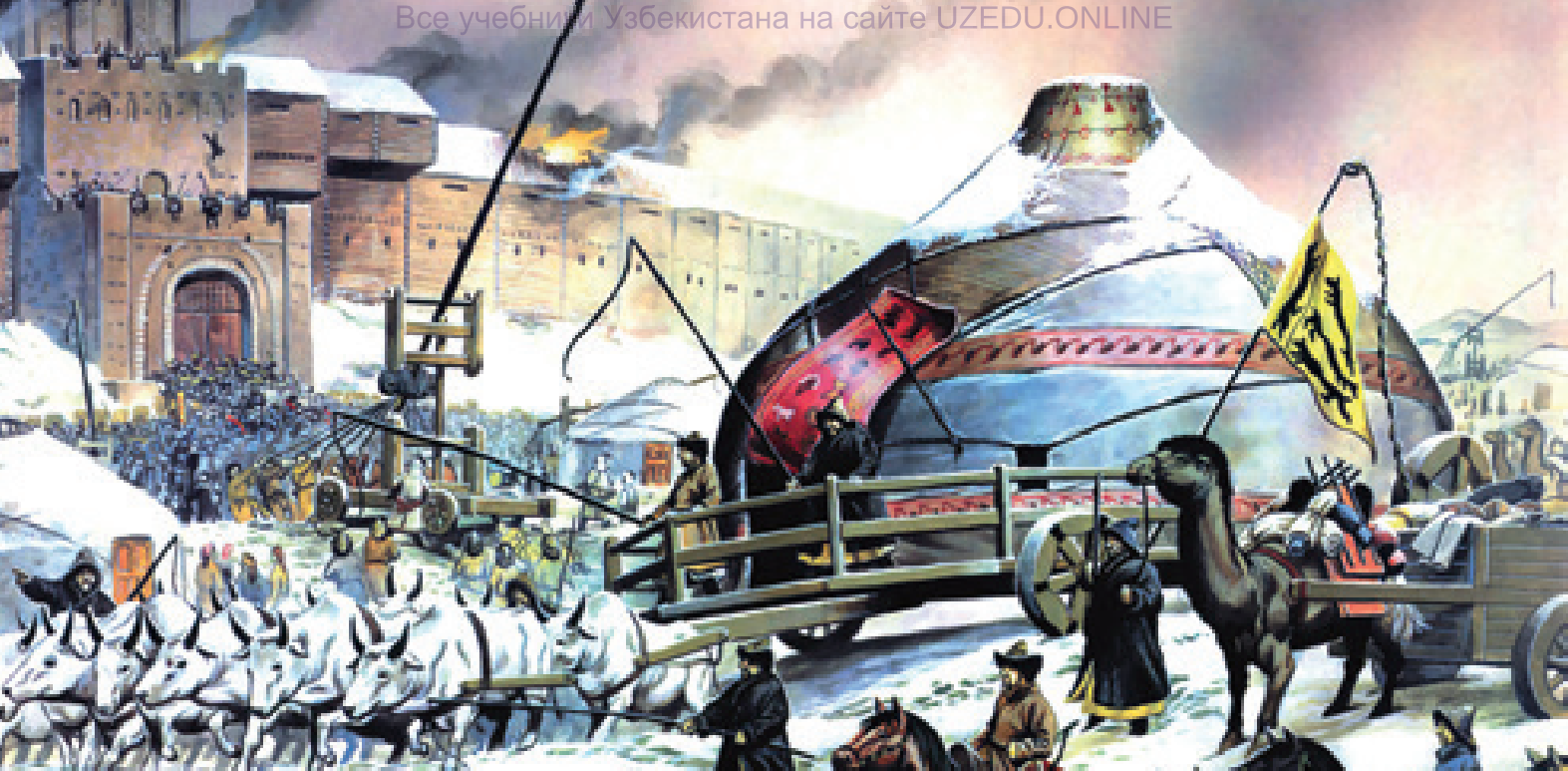
Моңғол әскері

және қылышпен қаруланды. Әрбір көшпелінің күнделікті өмірінде, соғыс кезінде де, әрине, арқаны болуға тиіс еді. Көшпенділер әскері әдетте үш бөліктен, орталық және екі қанаттан құралды. Әскери қолды жүзбасы, мыңбасы, түменбасылар (10 мың әскер басқарушысы) басқарды. Шайқас басталғанда орталық бөлім өтіріктен шегініп, жау оларды қуа бастаса, қанаттардан соққыға ұшырайтын, шегініп жатқандар да тоқтап, шайқасқа кірісетін болған. Негізгі әскерден тыс, Шыңғысханның қарамағында «**кешік**» деп аталған таңдаулы әскери бөлім жасақталған. Кешік төтенше жағдайлар үшін үнемі жауынгерлік күйінде сақадай сай тұрды.

Соғысқа шеберлікпен басшылық ету, күшті және тәртіпті атты әскерлердің болуы, көрші елдердегі саяси бытыраңқылық моңғолдарға жеңіс келтірді.

Моңғол әскерлері және құрал-жабдықтары

Моңғолдардың русь
жерлеріне әскери
жорықтары

ШАПҚЫНШЫЛЫҚТАР

Шыңғысхан алғаш наймандарды, кейінірек ұйғыр, якут, қырғыз және бурят тайпаларын бағындырып, 1211 жылы Солтүстік Қытайға қарсы соғыс бастады. Жетісу және Шығыс Түркістанға қарсы 1218 жылы басталған шабуылдар Хорезмшахтар мемлекетіне ұйымдастырылған 1219–1221 жылдардағы шабуылдарға жалғасып кетті. Кейінірек Ауғанстан мен Шығыс Иранды жаулап алып, Кавказ арқылы Дешті Қыпшаққа шықты. Калка өзені бойында қыпшақтарға көмекке келген одақтас русь жауынгерлері жеңіліске ұшырады.

1224 жыл Шыңғысхан басып алған жерлерді өзінің ұлдарына: Жошы, Шағатай, Ақтай мен Толыға ұлыс ретінде бөліп берді. Ақтайды тақ мұрагері етіп тағайындайды.

Шыңғысханның немересі Батухан 1237–1242 жылдарда Шығыс Еуропада жаулап алу соғыстарын жүргізді. Оның әскерлері алғаш русь княздарын, кейін Польша, дерлік Сербия және Болгарияны жаулап алды. Жаулап алынған аймақтарда «Алтын Орда» мемлекетінің негізі қаланды. Таяу Шығыс және Кіші Азиядағы әскери әрекеттерді Тулу ұлы Хулагу жалғастырды. Ол 1256 жылы Иранды жаулап алып, Хулагулар мемлекетіне негіз салды. Екі жылдан соң Хулагу Араб халифатына шабуыл ұйымдастырып, Бағдат қаласын иеледі. Моңғолдар қаланы үш аптадан астам уақыт тонап, мәдениет пен өнер туындыларын қиратты. Қаладағы үлкен кітапханаға от қойып, кітаптарды Дажла өзеніне тастап жіберді. Көп кітаптың өзенге тасталғаны сонша, өзен олардың сиясынан қарайып кеткен еді.

Содан кейін моңғолдар Таяу Шығысқа шабуыл жасап, Сирияны басып алды, Алеппоны (Халаб) қиратты. Бағдат және Алеппоның қирағанын көріп, Дамаск ешбір соғыссыз берілді, Ислам әлемінің орталығы батысқа – Каирге көшіп өтті. Мұсылмандар арасында моңғолдардың жауынгерлігі туралы үрейлі мәліметтер кең тарап, жеңілмейді және оларды тоқтату мүмкін емес деген пікірлер кең тарады.

Хулагу Египетке елшілерін жіберіп, жеңілу шартын қойды. Египет сұлтаны ол шартқа ризашылық танытпайды. 1260 жылғы шайқаста Сұлтан Сайфиддин Құтуз батылдығымен египеттіктер моңғол әскерін талқандап, олардың Таяу Шығыс және Африкаға жорықтарын тоқтатты.

ТАРИХИ ДЕРЕК!

«МОҶҒОЛДАР ЖЕҶИМПАЗЫ»

Сайфиддин Қўтуз хорезмшахтар әулетінен шығып, Жалолиддин Мәңгубердінің әпкесінің ұлы (жиені) болған. Ол Жалолиддиннің моңғолдарға қарсы күресін, сондай-ақ тұтқынға түскісі келмей, өз жақындарын суға батыруға мәжбүр болады. Бұл ауыр жағдай Қўтуздың мәңгілікке жадында қалды. Ол моңғолдардан кек алуға ант етіп, соңғы Хорезмшах Жалолиддин Мәңгубердімен бірге ел кезіп, моңғолдарға қарсы көптеген шайқастарға қатысты.

Бірақ нағашысының қайғылы қазасынан соң, Қўтуз Дамасктегі құл базарында сатылды. Дамаскте ол мәмлүктер әскеріне қызмет ету үшін Египет сұлтаны Ас-Солух II қызметіне египеттік құл саудагері жағынан сатып алынды.

Қўтуз мәмлүктер мектебінде білім алды және әскери өнер қырсырларын меңгерді. Бұрынғы құл мәмлүктер әскерінің үлкен әмірі дәрежесіне көтерілді. Египет сұлтаны ноуб (вице) мансабына тағайындалады.

Египет тағына 15 жасты әл-Мансур Әли отырған соң, ағымдағы басқару оның қамқоршысы Қўтуз қолына өтті. Хорезмшахтар әулеті болған Қўтуз Египет әскерлерінің қолбасшысы лауазымына көтерілді.

Сайфиддин Қўтуз жеңіліс не екенін білмей жатқан моңғолдарды Айн-Жалутдағы шайқаста тас-талқан ету арқылы тарихта «Моңғолдар жеңімпазы» деген атаққа ие болды.

ТЕРМИНДЕР ТҮСІНІГІ

Ұлыс (моңғол тілінен – мемлекет, халық, адамдар) – Шыңғысхан перзенттеріне мүлік ретінде бөліп берген моңғолдар басып алған аймақтар.

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Моңғол тайпалары жасаған аймақтарды жазусыз картаға түсір.
2. Моңғолдардың жаттығулары нелерден тұрған?
3. Шыңғысхан мемлекеті қалай пайда болды?
4. «Моңғол жеңімпазы» мәтініне анализ жаса.

12- тақырып

Үндістан – «Мың ғажайыптар мемлекеті»

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- орта ғасырлардағы Үндістан халқының күнделікті өмірін;
- орта ғасырларда Үндістандағы мемлекеттер туралы;
- Үндістандағы теңсіздіктер туралы.

ЕСІҢЕ АЛ!

- Ежелгі Үндістан қоғамының қалыптасу жүйесінде қандай ерекшеліктер бар еді?

ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙ

Тарихтан белгілі, Үндістан Кушон империясы құрамында болды. Ол ыдырағаннан кейін үнді ражаларының бірі Чандрагупта (320–340) Гупталар әулетінің негізін салды. Оның мұрагерлері дәуірінде Үндістан қоғамында жер иелігіне негізделген феодалдық жүйе қалыптасты. Гупталар империясы IV–V ғасырларда Арабия түбегіне дейінгі аймақтарды біріктірді.

Еуропа, Азияның көптеген мемлекеттерінде болғаны сияқты, Гупта таруы нәтижесінде шенеуніктер мен әскерлерден тұратын ірі жер иелері пайда болды. Олар халықтан салықтар жинаудан тыс, диқандар еңбегінен пайдалану құқығын да қолға алды.

Гупта мемлекетінің теңгесі

ҚАУЫМДАСТЫҚ КАСТА ҚҰРЫЛЫМЫ

Үндістанда дүниенің басқа мемлекеттерінде кездеспейтін каста құрылымының ежелгі ғұрыптары сақталып келді. Нәтижеде ауыл қауымының түрлі топтарға жатуы, оның жеке меншігі көп немесе аз екендігімен өлшенбей, оның қай каста түріне жататындығымен өлшенді.

Үндістандағы бірінші бөліну тәртібі ежелгі арийлер шапқыншылығынан кейін ражалықтардың қалыптасу дәуіріне тура келді. Адамдар касталарға арнайы белгілер: мұрагерлік кәсіп, этникалық және діни байланыс, әдет-ғұрыптардың түріне қарай бөлінді.

Каста мүшелерін алдымен кәсіп біріктірген, ол атадан балаға өтті. Бір кастадан басқасына өту және түрлі каста өкілдері арасында неке құру қараланған.

Орта ғасырлардың алғашқы дәуірінде Үндістанда құлшылық сақталған. Құлдар көп жағдайда үй қызметшілері болды. Индуизм сенімдері бойынша құл еңбегінен егіншілікте де пайдаланған. Бастық құлды азықпен қамтамасыз етуден тыс, жылына бір рет киім-кешек алып беруі тиіс болды.

Гупталар империясы саяси жақтан мықты емес еді. Сол себепті VI ғасырда мемлекет солтүстік-батыстан келген эфталиттер шабуылдары нәтижесінде ыдырап кетті.

ҮНДІСТАНДАҒЫ 5 ТЕҢСІЗДІК

Брахмандар (данышпандар): діни қызметкерлер, мұғалімдер, дәрігерлер.

Кшатриялар («жауынгерлер»): әскерилер, мемлекет шенеуніктері, ірі жер иелері.

Вайшьялар («ерікті қауым»): саудагерлер, қолөнершілер, диқандар.

Шудралар («қызметшілер»): тері өңдеушілер, тоқымашылар, бақташылар, құмырашылар, күйшілер.

Қол тигізбейтін («жеркөшіткілер»): қоқыс жинаушылар.

ХАРША МЕМЛЕКЕТИ

Үнділердің
тұрмыс салты

VII ғасыр басында Үндістанның солтүстігінде жаңа империя – Харша империясы құрылды. Бұл империяға Кануджа ражасы Харша (606–647) негіз салды. Империя Ганг өзені аңғарының бойында шығыс Пенджабтан Бенгалияға дейінгі аймақтарды қамтыды.

Харша ақын және драматург болып, ол сарайда көптеген суретшілер және ақындарды жинап, астанасы Уджайин қаласын мәдени орталыққа айналтырды. Ол әр жылы дүние ғалымдарының конференциясын өткізіп, оларға көптеген сыйлықтар сыйлады. Харшаның ата-бабалары индуизмде болса да, олар буддизм дінін қабылдады. Буддизм ғибадатханасын құру үшін үлкен жұмысшы күші және қаржы бөлінді.

Оның дәуірінде Орталық Үндістан ражалары да бағындырылды. Вассал ражалар қырыққа таяу еді. Харша империясы билігі ұзаққа созылмады. Вассал ражаларының айырмашылық әрекеті империяны әлсіздетті. Уақыт өте ражалар іс жүзінде толығымен тәуелсіз болып алды. Харша өлімінен соң билік әлсізденіп, мемлекет XIII ғасырдың басына дейін Үндістан аймақтарындағы соңғы ірі империя ретінде өмір сүрді.

ЖЕРГЕ МЕНШІКТІК ҚАТЫНАСТАР

Үндістанда VII ғасырдағы қытайлық тарихшының айтуы бойынша ол жерде жетпіске жуық үлкен-кіші княздықтар болған. Князь-ражалар сәнді сарайларда жасады. Ражалар өз туыстарын, шенеуніктері және жауынгерлерінің қызметтері үшін жер мүліктер сыйлап отырды. Орта ғасырлада Үндістанда әулие-брахмалар және ғибадатханаларда да ірі жер алаңдары болды. Сол дәуірге байланысты дереккөздерде, ражалардан бірі ғибадатханаларға 1400 ауылды жерді мүлік ретінде сыйға тартқаны жазылған. Ражаның ең жақын туыстары, абыройлы шенеуніктерге, олардың тұтқан беделіне қарай, ондаған, кейде жүздеген ауылдар беріліп, қарапайым ражпутқа (жауынгер) бір немесе бір ауылдың жартысы берілді. Сыйға тартылған жер «грасс» («жұтым немесе бөлік») деп аталды. Оны алған кісінің негізгі міндеті әрқашан әскери қызметке дайын тұру, соғыстарға қатысу еді. Ражалар өз отбасына тиесілі болмаған қызметшілерге жерді белгілі қызмет мерзіміне берді. Жерге иеліктің бұл түрі патта («жарлыққа алынған жер») деп аталған. Патта жерлерден айрықша қызмет еткендерді марапаттау үшін де пайдаланды. Жекеменшік қатынасының күшеюімен паттаға берілген жерлер мұрагерлік меншікке айналды.

Жауынгер эфталиттер бірте-бірте жергілікті халықтың жоғары санаттарымен араласып, Раджпуттар кастасына негіз салды. Раджпут билеушілері солтүстік және орталық Үндістанның бір бөлігінде 20-дан астам княздықтар құрып, оларды ражалар ретінде басқарды. Бұл княздықтар өте көп байлықтарға ие болып, олардың байлықтары туралы көптеген аңыздар тараған. Ражпут мемлекеттерінде билеуші діні индуизмде болды.

БІЛІМДІЛЕР ҮШІН!

Раджпуттар («патша ұлдары») Орта Азиядан келген көшпелі эфталиттер мен жергілікті ақсүйек гужараттардың ұрпақтары болды. Олардың көпшілігі Раджпутанда (қазіргі Раджастонда) жасады. Көптеген үнді княздары да өздерінің оларға тиесілі екендіктерін айтады. Бұл үнді рицарлары диқаншылар, қолөнершілер және саудагерлер еңбегін елемеді. Олар тек аң аулау және әскери жұмыспен айналысты. Бұл жұмыстарды кішкене кезінен бастап меңгерді. Олар еуропалық рицарлар сияқты денелерін болат сауытқа орамастан жай ғана сауыт киді. Зеңбірек құралдарды қорқақтар құралы деп санады, тек қана қылыш, найза, қанжарлармен соғысты. Дұшпанмен жеке шайқасты және ерлікпен күресті. Раджпуттар басқа түр болып, олар өздерін касталардан жоғары санады. Оларда өзіндік ар-намыс қағидалары қалыптасып, ол өмірде жоғары саналды. Ар-намыс қағидалары раджпутты өз көшбасшысына деген адалдықты, батыл және жомарт, әдепті болуын талап етті. Олардың әйелдері де ерліктің символы саналды. Батыс Еуропа рицарларынан айырмашылығы, Раджпуттардың көпшілігі мәдениетті және білімді болған.

Раджпуттар

Үндістандағы саяси бытыраңқылық бірте-бірте жойылды. Бірақ бұл түрдегі мемлекеттер бірнеше княздықтардан құрылып, орталық үкімет әлсіз болғандықтан тез ыдырап кетті. Ражалар кейде одаққа бірікті, кейде тағы да соғыстарға кірісіп кетеді. Өзара соғыстарда әлсіз болған мемлекет жаңа шапқыншылықтар үшін ыңғайлы өлке болды. Атап айтқанда, Ғазна билеушісі Махмұт XI ғасырдың басында Үндістанның солтүстігіне 17 рет әскери жорық ұйымдастырды. Осылайша мұсылмандар Үндістанның солтүстігіне қоныстанып, олар басқыншылық жасаған аймақтарда XIII ғасыр басында Дехли сұлтандығы құрылды. Бұл оқиға Үндістан болашағында маңызды рөл ойнады.

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Орта ғасырларда Үндістанның бірігуіне қандай факторлар кедергі жасады?
2. Батыс Еуропада рицарлар және үнді ражалары арасындағы ұқсастық пен айырмашылықты кесте арқылы салыстыр.
3. Харша реформалары туралы нелерді біліп алдың?
4. Орта ғасырларда Үндістанға кімдер шапқыншылық жасағанын картадан анықта.

13- тақырып

Қытай – «Аспан асты империясы»: өркендеу және құлдырау

Тан әулеті

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- конфуцийшілдік, даосизм, буддизм сөздерінің мағыналары;
- Қытайдағы жерге иелік қатынастары;
- қалалардың, қолөнер мен сауданың өркендеуі туралы.

ЕСІҢЕ АЛ!

- Ежелгі Қытайда қайсы әулеттер билік етті?

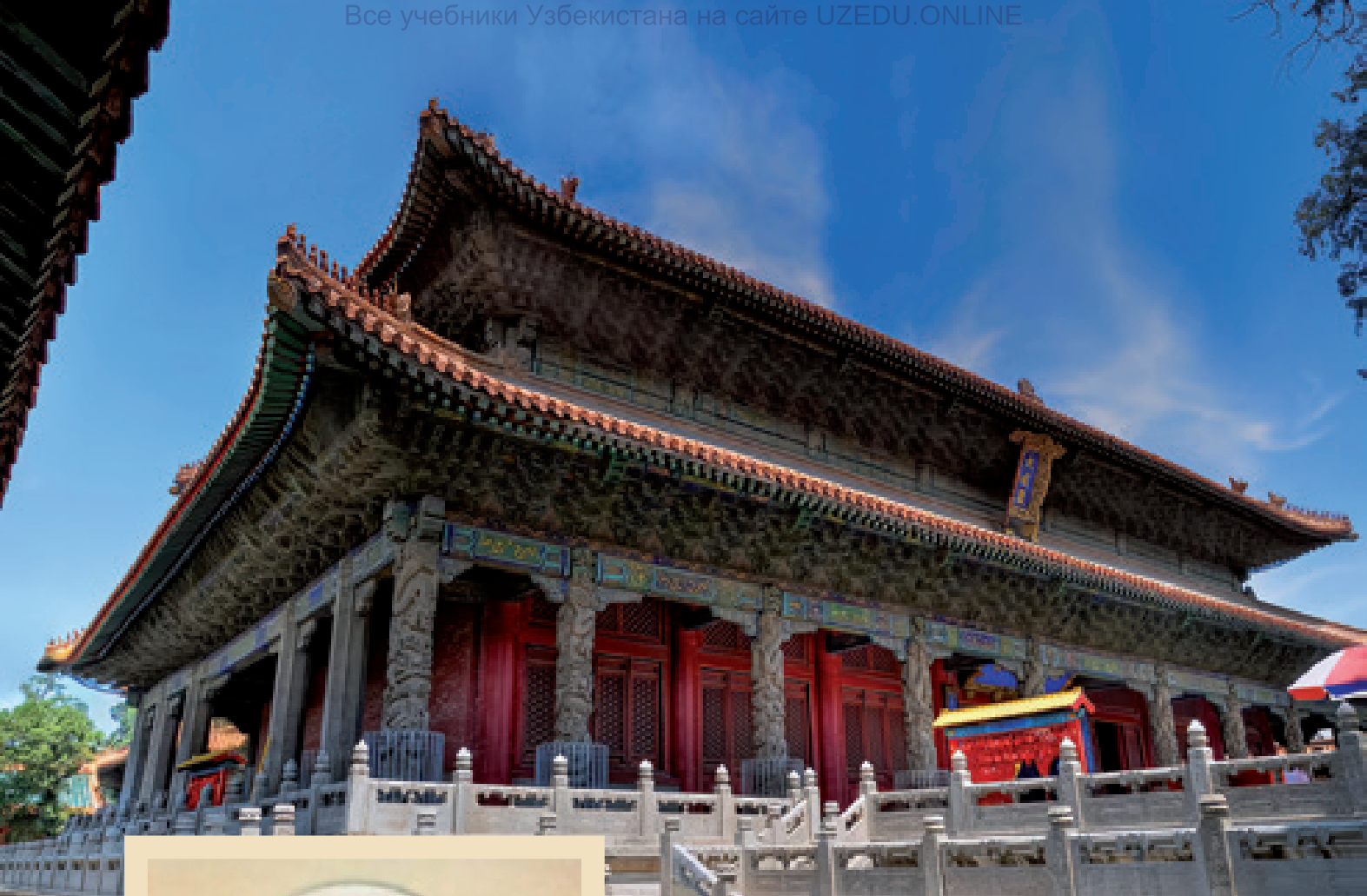
Ұлы Қытай
қабырғасы

Біздің заманымыздан бұрынғы V ғасырда Қытайда данышпандар – Конфуций және Лао-цзылардың ақылақтық-саяси, діни-философиялық ілімдері қалыптасты. Адамдар арасындағы қарым-қатынаста қытайлықтар конфуцийшілдік ережелерін ұстанды: оның ойынша адам үшін ең маңыздысы адамгершілікті сақтау керек болған.

Мұның үшін ата-бабалар рәсімдеріне (әдеп ережелері) қатаң түрде бағыну ұсынылды. Егер қайтыс болған кісіні жібек матадан тігілген киімде жерлеуі айтылса, туыстары нан жемесе де, соңғы ақшасына жібек мата сатып алуға жұмсаған. Әрбір адам қоғамда өз орнын табуға – үлкендерге құлақ асу, кішілерге қамқорлық жасауға ұмтылды. Конфуцийшілдіктегі тәрбиелілік шығармаларында императорды («Аспан ұлын») халықты адамға деген сүйіспеншілік рұхында басқаруға, мейірімділікке мейіріммен, жауыздыққа да әділеттілікпен жауап қайтаруға шақырған.

Тан әулетінің
теңгесі

Конфуций ғибадатханасы

III ғасырда Хан империясы ыдырап, мемлекет әлсірей бастағанда солтүстік пен басты-стан көшпелі түркі тайпаларының шабуылдары күшейді. Нәтижесінде, Хан империясы үш патшалыққа бөлінді. Уақыт өте келе үш патшалық дәуірі аяқталып, біртұтас мемлекетке бірігеді.

Алайда IV–V ғасырларда солтүстік даладағы көшпелі тайпалар Қытай аймақтарына қоныс аудара бастағандықтан, мемлекетте саяси бытыраңқылық орын алып, империя көптеген бақталас патшалықтарға бөлініп кетті. Солардың бірі Вей патшалығы болып, оның астанасы Лоян қаласы болды. Бұл әулет тұсында Қытайда жер иеленушілік қатынастары дамып, мемлекеттік чек жер жүйесі қалыптаса бастады. Онымен қоса император елдегі барлық жерлердің иесі ретінде жерді диқан отбасыларына – ондағы еңбекке жарамды адамдардың санына қарай бөліп берген. Оның есесіне диқандар егіннің бір бөлігін мемлекетке салық ретінде төлеуге мәжбүр болды. Бірқатар енгізілген реформаларға қарамастан

Данышпан Лао-цзы

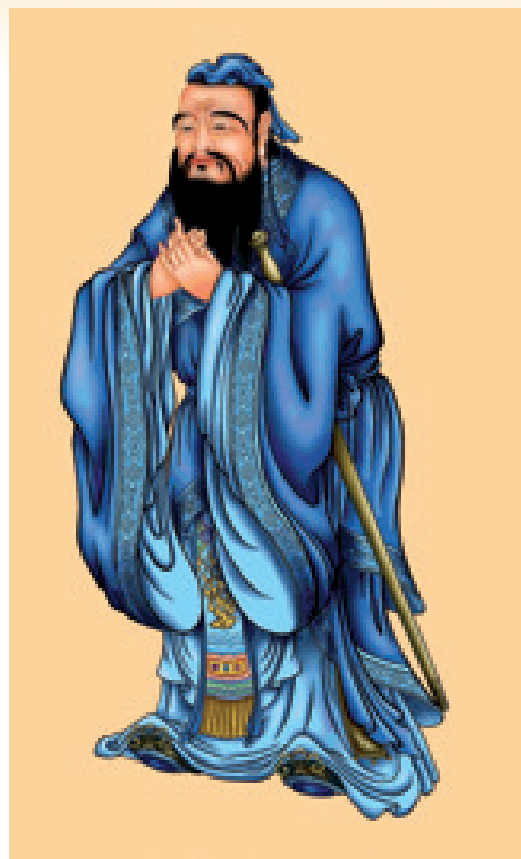
Вей әулеті де Қытайдағы саяси ыдырауды тоқтата алмады. Мемлекетке көшпелілердің шапқыншылығы жалғасып, Түрік қағанатының басып кіру қаупі күшейді.

Конфуций және даоизм данышпандары өз тыныштығын жоғатқан адамдардың көңілін баса алмады. Оларға үміт беруші сөздер Үндістаннан келген буддизм әулиелерінен шықты. Олар жердегі өмірдің барлық қиыншылықтарын адамдардың тілектерінен пайда болған және олар өз тілектерін басқаруы, жауыздық жасамауы, сондай-ақ өзара көмек беруі керек деп түсінтірген.

Қалаларда конфуций және даоизм ғибадатханалары қатарында буддизм ғибадатханалары да құрылды. Бұл ғибадатханаларда Конфуцийшілдік нақыл сөздері мен даоцийшілдік Лао-цзы және Будда мүсіндері қатар тұрды.

Осылайша қытайлықтар түсінігінде үш ілім: конфуцийшілдік, даоизм және буддизм араласып кетті.

Сол кезде Қытайды орап тұрған мемлекеттер – Корея, Жапония, Вьетнам, Тибетте алғашқы қалалар мен мемлекеттер құрыла бастады. Өздерінің жоғары дамыған көршілес елдерінен иероглиф жазуы, заңдар және үш ұлы тағылымды меңгере бастады. Бұл ілім дүниенің құрылысын ежелгі аңыздарға қарағанда жақсы әңгімелеп берді. Қиыр Шығыста жайлап өзгеше мәдениет қалыптасты. Оны Қытай немесе Қиыр Шығыс цивилизацияның негізі конфуцийлік, даоцийлік және буддизмнің бірігуінен пайда болды.

Данышпан
Конфуций

АСПАН АСТЫ ИМПЕРИЯСЫ

VI ғасыр соңынан Қытайдағы кіші патшалықтар Орталық Азияда пайда болған Түрік қағанаты шапқыншылығының қаупі арқылы бірікті. Аспан асты империясы бірте-бірте Суй (589–618), Тан (618–907), У Дай (907–960) және Сун (960–1279) әулеттерінің билеушілері басқарды. Император тағына шыққан адам «құдайдың перзенті» – Аспан ұлына, бүкіл Аспан асты салтанаттың билеушісіне айналды.

Қарапайым адамдар Аспан ұлымен тек қана тізе бүгіп, көздерін төмен қаратып, сөйлесуі шарт еді. Императордың сөзі заңға айналды. Ол әрбір ерікті диқаншыға бір түрлі 80 мудар (сотық) егін алаңымен марапаттады. Диқаншыға жерді сатуға тиым салынды. Бұл егін алаңы орнына диқан мемлекетке өнімнің бір бөлігі ретінде салықтан тыс, қоғамдық жұмыстарда еңбек ету міндетін алған. Олар Хуанхе мен Янцзи өзендерін біріктірген Ұлы арнаны құрумен қатар Ұлы Қытай қабырғасын жөндеуге қатысқан. Ретке келген шаруашылық, тыныштық пен тәртіп ауыл халқының қарқынды өсуін қамтамасыз етті. Ірі қалалар әрі қарай өсті. Тегіс және тура жолдарда ғибадатханалар, сарайлар құрылды. Ежелгі жаңалықтардан тыс (жібек мата тоқу, қағаз істеп шығару), қытайлықтар аппақ және тегіс шыныны жасау құпиясын, иероглифтер ойылған арнайы тақталар көмегінде кітап басуды, порохты ойлап тауды және компасты қалыптастырды.

Императордың киімі – ол үстемдік жасаған жердің рәмізі болған, кестесіндегі айдаһарлар аспан және жерді бейнелейді.

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІ

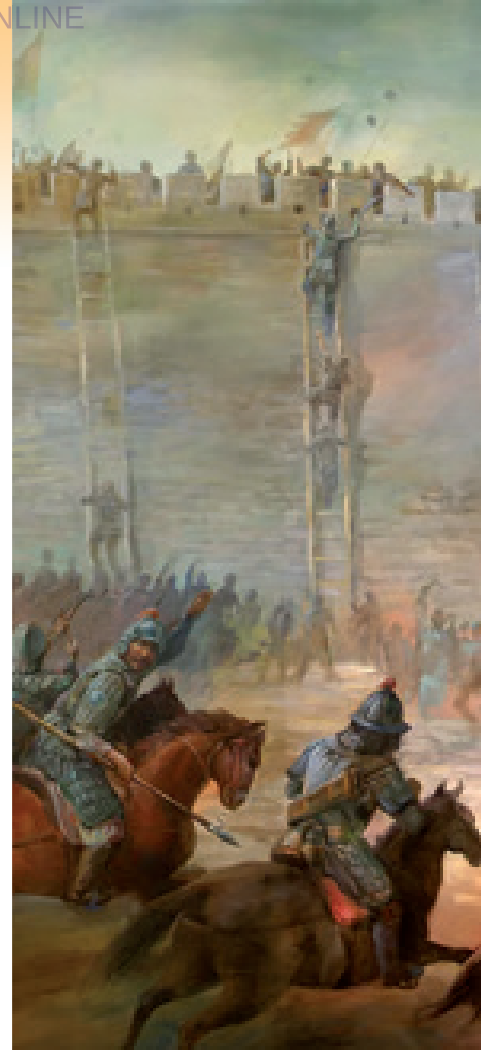
Император жарлықтарына сәйкес, барлық қытайлықтар қауымдарға (ауыл, қолөнершілік, сауда саласы бойынша) біріктірілді. Император ақсүйектері қауымдарды басқаруға және салық жинауға жауапты болды.

Елдің тыныштығы мен қазынаның тола болуы еңбекші халықтың әл-ауқатына байланысты екенін олар әрқашан есінде сақтады. Сондықтан Конфуций ілімі бойынша ақсүйек тек білімді ғана емес, жақсы мінезді болуы керек еді. Ол әділетті, ақкөңіл, халық игілігі үшін бәрінен бас тарта алатын болуы тиіс еді.

Шенеуніктер сол сияқты талаптарға сай келетіндер үшін мемлекеттік емтихандар арқылы таңдалған. Емтиханды кез-келген адам тапсыруы мүмкін болды. Жүздеген үміткер мемлекеттік басқару өнері туралы әдемі иероглифтермен эссе жазып, Конфуций және басқа да данышпандардың шығармаларынан үзінділер жатқа айтып, әдет-ғұрыптарды біліп, адамгершілік құндылықтарын көрсете білуі керек еді. Тек ең жақсы адамдар атақты мәртебе және қызмет лауазымы мен мемлекеттік салықтар есебінен жалақы алу құқығына қол жеткізген. Олардың көпшілігі ауыл қоғамдастығымен бірігіп, дарынды балалар – болашақта олардың демеушілігінен үміттеніп, білім алуы үшін қаржылай қолдау көрсеткен.

Ол кезде халық арасында мынадай мақал пайда болған: «Үкімет басқаруы теңіздей терең, олардағы опасыздықтар болса аспан сияқты биік». X-XII ғасырларда лауазымды тұлғалардың опасыздықтары мен жер тапшылығы салдарынан шаруалар көтерілісі басталды. Мемлекет әлсіреуі нәтижесінде 1279 жылы моңғол билеушісі Хубилай тарапынан толық жаулап алынды.

Бұдан Қытайдың орта ғасырларда Конфуцийлік іліміне негізделген қуатты мемлекет болғандығы туралы қорытынды жасауға болады.

Моңғол әскери жасақтарының Қытайға шабуылы

ТЕРМИНДЕР ТҮСІНІГІ

Му – Қытайда пайдаланылатын жер өлшем бірлігі: 1 му шамамен 6 сотыққа тең.

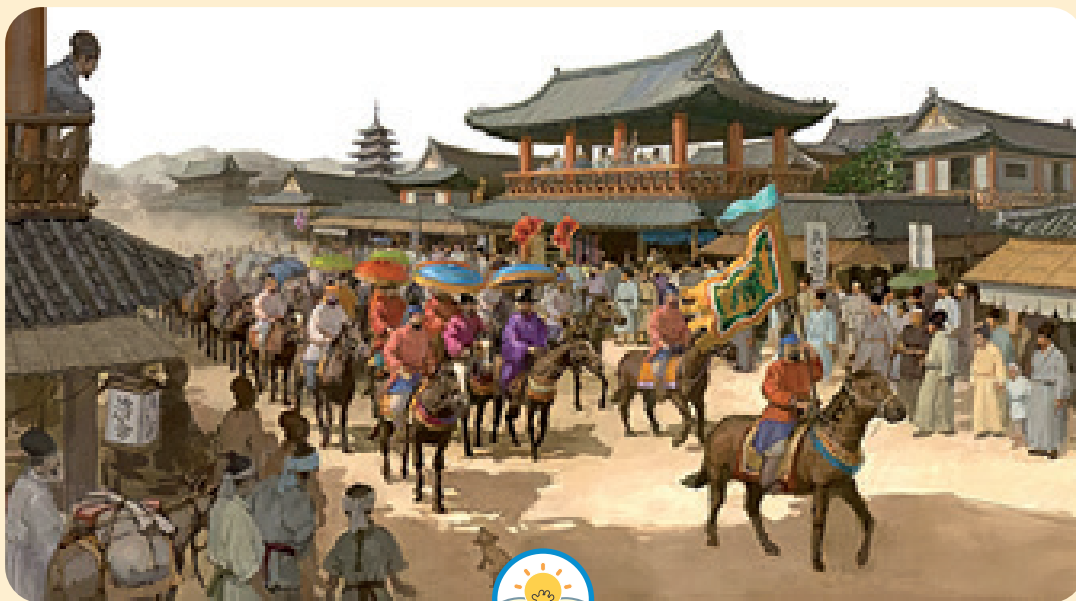

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Орта ғасырдағы Қытайлар солтүстік және солтүстік-батыстағы көшпелі халықтармен қалай қарым-қатынаста болды?
2. Орта ғасырлық Қытай мәдениеті, диқандар мен шенеуніктер өмірі туралы айтып бер.
3. Қытайда III-XIII ғасырларда мемлекеттік басқару қалай жүзеге асырылды?

14- тақырып

Орта ғасырлардағы Корея

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- алғашқы Корея мемлекетінің пайда болуы;
- үш корольдықтың құрылуы;
- Когурио, Пекче, Силла және Корио мемлекеттері туралы.

*Кионбоккун сарайының
негізгі қақпасы*

ЧОСОН МЕМЛЕКЕТІ

Чосон мемлекеті (корей тілінде «Таңғы салқын») алғашқы корей мемлекеті. Бұл мемлекеттің негізін қалаушы аты аңызға айналған Тангун болып, ол астанасы Пхеньян деп аталатын болған Чосон корольдығын құрды. Аңыз бойынша, аспан билеушісі ханзада Хванун Тхебохсан тауында қасиетті мекенін салдырған. Ол адамдарды оқытып, диқаншылық, медицина, ағаш ұстасы, тоқымашылық, балықшылық сияқты қажетті өнер-кәсіптерін үйреткен. Бір күні тауда адамға айналу армандаған жолбарыс пен аюды кездестірген ханзада оларға былай дейді: «Кімде-кім тауда жүз күн тек қана ерман (өсімдік) пен сарымсақ жеп күн кешірсе, оның арманы орындалады».

Аю айтылған шартты орындап, қызға айналған және оған Хванун үйленіп, олар Тангун атты ұл табады. Жігіт өскен соң, Пхенбинда (Пхенянда) Чосан мемлекетіне негіз салды. Корейлер Тангун дәуірін корей халқының пайда болу дәуірі деп есептеді.

ҮШ КОРОЛЬДЫҚ КЕЗЕҢІ

Біздің дәуірімізден бұрынғы I ғасырда ежелгі Чосон мемлекеті ішкі келіспеушіліктер, қақтығыстар сондай-ақ, қытайлықтармен соғыстардың салдарынан үш корольдыққа – Пекче, Силла және Когуриоға бөлініп кетті. Бұл дәуір

корей тарихшылары тарапынан «Үш корольдық кезеңі» деп аталып, жеті ғасырдай билік етті. Елдің ұзақ уақыт билік жүргізуіне түбектің саяси ортасы және тарихи ерекшелігі ғана емес, мәдениеттің жалпылануы да әсер етті.

Халық әдетте екі топқа бөлінеді: еркін халық және соғыста тұтқынға алынған құлдар. Құлдар тобына енетіндер қысқа шашты және үнемі бақылауда тұратындар болған.

КОГУРИО МЕМЛЕКЕТІ

Біздің заманымыздан бұрынғы I ғасырда Солтүстік Кореядағы тайпалардың қайта бірігуі нәтижесінде тағы корольдықтар құрыла бастады. Когурио I-II ғасырларда құдіретті мемлекетке айналды. Оның негізін салушы Жумонг (Тонмюн) болды. Бастапқыда Когурионың астанасы Куннесон қамалы болып, V ғасырда Пхеньянға көшірілді. Когурио корольдығының әскерлері жауынгерлігімен ерекшеленіп тұрды. Олар кетпе-кет көрші елдерді басып алды. IV ғасыр бастарында Когурио Қытайлықтарды өз аумағынан ығыстырып, жан-жақты дамыған құдіретті мемлекетке айналды. Когуриодағы ақсүйектердің жоғары дәрежесі корольдар беделінің төмендеуіне әкелді. Корольдық әдетте көбі бес-алты ықпалды отбасының жұмысы болып, егер билеуші тәуелсіз болуға ұмтылса оны ауыстыру қиын емес еді. Когурио өз аймағын кеңейту және тәуелсіздігін сақтау үшін Корея түбегінің көршілес корольдықтарымен ғана емес, Қытайдағы Хан, Суй және Тан әулеттерімен де тынымсыз күрес жүргізді. Алайда 668 жылы Когурио Тан әулеті тарапынан жаулап алынып, аймақтың көп бөлігі Қытайға, ал оңтүстіктегі шағын аумақ Силла корольдығына өтті.

ПЕКЧЕ КОРОЛЬДЫҒЫ

Корея түбегінің оңтүстік бөлігінде III–IV ғасырларда Пекче мемлекеті құрылды. Пекче корольдығы IV ғасырда орталықтанған мемлекетке айналды. Алғашқы будда бейнелері Жапонияға Пекче корольдығы тұсында кіріп келді. Орта ғасырларда пекчелік дәрігерлер, қолөнершілер мен ғалымдар қазіргі Жапонияның әлеуметтік-мәдени өмірінің негізгі мүсіндері аса зор үлес қосты. Тіпті пекчелік ғалым Ван Инь Жапония тағының мұрагері болған ханзадаға ұстаздық жасады. Пекче әулетінен шыққан билеушілердің арқасында Кореяға қытай жазуы (иероглифтері) және буддизм кіріп келді.

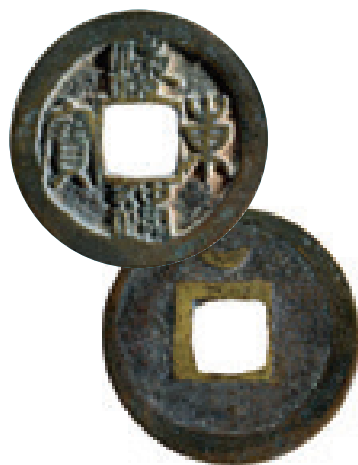
СИЛЛА КОРОЛЬДЫҒЫ

Силла корольдығы Корея түбегінің оңтүстік-шығысында орналасты. Алғашқы үш корольдықтың ішінде ең әлсіз және нашар дамыған мемлекет еді. Силла корольдығы 668 жылы Қытайдың Тан әулетімен одақ құрып, Корея түбегін өз үкіметіне бағындырып, біріктірді. Бірақ, Корея Қытайға баж-жасақ төлеп отырды. Кореядағы жерге иелік ету қатынастарының қалыптасуында елдің бірігуі маңызды рөл атқарды. Азаматтық соғыстардың аяқталуы, көрші елдермен татулық орнату елдегі өндіріс күштерін дамытуға жол ашты. VIII ғасырдың ортасында Силла корольдығының алтын дәуірі басталды. Ол кезде корольдық дамумен қатар өз құдіретінің шыңына жетті.

Ван Гон – Корио мемлекетінің незігін салушы

КОРИО КОРОЛЬДЫҒЫ

Үш корольдық ыдырағаннан кейін әскербасы Ван Гон тарапынан Корио корольдығына негіз салынып, бұл әулет мемлекетті 918–1392 жылдарда басқарды. Бұл кезеңде елдің астанасы Сонак (Солтүстік Кореядағы қазіргі Кесан) болды. Ван Гон өз алдына Когурио корольдығының Қытайдың солтүстік-шығысындағы жоғалтқан аумақтарды қайтару міндетін қойды. Бірақ бұл міндет орындалмады. XIII ғасыр басында Корио корольдығы өзара күрестерден әлсірей түсті. Бұдан моңғолдар пайдаланып 1231 жылы Корио корольдығын басып алды.

Корио корольдығының теңгесі

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Сенің пікіріңше, жануарлардың адамдарға айналуы туралы аңыздар адамзаттың қайсы тарихи кезеңінде пайда болған?
2. Үш корольдық туралы нелерді біліп алдың?
3. Не үшін Корей корольдықтары: Часон, Пекче, Силла, Кориолар саяси тұрғыдан әлсіз еді?

15- тақырып

Күншығыс мемлекет – Жапония орта ғасырларда

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- Жапонияның аралдарда орналасуы оның тарихына қалай әсер еткені туралы;
- Жапонияда феодал мемлекет қалай пайда болғаны туралы;
- Самурайлар кімдер екені туралы.

Жапония табиғаты
(Фудзияма тауы)

ЖАПОНИЯНЫҢ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ОРНАЛАСУЫ

Жапония аралдарда орналасуына байланысты, басқа елдерге қарағанда оқшауланып қалғаны, көшпелі халықтардан табиғи қорғалғанына қарамай, Қытайдың ықпалында болды. Дегенмен, оның мәдени дамуы көптеген сипаттармен ерекшеленеді.

Жапония Қытай мен Кореядан шығыста, бірнеше мыңдаған аралдарда (олардан төртеуі ірі) орналасты. Оның климаты егіншілікке қолайлы болды, сонымен қатар қиындықтарды жеңуді талап етті. Аралдардың басым бөлігі таулы аймақта болғандықтан, егістік жерлер аз еді. Жапония өзінің сұлу табиғатымен танымал болған. Сондықтан жапондар әсемдікті ғажайып күйде сезініп, оны әдемі поэзия және бейнелеу өнерімен өрнектеп, гүлдерден (икебана) гүлшоқтар дайындау мен бау-бақшалар жасауда өзіндік үлгі көрсеткен.

ТАРИХИ ДЕРЕК!

Бағбаншылық өнері Жапонияда өте дамыған. Серуендеуге арналған үлкен бақтары мен тек үйден тұрып ләззат алуға болатын шағын бақтары болды. Көрікті жерлерде көркем жұмыс істеу үшін павильондар салынды. Олардың ішінде ең танымалы – төбесі жұқа алтын жалатылған «Алтын павилион» саналды. Бағбандардың көпшілігі буддизм дінбасылары болды. Олар баудың құрылысында буддизмнің «ақиқатқа қол жеткізу табиғатты сезіну жолымен болады» деген идеясын біріктіруге ұмтылған.

Географиялық орналасуы ел тарихының көптеген жақтарын белгілеп берді. Оның аралдарда орналасуы басқа шығыс елдерінің тарихына әсер еткен көшпелілердің шапқыншылығынан сенімді қорғаныс құралы болды. Теңіз жапондарды тамақпен қамтамасыз етті, бірақ мұхит суларының сұрапыл толқындары жағалаудағы қалалар мен ауылдарды қиратқан. Ел басқа да табиғи апаттардан, жер сілкінісі мен жанартау атқылауынан зардап шекті. Ғасырлар бойы жапондар табиғи апаттарға төтеп беруді үйреніп, еңбексүйгіштік пен тәртіптілік дағдыларын қалыптастырды.

Жапондардың ата-бабалары материктен аралдарға қоныс аударып, Солтүстік Хоккайдо аралын мекендеген айндар сияқты жергілікті тайпаларды қуып шықты. Олар қытайлықтардан шай, күріш, медицина жетістіктерін, әскери жұмыстарды, иероглифтерді және тағы басқаларды меңгерді. Қытайдан келген буддизм дәстүрлі жапон діндерімен араласып кетті.

Мемлекет VII ғасырдан Ниппон (жапон тілінде – «күншығыс мемлекет») деп аталды. Бұл мағынадағы иероглифтер Қытайдың оңтүстігінде «я пон» деп оқылды. Сол себепті, орыс және еуропа тілдеріндегі «Жапония» атауы келіп шықты.

*Минамото-но Йоритомо –
Камакураның алғашқы сюогуны*

МЕМЛЕКЕТ ДАМУЫНЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жапонияда IV ғасырда тайпалық одақ құрылып, ол болашақ мемлекет құруға негіз болды. Аңыздарға қарағанда, одақ жетекшісі күн құдайының белгілі ұрпағы болған. Құдайдың жердегі өкілдері император (микадо) атағын алып, уақыт өте келе өз билігін бүкіл Жапонияда орнатты. Императорлар киелі болғанымен, нақты билікке ие болмады. Әдетте олардың атынан мемлекетті ең ықпалды **даймелер** басқарды. Жоғары әскери билеушінің бұл түрі XII ғасырдан бастап **сиогун** атағына ие болды.

Жапониядағы басқару жүйесі Қытайлықтардан түбегейлі ерекшеленіп, ол тек императорлық биліктің әлсіздігінде ғана емес еді. Елде ақсүйектер әлдеқайда күшті болды және көп жағдайда шенеуніктер императорға қарағанда ақсүйектерге тәуелді болды. Уақыт өте орталық үкімет әлсіреп, Еуропадағыдай саяси ыдырау кезеңі орын алды.

САМУРАЙЛАР

Даймелер қызметінде жауынгер әскерлер – самурайлар болып, уақыт өте тұйық тапты құрайтын болды. Олар алдымен өз қызметі үшін жер алды, одан кейін барып жер сыйға тартылмаған кезде бастығының үйінде тұрып, оның күзетінде болды.

Әскери жұмыс самурайлар үшін кәсіп пен мұраға айналды. Көп жағынан олар еуропалық рыцарьларға ұқсайтын. Самурай өмірі жазылмаған (бусидо) заң ережелері: өз міндетіне адалдық пен батылдық идеяларына негізделді.

Олар өмір бойы әскери дағдыларын жетілдіріп, ең жоғары деңгейге көтерілді. Самурайлар өз міндеттерін өмірлерінен жоғары санады. Егер олар бастықтарынан айырылса немесе лайықсыз әрекет жасаса, өздерін өлтірді.

XIII ғасырдың аяғында моңғолдар Қытайдың әскери кемелерінің көмегімен Жапонияға басып кірмек болды. Алғашқыда теңіз дауылы кедергі жасаған болса, кейінірек самурайлардың соңына дейін табанды шайқасы моңғолдардың Жапонияны басып алу жоспарын жүзеге асырмады.

Жапон жауынгері

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

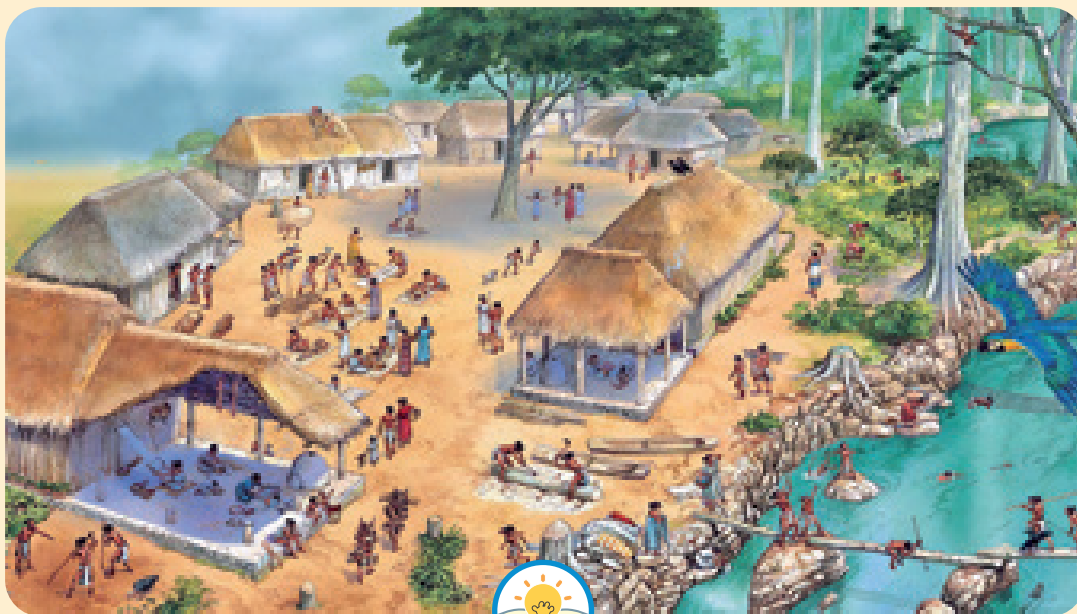
1. Жапонияның географиялық орналасуы жақсы жағдай болды ма немесе керісінше, ойланып жауап бер.
2. Жапонияда феодалдық мемлекет қашан пайда болды, оның ерекшелігі неде?
3. Самурайлар туралы не есіңде қалды?
4. Ғаламтор арқылы Ортағасырлық Жапония туралы мәліметтер тап.
5. Сенің пікіріңше Самурайлар үшін өзінің мінез-құлқындағы қай қыры маңызды саналды?

Жапондардың әскери жорығы

16- тақырып

Орта ғасырлардағы Америка

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- Америкаға түрлі тайпалардың кіріп келуі;
- Майя, Ацтек және Инк мемлекеттерінің пайда болуы;
- Америка тұрғындарының мәдениеті туралы.

Майялар мемлекетінің көрінісі

ШАРУАШЫЛЫҚТЫҢ ДАМУЫ

Ғалымдардың пайымдауынша, Америкаға алғашқы адамдар Солтүстік Азиядан қазіргі Беринг бұғазы арқылы мұз дәуірінде, осыдан 40 мың жыл бұрын өте бастаған және бұл үдеріс ұзақ уақытқа созылған.

Соның нәтижесінде көптеген тайпалар мен ұлыстар еуропалықтар келгенге дейін қалыптасқан болатын. Бұл тайпалардың көбі аңшылық пен балық аулаумен шұғылданды. Дегенмен, Орталық және Оңтүстік Американың таулары мен тау бөктерінде ауыл шаруашылығы өркендеді. Бұл аймақтарда **кечуа, майя, ацтек, олмек** және **толтектер** өмір сүрді. Олар тас балталармен орман ағаштарын кесіп, бұтақтарын өртеп, күлін көң ретінде пайдаланды. Бұл жерлерде еуропалықтарға белгісіз болған жүгері, картоп, күнбағыс, қызанақ, какао, темекі өсірілді.

Американың үлкен бөлігінде қолға үйретілген үй жануарлар болмады. Ат, сиыр, қой-ешкілер континентке кейінірек Еуропадан әкелінді. Олар үй жануарларынан: солтүстікте ит, оңтүстікте түйеге ұқсас – ламаны бақты. Шаруада құстардан күрке мен үйректі ұстады.

ОЙЛАН ЖӘНЕ ҚОРЫТЫНДЫ ЖАСА!

Америка халқының басым бөлігі тайпалық қауымдастықта жасады. Тек қана диқаншылықпен айналысқан майя, ацтек және кечуалар өздерінің мемлекеттерін құрды.

Майяларға тән қабырға жазуы

Пиктографиялық жазу (латын тілінде **pictus** – «сурет» және грек тілінде **grapho** – «жазамын» яғни сурет жазуы) – мәліметінің жалпы мазмұнын сурет арқылы немесе суреттердің жүйелілігі арқылы естеп қалу мақсатында бейнелеу.

Америкалық үнділер темір, соқа, дөңгелек, шақпақ деген құралдарды білмеген. Олардың еңбек және аңшылық құралдары тастан, мыстан және ағаштан жасалған. Тұрғындардың басым бөлігі рулық қауым болып өмір сүрді.

МАЙЯ МЕМЛЕКЕТІ

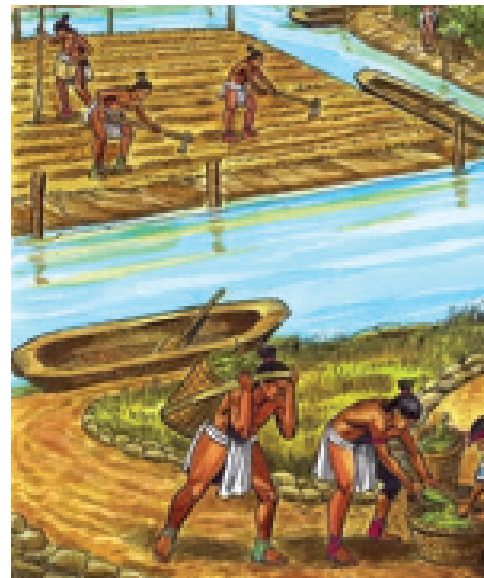
Майя халқы ежелден Орталық Американың Юкатан түбегінде (қазіргі Мексика) өмір сүрген. Біздің заманымыздың I мың жылдығында майяның алғашқы қала-мемлекеттері пайда болды. Олардың әрбірін «ұлы кісі» - билеуші басқарып, өзінің билігін мұраға қалдырды.

Майялардың экономикалық-мәдени өсуі біздің заманымызға дейінгі ғасыр басында жазуды жарату мүмкіндігін туғызды. Абыздар қылқаламмен иероглифтерді жазып, суреттермен безендірді. Майялар өмірінде абыздар ерекше орын иеледі. Олар қауымдастық мүшелеріне ауыл шаруашылығын жүргізу үшін мерзім белгілеп қойды. Майялар ең дәл күнтізбелердің бірін жасаған. Математикада нөл белгісі майяларда үнділерден бұрын енгізілді. Ел астанасы **Чичен-Ицада** обсерватория салынды. Планеталардың күнді айналып өту уақытын есептеген абыздар күн мен айдың тұтылуын болжай алды. Майялар арнайы төбелер жасап, баспалдақты пирамидаларын, сарайлар мен ғибадатханаларды биік іргетастарға салды. Сарайлар мен ғибадатханалардың терезелері жоқ болып, олар есіктер арқылы жарықтанырылды. Тегіс әрі тура қала көшелері тастан қаланды.

АЦТЕКТЕР МЕМЛЕКЕТІ

Орталық Американың қазіргі Мексика аумағына орналасқан. Солтүстіктен келген **ацтектер** XII ғасырда үлкен көл ортасындағы аралдарда **Теночтитлан** қаласының негізін салып, жасанды су бөгеттерін, ғибадатханалар мен сарайлар құрды.

Ацтектерде жер тапшы болғандықтан, олар көлдің түбінен су өсімдіктерін және құнарлы лайды көтеріп, сал үстінде «жүзетін далалар» жасады. Осынау өзгеше бір егіс жерлерден жылына бірнеше рет өнім алынды. Ацтектер рулық қауым болып өмір сүрді. Олар қауым бастықтарын сайлады. Егістік жерлер қауым мүшелеріне үлестіріп берілді. Үстем тап тайпа өкілдерінен **тлатоани** –

Майя пирамидасы

қолбасшы сайланып, ол жоғарғы әмірші болудан тыс, басты абыз міндетін де атқарды.

Ацтектер шаруашылығының негізі – суарылатын егіншілік болды. Ең маңызды дақыл – жүгеріден мол өнім алынды.

Ацтектерде қолөнердің құмырашылық, тоқымашылық, мыс және алтыннан зергерлік бұйымдарын жасау салалары жақсы дамыды. Сол кезде металл не екенін білмегендіктен, балта мен пышақтарды тастан жасай берді. Зергерлер қымбат бағалы тастарды өңдеп, түймеленетін нақыштар (мозайка) жасап, сарай мен ғибадатхана қабырғаларын безетті. Ацтек қолөнершілері әсіресе өрнекті ыдыс-аяқтар жасауға, ғажайып мата тоқуға, құс қауырсынынан тауыстай түрленетін кілем тігуге шебер болды.

Құрылысшылар бөгеттер, каналдар құрып, күйдірілмеген кірпіштен немесе тастан жасалған бағандар үстіне үйлер құрды. Базарларда тауар айырбастау арқылы сауда жақсы дамыды.

Ацтектер өздерінің күнтізбесін көрші майялардың жаратуы негізінде жасады. Пиктографиялық жазу қалыптасты. Ацтектер діні көп құдайылыққа негізделген еді. Ғибадатхана абыздары халық арасында үлкен құрметке ие болды.

Ел астанасы Теночтитланда ақсүйектер мен қарапайым халықтың балаларына арналған жеке-жеке мектептер болды. Халықтың балаларына арналған мектептерде ауыл шаруашылық қолөнері мен әскери еңбек оқытылды. Ақсүйектердің балалары тарих, жазу өнері, оқу, есептеу, астрономия, поэзия және шешендік өнері негіздерін үйренген. Теночтитланда жыл сайын әнұран, қисса-дастандар жазатын ақын-жазушылар сайысы өткізіліп, жеңімпаздар марапатталды.

Жүзуші далалар

Инк әскерлері

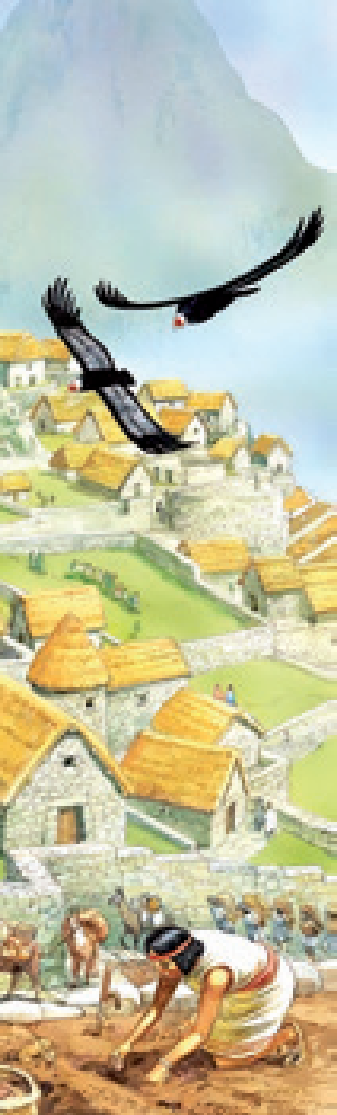

ИНКТЕР МЕМЛЕКЕТІ

Оңтүстік Америкадағы Анд таулары баурайларындағы көгалда Инктер мемлекеті пайда болды. Кечуа тілді тайпаларға жататын инктер XII-XIII ғасырларда Урубамба өзені алабында Куско қаласының негізін салды.

Инктар басқа тайпалардың жерлерін жаулап алып, Анд тауларынан тынық мұхитына дейінгі кең-байтақ жерлерге өз билігін орнатты. Бұл мемлекетті **Жоғарғы Инка** басқарды. Ол «Күн ұлы», оның жердегі символы деп санады. Халық әртүрлі табиғат күштеріне, жер мен су құдайларына да табынды. Бағындырылған аймақ тұрғындарына инктер өз тәртібі мен мәдениетін енгізді. Бастапқыда тайпаның атауы болған «инк» сөзі үстем тап ақсүйектерге ортақ жалпы атқа айналды.

Инктерден есептелмеген халық қауым болып жасап, үстем тап билігі үшін жұмыс істеді. Қауымдастықтар шаруа жанұяларынан тұрып, олардың әрқайсысына жер бекітіп берілді. Қауымдар жетілдірген өнімінің 2/3 пайызын мемлекет пен ғибадатханаларға тапсырды. Елде құлдық ресми түрде болмаса да, қауым мүшелерін аяусыз істетті, өйткені олар дерлік құқықсыз еді. Таулы аймақтар диқаншылық үшін ыңғайсыз еді. Нәтижеде қауым еркектері тік тастардың баурайын ойып, тастардың үстіне құнарлы топырақ септі. Бұл егістік топырақтарын жаңбыр ағысы жуып кетпеуі үшін айналасы тас қабырғаларымен орады. Инктердің негізгі егіні картоп пен жүгері болды. Диқандар, сондай-ақ асқабақ, мақта, ананас, банан өсірді.

Инктер қаласы
Мачу-Пикчу
(«Ескі тау»)

ОЙЛАН ЖӘНЕ ҚОРЫТЫНДЫ ЖАСА!

Инктерде жетістірілген өнім үшке: бір бөлігі ғибадатхананың абыздарына, екінші бөлігі Жоғарғы Инкаға, үшінші бөлігі қауымға қалдырылған. Мемлекеттік қоймаларға жинаған азық-түлік өнімдерін әскерлер мен шенеуніктерге берген. Соғыс, өнім болмаған жылдары немесе түрлі табиғи апаттар кезінде мемлекеттік қоймасынан барлық зардап шеккендерге жүгері мен кептірілген картоп үлестірілген.

Елде мал шаруашылығының орны маңызды болып, ламалар мен альпакаларды тек қана еті мен жүніне бола бағып қана қоймай, олардан жүк тасушы ретінде пайдаланған. Инктерде құмырашылық, зергерлік, тоқымашылық, бояу, құрылыс салалары ерекше өркендеді.

Асатанасы **Кусконы** уәлаяттармен байланыстыратын, жалпы ұзындығы 15 мың километр болған тас жолдар салынып, облыстар аралық пошта қызметі жолға қойылды. Хабарламаны бір-біріне жеткізу үшін арнайы атшабарлар тағайындалып, ұзақ қашықтыққа жеткізіп отырды.

Ақсүйектердің балалары арнайы мектептерде оқыды. Жазу өнері болмағандықтан, балалар инктердің дінін, басқару жүйесін, заңдары мен ғұрыптарына тиісті мәліметтерді жаттады. Инктердің ерекше **«түйінді хаты»** (кипу) болып, оның сыры тек қана абыздарға белгілі болды.

Инктер математика, астрономия, география, медицина, ботаника пәндері бойынша терең білімге ие болды. Олардың анық күнтізбесі 12 айға бөлінді. Дәрігерлер адамның бас сүйегіне операция жасауды білген.

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Америка байырғы тұрғындарының жаттығулары туралы айтып бер.
2. Майялар тарихы мен мәдениеті туралы не білесің?
3. Ацтектер кім? Олар туралы әңгімелеп бер.
4. Инктер мемлекеті қашан және қай жерде пайда болды?
5. Америка халықтарының білім саласындағы ерекшеліктері нелерде бейнеленген?

Сан-Витале базиликасы

Базилика – «салтанатты ғимарат» епископ Екклезий тарапынан 527-548 жылдарда Равеннада (Италия) салған. Бұл Батыс Еуропадағы Византия өнерінің бірегей сәулеткерлік үлгісі саналады.

Орта ғасыр-дағы Еуропа қалалары

Әрбір қалаларда собор, базар және берік сарайлар бар еді. Қала қабырғалары сыртында ауылдар, мәуелі бау-бақшалар мен қала тұрғындарының еркін алаңдары болған.

Антиохия шайқасы

1097 жыл 20-қазанда Богемонт I басқарған крест жорықтары мен Мосул әмірі Кербоға әскерлері арасында Антиохия үшін шайқас болды.

**ОРТА ҒАСЫР
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ
ӘЛЕУМЕТТІК-
ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ЖӘНЕ МӘДЕНИ
ӨМІРІНДЕГІ
ӨЗГЕРІСТЕР**

17- тақырып

Орта ғасырларда христиан әлеміндегі өзгерістер

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- христиан дінінің таралуы мен христиан дінінің ағымдары;
- христиан шіркеуінің ыдырауы және оның себептері;
- шіркеу және мемлекет арасындағы қатынастарды;
- Дахрилерге қарсы күрес туралы.

*Орта ғасырдағы
шіркеу дінбасылары*

ХРИСТИАН ДІНІНІҢ ЕУРОПАДА ТАРАЛУЫ

Христиан діні IV ғасырдан бастап герман тайпалары арасында тарады. V ғасырдың аяғында Франктер патшасы Хлодвиг христиан дінін қабылдады. Англия және Ирландия монастырларынан жетіліп шыққан қажымас-қайратты дін қызметшілері Еуропаның ең алыс жерлеріне де барып, ондағы халықтарды христиан дініне кіргізді.

Киев Русі мен Болгария X ғасыр аяғында христиандық православ тармағын Византиядан қабылдады.

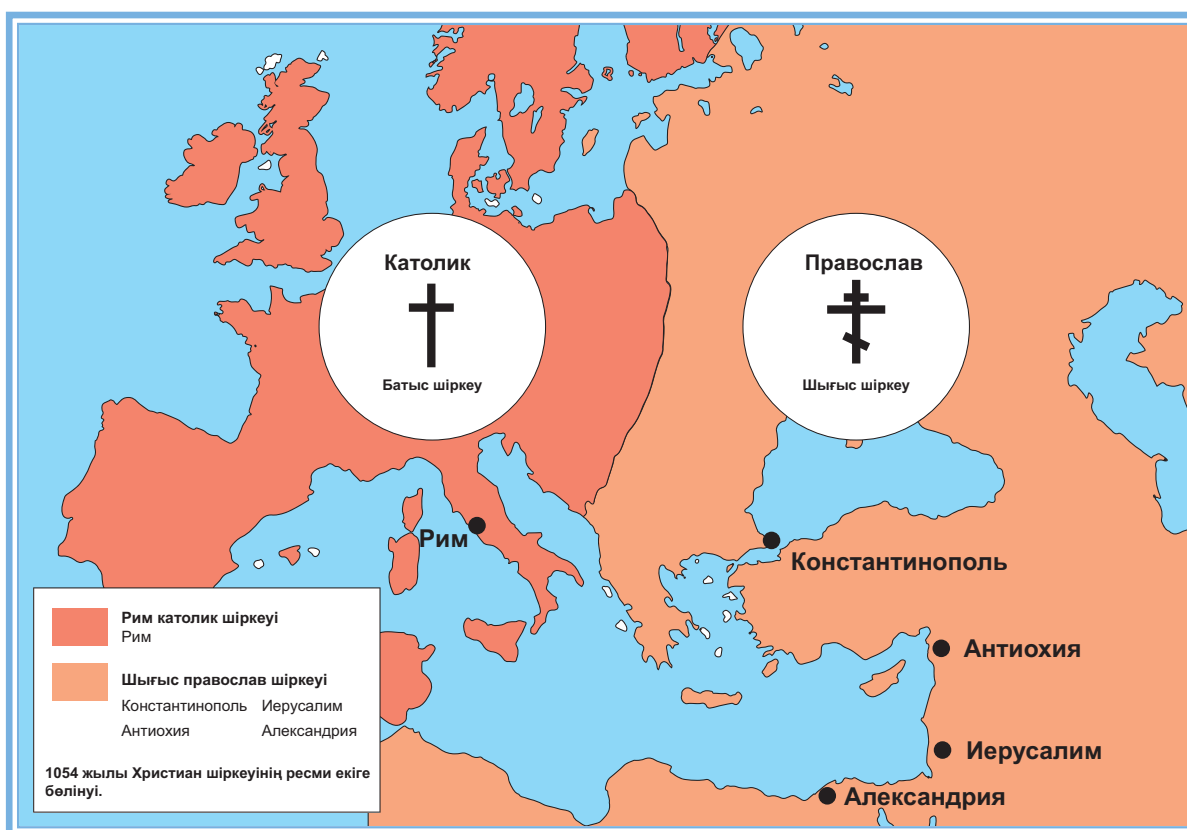
Христиан діні Еуропаға IV ғасырдан бастап тарала бастады.

ШІРКЕУДІҢ БӨЛІНУІ

Рим империясының Батыс және Шығыс Римге бөлінуі шіркеудің бөлінуіне әкеп соқты. Франк патшасының көмегімен 756 жылы Италияда Рим папалар мемлекеті – Папа облысы қалыптасты. Византия шіркеуі ежелден мемлекетке бағынып, Константинополь патриархы басқаруындағы діни ұйымға айналды.

Шығыс Еуропада болгарларды христиан дінін қабылдатудағы бәсекелесі шіркеудің ресми түрде Батыс католик (дүниежүзі) және Шығыс православ («таза дін», «шынайы сенім») болып бөлінуіне себеп болды. 1054 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін рим-католик және грек-православ шіркеулері дербес жұмыс жүзгізуде. Батыста шіркеу уағыздары латын тілінде, Шығыста болса грек тілінде жүргізілді. Католик шіркеуі барлық дін қызметкерлеріне үйленуге тиым салған болса («целебат»), православтарда тек дінбасылар отбасы құрмады.

ШІРКЕУ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТ

*Индульгенция
тәртібі*

Еуропада V ғасырда басталған жер иелігі қатынастарына өту жүйесінен шіркеу де назардан тыс қалмады. Егіннің үштен бір бөлігі ғибадатхана және монастырьлардың қолына жиналды. Мемлекет салықтарынан азат етілген жерлерде шіркеуден жалға алған жүз мыңдап тәуелді диқандар еңбек етті.

Одан тыс, христиан шіркеуі халықтан өнімнің оннан бір бөлігі көлемінде салық төлетті. Сонымен қатар халық нәрестені шомылдыру рәсімінде, некеден өткенде, марқұмға көңіл айту рәсімінде басқа да рәсімдер үшін ақша төлеп отырды. Шіркеуге түсетін пайданың көп бөлігі Рим папасы қазынасына жіберілді.

Бұлардан тыс, Католик шіркеуі **индульгенция** (латынның «рақымшылық») – папа жасаған және жасамаған кінәларын кешу үшін ақшаға сатылған немесе католик шіркеуіндегі қызметтері үшін берілген жарлықтың есебінен де байыды.

Еуропада шіркеу мемлекеттің маңызды ұйымына айналып, оның саяси-экономикалық қызметіне араласқан, сондай-ақ сот міндетін де орындаған. Шіркеу қолданған жазалардың ең ауыры интердикт – мемлекетте сыйынулар мен дәстүрлерді өткізуге уақытша тыйым салынғаны болды.

Иннокентий III (1198–1216) папалығы дәуірінде католик шіркеуі өз күш-қуатының шыңына шықты. Папаның «*Ай өз сәулесін Күннен алғандай, патша үкіметі биліктің қуатын папалықтан алады*» деген сөздері іс жүзінде болды. Рим папасы герман, француз және ағылшын билеушілерін интердикт арқылы тәубеге келтіріп отырды. Папа халыққа үкім жүргізуде дінбасыларға сүйенді.

АТЕИСТЕРГЕ ҚАРСЫ КҮРЕС

Шіркеу және оның іліміне қарсы шыққандар еретиктер (грек тілінде, «атеистер» деп аталды. Өздерін «таза христиандар» деп атаған мұндай адамдар шіркеу байлықтары, салтанатты салт-дәстүрлерге қарсы шығып, қарапайым шіркеу идеясын жақтаушылар болды. Олар католик шіркеуі үлкен байлық жинап, шайтанның қаруына айналды деп сенген. Сонымен бірге, шіркеу байлықтан бас тартып, Иса Мәсіхтің елшілер ұсынған «әділдік пен шындық жолымен» жүруі керек деп есептеді. Танымал сенімге қарамастан,

діни қызметкерлер қажет емес және кез келген адам Құдайға жүгіне алады деп мәлімдеді. Қала тұрғындарының көпшілігі, шаруалар тіпті рыцарьлар католик шіркеуін тастап, таза христиандар тобымен салтанатты рәсімдерді өткізуге кірісті. Мұндай жағдайларда папалық тарапынын еретиктермен қарсы күресу үшін шіркеу соты – **инквизиция** (латын тілінде «іздеу») қалыптасты. Христиан шіркеуі жауларды іздеу және жазалаумен шұғылданған инквизиция папа **Григорий IX** (1227–1241) дәуірінде күшейді.

ОЙЛАН ЖӘНЕ ҚОРЫТЫНДЫ ЖАСА!

Еретиктерді тұтқындау мен жазалауға келген инквизиторлар қала тұрғындарын жинап, кез келген адамды бірнеше күннің ішінде кінәсін өз еркімен тәубе ету мүмкіндігін жариялаған. Бұл жағдайда адам жеңіл жазаланатын еді: өмірінің соңына дейін крест белгісінде жүру, әр жексенбіде шіркеуде таяқпен ұрып-соғу, киелі жерлерге ұзақ зияратқа бару.

Рим папасы Григорий IX

ТАРИХИ ДЕРЕК!

Инквизиция сотында бірер кісі азаптауға шыдай алмай, атеизмді мойындаса сол кезде ол шіркеуде қызмет ету міндеті, өмір бойы бас бостандығынан айыруға немесе бағанға байлап өртеу жазасына кесілді.

Инквизиторлар жазалаушының қызметі үшін және өлім жазасына қажетті барлық нәрселер үшін шіркеуден ақша ажыратылды.

Инквизиция қызметі әсіресе Испанияда кең өріс алды. Рим папасы инквизиторды көмекшілерімен бірге әрбір қала және ауылға жіберді. Олар қалаларға барып, халықты бірме-бір сұраққа алады. Егер біреу екі куәгер арқылы еретик деп танылса, айыпталушы инквизиция сотына шақырылып, әдетте шынжырланып, қараңғы зынданға тасталған. Инквизиторлар жолдан тайғандарын мойындауға мәжбүрлеу мақсатында оларды психикалық азаппен қорқыту арқылы оның «күнәкар денесін» азаптайды.

Аутодафе процесі

Тұтқындарды отқа жағу «аутодафе» (партугал тілінде – «наным-сенім немесе дін жұмысы») делінген. Оның айтуынша еретикті алаңға алып шығып, бағанға байлап, халықтың көзінше отқа жаққан. Отқа жанып кеткен адамның рухын жан денеден және оның кінәларынан тазартуына сенген.

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Еуропада христиан діні қашаннан кең тарала бастады?
2. Католик және проваслав шіркеулерінің пайда болу себептерін көрсет.
3. Орта ғасырларда шіркеу қандай орын иеледі?
4. Индульгенция саудасын қалай түсіндің?
5. Инквизиция деген не және ол кімге қызмет етті?

18- тақырып

Крест жорықтары

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- крест жорықтары үшін қолайлы жағдайдың пайда болуы мен оның себептері;
- крест жорықтарына қатысушылардың мақсаттары;
- крест жорықтарының ерекшеліктері;
- Византияның қалпына келуі;
- крест жорықтарының аяқталуы және оның салдары туралы.

КРЕСТ ЖОРЫҚТАРЫНЫҢ СЕБЕПТЕРІ

Крест жорықтары – Батыс Еуропа феодалдарының Таяу Шығысқа ұйымдастырған басқыншылық пен тонаушылық соғысы еді. Бұл жорықтар **1096-1270 жылдар** аралығында болды. Шіркеудің мақсаты шығыстағы жерлерді басып алу арқылы өз ықпалын күшейту болған. XI ғасырдың аяғында Шығыста қалыптасқан жағдай крест жорықтарын жүргізуге қолайлы жағдай туғызды. Салжұқ түріктері Кіші Азия түбегін дерлік толық басып алды. Бұл жерден Батыс мемлекеттерінің зияратшылары Паластинның қасиетті орындарына, христиандықтардың аңызы бойынша, Иса пайғамбар жерленген Иерусалим қаласына апаратын жолдардан өткен. Ал Иерусалим дерлік бес ғасырдан бері мұсылмандар қолында болды. Жергілікті билеушілер мен халықтың зияратшыларға қатынасы жаман болмаса да, XI ғасыр аяғында басталған мұсылман билеушілерінің ішінара қақтығыстары христиандықтардың зияраттарына қауіп төндіре бастады. Византия императоры Рим папасымен тіл табыса

ТАРИХИ ДЕРЕК!

Крест, кресті – христиандардың негізгі таңбаларынан бірі, проваслав және католиктерде діни шоқынатын нәрсесі. Креске сыйыну IV ғасырда ресми түрде дамыған. Христиандар баяндауы бойынша, Иса креске шегеленді, соған байланысты крест бейнесі христиандықтың символына айналды.

Папа Урбан II сөйлеуі

алмай, христиандар дұшпанымен күресу үшін әскер жіберуін сұрап, Батысқа жүгінді.

Папа **Урбан II** 1095 жылы Францияның оңтүстігіндегі **Клермон** қаласындағы шіркеу жиналысында топталған мыңдаған дінбасылар, рыцарьлар және қалың халық алдында сөз сөйледі. Ол Иерусалимдегі «пайғамбар қабірін» мұсылмандардан азат етуге шақырды. Папа жорығына қатысқандарға кінәсі кешірілуін, қаза тапқандар рухын жұмаққа – «құдайдың тағына» түсіруге уәде берді. Сондай-ақ, Урбан II Паластин – «қасиетті жердің» байлығы мен құнарлылығын да атап өтеді. Паластинде «сүт пен бал өзен болып ағуын, Иерусалим жердің кіндігі, құнарлы жері өнімге бай жұмақтай өлке» екенін айтады.

Халық тобыры бұл сөздерді «Құдайдың еркі осы!», «Құдайдың тілегені осы!» сияқты айқаймен қарсы алды. Олар матадан «бұт», яғни «крестің» бейнесін қиып, киімдеріне тіге бастады. Осы себеппен жорыққа қатысушыларды «крестілер», жорықтардың өзі «крест жорықтары» деп аталды.

Католик шіркеуі жорыққа қатысқандарға кейбір жеңілдіктерді, атап айтқанда, диқандарды қарыздарынан босатып, олардың жанұяларын шіркеу қорғауына өтуін жариялады.

Тамплиер
рыцарьларының мөрі

КРЕСТ ЖОРЫҚТАРЫ ҚАТЫСУШЫЛАРЫНЫҢ МАҚСАТЫ

Рим папасы крест жорықтарына қатысқандардың кінәлардан тазаратынын жариялағандықтан, онда тек рыцарьлар ғана емес, қарапайым халық, әйелдер мен балалар да қатысты. Олардың жалпы мақсаты – Иерусалимді мұсылмандардан азат ету идеясы

біріктіріп тұрса да, бірақ әрбір крестілердің өзіндік мақсаттары мен мүдделері бар еді. Атап айтқанда, диқандар крест жорықтарына қатысу арқылы ауыр тұрмысынан құтылып, Шығыста мүлікке және бақытты өмір сүруге үміт етті.

Крестілердің басым бөлігі рыцарьлардан құралып, олардың көбі бай отбасылардан емес еді. Өулеттің кенже ұлдары, майорат жүйесіне келтіргендіктен, яғни мұра үлкен ұлыға қалдырылғаны себепті, әке-шешесі қалдырған мұраның көп бөлігіне үміттенбеді. Бұл ретте, рыцарьлар өздеріне дақ пен байлық іздеуге жолға шықты.

Герцогтар, графтар, тіпті кейбір патшалар мен императорлар Шығысқа жол алады. Олар жаңа аумақтар мен азаматтарды өзіне бағындыру арқылы өз жерлерін кеңейтуге ұмтылды.

Әскерлер мен саудагерлер де жолға шығып, Шығыс тауарларымен сауда жасау арқылы тез бауды армандады. Әрине, крест жорықтарына қатысушылар тек пайданы ойлады десек қателесеміз. Оларда материалдық мүдде «пайғамбар қабірін» мұсылмандардан азат ету киелі іс екеніне сенімділік туғызды.

Крестілер киімі

Алексей I

АЛҒАШҚЫ КРЕСТ ЖОРЫҒЫ

Алғашқы крест жорықтарына Франция, Италия және Германияның түрлі облыстарынан келген рыцарьлар қатысты. Олар жақсы қаруланған, керекті азық-түлік және ақшамен қамтамасыз етілген еді. Византия астанасы Константинопольде 1096 жылдың күзінде жиналған рыцарьларды император Алексей I – Таяу Шығыста құрылатын христиан мемлекеттері Византияға саяси тұрғыдан тәуелді болуы туралы вассалдық антын қабылдатты, кейін оларды Босфор бұғазы арқылы Кіші Азияға өткізіп жіберді. 1099 жылға дейін жалғасқан жорықтар Сирия мен Паластинде крестілердің өз мемлекетін құруымен аяқталды. Олардың арасында **Иерусалим патшалығы** крестілердің негізгі мемлекеті еді. Крестілер **Иерусалимді** иелеу барысында бір ғана мешіттің өзінде 10 мың мұсылманды қырып жіберді. Еврейлер өздерінің синагогаларын да (ғибадатхана) өртеп жіберді. Қырғын кезінде көптеген әйелдер мен балалар да қаза тапты. Қанды қырғындар әскери қажеттіліктен емес, тек халықтың жүрегіне үрей салу үшін жасалды. Крестілер тіпті шығыс қала тұрғындары христиандарды жауға көмектесті деп айыптап, үйлерінен қуып шығарылды. Қалалықтар үйіне бастырып кірген рыцарь есікке қалқан іліп қоятын және бұл үй барлық құрал-жабдықтарымен жаңа иелікке өткенін білдірді.

КРЕСТІЛЕР ТАЯУ ШЫҒЫСТА

Еуропадан келе жатқан рыцарьлар ағымы христиандарға шабуыл жасаған аймақтарын 200 жылға дейін қолда сақтап тұрды. Таяу Шығыста крестілер жергілікті шаруаларды тәуелді етті. Жаңа басшылар өнімнің 1/3 бөлігін салыққа ала бастады. Бұдан тыс тұрғындарға қосымша ретінде патшаға, христиан шіркеуіне де салық төлеуге мәжбүр еді. Нәтижеде жергілікті тұрғындарда крестілерге деген өшпенділік күшейіп, көтерілістер болып тұрды.

ДІНИ-РЫЦАРЬЛЫҚ ОРДЕНДЕРІ

Паластинде ұйымдастырылған діни-рыцарьлық ордендердің дінбасылар ордендерінен айырмашылығы орасан болды. Батыста қарапайым дінбасылардың ең басты жұмысы ғибадат пен еңбек етуден тұрса, діни-рыцарьлық орден мүшелерінің негізгі міндеті соғысу еді. Ордендерге крестілер мүліктерін кеңейту және қорғау, жергілікті тұрғындар көтерілістерін басу міндеттері қойылды.

Тевтон ордені

1099 жылда
крестілер
жағынан
Иерусалимнің
басып алынуы

Алғашқы діни-рыцарьлық ордені – **госпитальерлер** ордені болды. Оны **иоаниттер ордені** деп те атады. Мұсылмандар Палестинді қайта иелеп алған соң, әуелі орден Родос аралына, ал бірнеше ғасыр өткен соң Мальтаға көшті.

Иерусалимге келе жатқан зияратшыларды қорғау үшін құрылған екінші рыцарьлық ордені алғаш **тамплиерлер** деп аталды. Ол Иерусалимдегі рыцарьлар қоныстанған төбе атымен байланысты. Бұл орден садаға мен сыйлықтар алудан тыс, жемқорлықпен де шұғылданды. Еуропада олардың байлықтары жайлы әңгімелер тарады.

Үшінші ірі діни-рыцарьлық ордені Қасиетті Биби Мариямға арналды. Ондағы рыцарьлардың көбі Германиялық болғаны үшін, оны **Неміс** (латын тілінде – **Тевтон**) ордені деп атады.

Тамплиерлер
ордені

Госпитальер
ордені

ТАРИХИ ДЕРЕК!

Діни-рыцарьлық ордендері жарты әскери жарты дінбасылар бірлестігі еді. Монахтар пердесінің астында тамплиерлер – ақ матадан қызыл пұтты, госпитальерлерде – қызыл матадан ақ пұтты, тевтон рыцарьларында ақ матадан қара пұт бейнелі рыцарьлық киімін киді.

Крестілердің Салохиддин Айюбийге тізе бүгуі

Салохиддин Айюбий

ЕКІНШІ ЖӘНЕ ҮШІНШІ КРЕСТ ЖОРЫҚТАРЫ

XII ғасырдан мұсылман әмірліктері бірігіп, крестілерге қарсы көтеріліс бастады. Салжұқтар билеушісі Мәлік шахтың сенімді өкілі, Имомиддин Занкий крестілерге қарсы соққы беріп, Мосул және Халаб аралығындағы жерлерді жаулап алады. Оның ұлы Нуриддин Занкий 1146 жылы әкесінің орнына таққа иелік жасап, бірден крестілерге қарсы соғыс ашады. Оларға қарсы күресу үшін Еуропа феодалдары 1147–1149 жылдары екінші крест жорықтарын ұйымдастырды. Франция мен Германия патшалары өз әскерлерімен қатысқан бұл соғыстар сәтсіз аяқталды және Еуропаның жеңілмейтіндігі туралы мифті жойды. Кіші Азияда герман крестілері Салжұқтардан жеңіледі, ал франциялықтар Дамаскты жаулай алмай Еуропаға қайтып кетеді.

Нуриддин Занкий крестілерді Шығыстан толығымен ығыстырып шығаруды мақсат еткен еді. Ол крестілер құрған Антиохия княздығы аймағының үлкен бөлігін иелейді. Едесса графтығына да өз билігін сақтап қалады. 1155 жылы Нуриддин

Занкий әскерлері Дамаскты басып алуымен, Сирияда біртұтас саяси билікке ие болды. Бұл дәуірде Таяу Шығыста қатты қақтығысқа ұшыраған крестілер Египетті басып алуға кірісті. Нуриддин Занкий 1169 жылы Ширкух және оның жиені Салохиддин басшылығында әскер жіберіп, Египетті басып алды.

Ширкух қайтыс болған соң, оның жиені Салохиддин Египетте билікті толық өз қолына алып, Айюбийлер Мемелекетін құрды. Салохиддин Айюбий крестілерге қарсы күресті жалғастырып, 1187 жылы крестілерден Иерусалимді қайтарып алады. Бұл оқиға Еуропада үшінші крест жорықтары (1189–1192) ұйымдастырылуына алып келеді. Бірақ герман императоры, Франция және Англия патшалары қатысуындағы бұл жорықтар да сәтсіздікпен аяқталады.

ТӨРТІНШІ КРЕСТ ЖОРЫҚТАРЫ (1202-1204)

XII ғасыр аяғында папа Иннокентий III жаңа крест жорығын ұйымдастыруға бел байлады. Крестілер әскерлерді Венеция арқылы теңіз кемелерімен Палестинаға жеткізуге келісіп, 85 мың күміс марка ақша төлеуге міндеттенеді. Келісілген ақшаның 1/3 бөлігін төлей алмаған крестілер, жорық басталған бойда Венецияның саудадағы басты бәсекелесі – Византияға қарсы соғыс ашуға мәжбүр болады. Соғыс бастау үшін інісі тарапынан тақтан құлатылып, көзі ойылған **Исаак II Ангелдің** тақ-тәжін қайтаруы желеу болды.

Төртінші крест жорығы кезінде Константинополь құрылғаннан бері алғаш рет жаудың олжасына айналды. Латындар – (византиялықтар крестілерді осылай атаған) – Византия қирандыларында Латын империясы деп аталатын мемлекетті құрды. Бірақ жергілікті гректердің батыл қарсылығының арқасында Византия жерлерін толық бағындыра алмайды. Латын империясының өзі көп ұзамай бірнеше кіші княздіктерге бөлінді.

Балалардың крест жорығы

ТАРИХИ ДЕРЕК!

БАЛАЛАРДЫҢ КРЕСТ ЖОРЫҚТАРЫ

1212 жылы Вандом ауылынан Стефан есімді қойшы бала шығып, ел аралап, балаларды крест жорықтарына шақырды. Ол өзін Құдай тарапынан өкіл ретінде жіберілгенін және христиандарға жетекшілік жасап, Палестин жерлерін иелеу міндеті жүктетілгенін жариялайды. Оның қасына дін қызметкерінің өкілі Иса Масих келіп, оған Иерусалимді азат ету үшін

тек балаларды қамтитын жаңа крест жорығын жүргізуге бас болуын айтады. Қойшы жігіт балаларды соңынан ерту үшін күшті үгіт-насихат жұмыстарын жүргізді. Ол Египет перғауынының зұлымдығынан қашып жатқан Мұса пайғамбар басшылығындағы еврейлер алдында теңіз шегінгені сияқты, Палестинаға бет алған крест әскерлері жолында теңіз құруы туралы айтады. Ол мыңдаған адамдарды өз сөзі және кереметтілігімен таң қалдырады. Мыңдаған ұлдар мен қыздар ата-аналарының қарсылығына қарамай, жорыққа аттанады. Егер кімде-кім осы жынды балалардан қайда барасың деп сұраса, олар теңіздің арғы бетіне, Құдайдың қасына кетіп жатқаны туралы жауап есітетін еді.

Стефан бастаған топ Францияның оңтүстігіндегі Марсель портына келгенде, екі саудагер «Алланың разылығы» үшін оларды Сирияға жеткізуді ұсынады. Нәтижеде олар жеті кемеде жолға шығып, содан екеуі апатқа ұшырайды. Қалған бес кемедегі балаларды бұл екі құлсатушы Египетке әкеліп, құл ретінде сатады. Германия императоры Фридрих II кейінірек бұл екі құлсатушыны ұстап, өлтіреді. Сондай-ақ ол Египет сұлтанымен келісім жасап, балалардың бір тобын қайтарып алады.

КРЕСТ ЖОРЫҚТАРЫНЫҢ АЯҚТАЛУЫ ЖӘНЕ САЛДАРЫ

Соңғы крест жорықтары Таяу Шығыстағы жағдайды өзгерте алмады. Франция патшасы IX Людовиктің 1269-1270 жылдардағы сегізінші крест жорығы соңғы жорық болды. Көп ұзамай крестілердің Шығыстағы мүліктері біртіндеп мұсылмандар қолына қайтты.

Крест жорықтарының аяқталуындағы негізгі себеп, XIII ғасырдың аяғындағы Батыс Еуропа мемлекеттерінде басталған өзгерістер еді. Өндіріс күштері өсіп, егіншілік және қолөнер дами түсті. Ормандар кесіліп, егін алқаптарына айналтырылып, егістік жерлер кеңейді. Ауыл тұрғындарының бір бөлігі дамып келе жатқан қалаларға кетеді. Ал олардың Шығыстағы жер мен азаттыққа қол жеткізу армандары жоққа шықты. Патша билігінің күшеюі және елді орталықтандыру саясаты, рыцарьлардың патша әскерінде

қызмет етуге мүмкіндік берді. Саудагерлер бейбіт жолмен сауда жасаудың артықшылығына тағы да көз жеткізді. Батыс Еуропаның орталықтандырылған мемлекеттерінде патша үкіметінің күшеюі арқылы крест жорықтарының идеологиялық басшысы әрі жетекшісі болған Рим папалары өз саяси ұстанымын жоғалта бастайды және жаңа жорықтар ұйымдастыра алмайды.

Крест жорықтары өзінің Шығыста күшті христиан мемлекетін құру мақсатына жете алмайды. Онда қатысқан 100 мыңдаған адамдар қаза болып, үлкен қаржылық шығын көреді. Бірақ Шығыстың жоғары мәдениетімен танысу Еуропа халқының тұрмыс-салтын түбегейлі өзгертті. Олар мұсылмандардың жоғары мәдениет пен техникалық жетістіктерін игереді. Еуропада лимон мен өрік мәуелері, күріш, қарақұмық, қарбыз және қант қамысы өсіріле бастайды. Технология саласында арбалет, темірді тазалау және кейбір маталарды тоқу өнері игерілді. Арабтардан әкелінген қатынас капиталы көптеген елдерде пайдаланылды. Ежелгі дәуірден соң тұрмыстағы тазалық факторларын ұмытып суық суда жуына-тын, киім ауыстырмайтын еуропалықтар Шығыстан таза әрі ыстық моншаларды қолдануды және киім ауыстыруды үйренді.

Соңғы крестілердің өз еліне оралуы

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Крест жорықтары дегеніміз не? Олардың болу себептерін түсінтір.
2. Католик шіркеуі крест жорықтарынан қандай мақсатта пайдалануды көздеді?
3. Алғашқы крест жорығы қатысушылары Таяу Шығыста негіз салған мемлекеттерді картадан көрсет.
4. Сенің ше, соңғы крест жорығының басқаларынан ерекшелігі неде?
5. Крест жорықтарының көздеген мақсаттарына жете алмауына не себеп болды?
6. Балалардың крест жорықтары туралы қандай пікірдесің?
7. Еуропа мен Азиядағы крест жорықтарының нәтижесі және салдары қандай болды?

19- тақырып

Еуропадағы ортағасырлық қалалардың ерекшеліктері

Шығын (ақша) дүкені

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

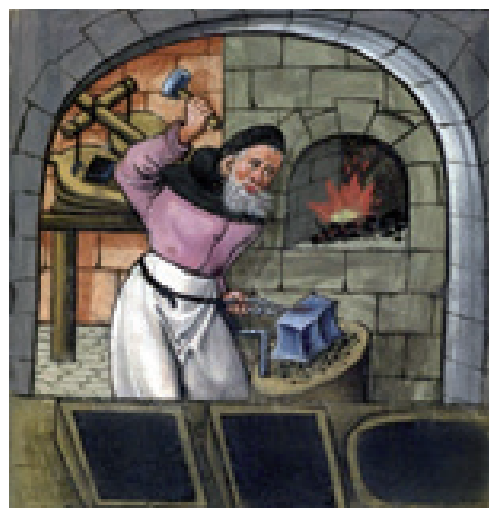
- Еуропаның шаруашылық дамуы;
- орта ғасырлардағы қалалар өмірі;
- тауар шаруашылығының пайда болуы туралы.

Орта ғасырларда
Еуропада сауда-саттық

ШАРУАШЫЛЫҚТЫҢ ДАМУЫ

Еуропада X–XI ғасырларда өндіріс дамыды. Бұл ең алдымен қолөнершілік көзге түсті. Еңбек құралдарының жетілуі, ұсталар шеберлігінің артуы қолөнершілікті ауыл шаруашылығынан бөлек салаға айналтырды. Егіншілікте қамыттың ашылуы және жылқыға қосылуы жер жыртуды жеделдетті. Өндірістің артуы шаруада өнімнің артуына және оны қолөнер бұйымдарымен айырбастауға мүмкіндік жасады. Қолөнершілер дайындайтын бұйымдардың түрі, саны, сапасы арта түсті. Бірақ ауылда феодалдық биліктің ықпалымен қолөнершінің еркіндігі шектелген еді. Соның салдарынан олар ауылдарды тастап, өз бұйымдарын жасап, сатуға болатын жерлерге көше бастады.

Қолөнершілер жұмыс
барысында

ОРТА ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚАЛАЛАР

Қалалар ең алдымен қауіпсіз, жау шабуылдарынан қорғануға ыңғайлы және қолөнершілер өз бұйымдарын сата алатын орындарда пайда болды. Еуропада қалалардың пайда болуы мен дамуы әр елде әр түрлі болды. Алғашқыда Италия мен Францияның оңтүстігіндегі **Венеция, Генуя, Флоренция, Марсель, Тулуза** қалалары IX–X ғасырларда дами түсті. Бұл қалалардың теңіз жолында орналасқаны, қалалардың дамуында маңызды рөл атқарды. X–XI ғасырларда Францияның оңтүстігінде, Нидерландия, Англия және Германияда, XII–XIII ғасырларда Венгрия, Балтық, Русь жерлерінде жаңа қалалар пайда бола бастады. Еуропадағы қалалардың түрлі ғасырларда пайда болуының басты себебі, елдердегі әлеуметтік-экономикалық дамуындағы ерекшеліктер болды.

Орта ғасырлардағы қалалардың көрінісі

ҚАЛАЛАРДЫҢ ӨМІРІ

Қалалар көбінесе феодалдар жерінде пайда болды. Бастапқыда феодалдар өз жерлерінің қалаларына демеушілік жасап, көшіп келген қолөнершілерді салықтан босатты. Бірақ қалалар өсіп, байыған сайын мырзалар олардан пайданы көбірек алуға тырысты. Феодалдар қолөнер мен сауданың өсуіне кедергі жасай бастады. Нәтижеде, қала тұрғындары сеньор үкімінен құтылуға ұмтылды. Қалалар көбінесе өз бостандығына ақы төлем, ақша арқылы ие болып отырған. Бұл мүмкіндік болмаған кезде, азаттық үшін күрес жолы ұстанылған. Францияның бірнеше қалаларында XII–XIII ғасырларда сеньорларға қарсы күрес болды.

Монастырлар және сарайда жасайтындардың қолөнершілерге қажеттілігі, оларға жау қауіп төндірген кезде жасырыну мүмкіндігі олардың айналасында қалалардың пайда болуына әкелді.

Ортағасырлық феодалдар

ҚАЛАЛАРДЫҢ КӨРІНІСІ

Қалалар айналасы мұнараның қорғаныс қабырғасы, су толтырылған арықтармен қоршалған. Күзетші сақшылар мұнараларда күні-түні кезек-кезек ауысып отырды. Жаулардан қорғану мақсатында қала қақпалары мен көпірлері темірден жасалды. Кешкілік жол үстіндегі көпірлер көтеріліп, қақпалар жабылды. Қаланың ортасында базар алаңы, оның қасында ғибадатхана орналасқан. Қала кеңесі ғимараты – **ратуша** да сол жерде құрылған. Қала аумағы бөлек аудандарға бөлінеді. Аудандардың әрбірінде нақты бір кәсіби қолөнершілер жасады. Қаладағы үйлердің дерлік бөлігі ағаштан құрылды. Олар өте тығыз орналасып, кейде бір-біріне тұтасып кететін еді. Көшелер тар, кейбірінің ені екі метрден аспаған. Түнде көшелерде жарық жағылмаған, су қуырлары мен канализация болмаған. Қоқыстар тура көшелерге тасталған. Халықтың тығыз орналасуы мен тазалық жағдайының нашарлығы жұқпалы аурулардың қайталануына, көптеген адамдардың мезгілсіз өліміне әкелген. Ағаштар өрттенгенде тығыз етіп салынған үйлерден құралған, көшелер мен аудандар түгел өртеніп кеткен.

ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫ

Қала тұрғындарының негізгі бөлігін қолөнершілер мен саудагерлер құрады. Ірі қалаларда көптеген ақсүйектер, феодалдар, шенеуніктер, дәрігерлер, діни қызметкерлер болды. Қала тұрғындарының бір бөлігі диқаншылықпен айналысып отырды. Бекініс қабырғалары айналасында егін алаңдары, баулар, бақша дақылдары және қой, қара мал, жылқылар жайылатын жайлаулар болды. Халқы ең көп ірі қалалар Париж, Константинополь, Милан, Флоренция, Кордова, Севилья саналды.

Цехтар қызметі

ҚОЛӨНЕРШІЛІК ЖӘНЕ ЦЕХТАР

Теміршілік ұстаханасы

Қала шаруашылығының негізі - қолөнершілер болды. Қолөнерші өндірістік жұмыс құралдарының иесі болып, дербес жұмыс жүргізіп өзі жасаған заттармен базарларды қамтамасыз етіп отырды. Белгілі бір кәсіби ұсталар өз бірлестіктерін – цехтарға біріктірді. Ұсталардың жалпы жиналысында, барлығына міндетті жарғы қабылданды. Жарғы талаптарына сәйкес бұйымдар белгілі бір үлгі бойынша жасалды. Цехты басқаруға сайланған ақсақал қолөнершілердің жарғыға бағынуын айтып, дайын бұйымдардың сапасы мен санын бақылап отырған. Жарғыда ұстаның орындықтары, оқушы-шәкірттері, көмекші шеберлер саны белгіленді. Бұл түрдегі шаралар ұсталар үшін бірдей жағдай жасау, бәсекелестікке жол бермеу мақсатында жасалды. Дайын бұйымдар бағасы цех ақсақалы тарапынан белгіленген. Шеберлікті меңгеріп шығу мерзімі кәсіптің күрделілігіне қарай 2-7 жыл болып, сирек

кездесетін бұйымды жасау және оны цех ақсақалының сынағынан өткізумен аяқталды.

Цехтар соғыстар кезінде қаланы қорғауға жеке құрам ретінде қатысып отырған. Цехтардың өз таңбасы, туы, ғибадатханасы мен кейде тіпті өз зияраты да болды. Алғашқыда өндірісті дамытуға қызмет еткен цехтар кейіннен оған кедергі жасай бастады. Еуропада цехтардың да жіктелуі пайда болып, зергерлік бұйымдары мен басқа да бай цехтар пайда болды. Бұл үдеріс Флоренция, Лондон, Бристоль, Париж, Базель сияқты ірі қалаларда басталды. Қолөнершілер көмекші шеберлердің өсіп, ұсталыққа өтуіне кедергі жасады. Нәтижеде, 10-12 жыл бойы ұста бола алмаған көмекші шеберлер үшін «бауырластық» қоғамы құрылып, өз құқықтарын білдіру, 14-16 сағаттық жұмыс уақытын қысқартып, еңбек жағдайларын жақсарту үшін күрес күшейді.

ШАРУАШЫЛЫҚТА ТАУАРДЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ

Цехтардың бақылауына қарамай, қолөнершілердің сауда үшін дайындаған бұйымдар саны көбейді. Мұның нәтижесінде шикізат пен ауыл шаруашылық өнімдеріне деген сұраныс күшейді. Өз кезегінде ірі жер иелері мен дикандар өсірілген өнімдердің көбеюінен қызығушылығы артты. Өз өнімдерін сатып, қолөнершілік бұйымдарын сатып алушылар көбейе түсті. Ірі қалалар тек көрші облыстармен ғана емес шет елдермен де сауда қатынасын орнатты. Алғашқы орта ғасырлардағы натурал шаруашылық өз орнын тауар шаруашылығына босатып берді.

Тауар шаруашылығы – өнімдерді базарда сату немесе айырбастау үшін өндіруші шаруашылық.

Сауданың дамуы, жолдардың жақсаруын талап етті. Францияда патша жарлығына орай негізгі жолдарға тас төселінді. Өзендер үстіне ағаш пен тастан көпірлер салу жұмыстары басталды.

Орта ғасырларда базар

ШЫҒЫС МЕМЛЕКЕТТЕРІМЕН САУДА ҚАТЫНАСТАРЫ

Сирия, Египет, Иран және Орта Азияға дейін барған саудагерлер Шығыс базарларынан жібек маталар, әшекей бұйымдар, дәмдеуіштер сатып алатын болды. Батыс және Шығыс арасындағы қарым-қатынастың өрлеуі Қытайдан басталып, Орта Азиядан өткен Ұлы Жібек жолының маңыздылығы теңдессіз еді. Бұл керуен жолы Жерорта теңізінің шығыс жағалауларына дейін жалғасты. Испания, Италия, оңтүстік Францияны теңіз арқылы Византия сондай-ақ Азия мемлекеттерімен байланыстыру үшін **Левант**, солтүстігінде Балтық теңізі арқылы Лондон, Брюгге, Любек, Новгород қалаларын өзара байланыстыру үшін Солтүстік сауда жолдары болған. Солтүстік сауда жолы бойымен орналасқан Германияның 70-тен астам қалалары **Ганза қалалары одағына** кірді. Левант жолында орналасқан Венеция және Генуялар күшті теңіз флоты құрып, олардың саудадағы бәсекелестігі кейде соғыстарға айналып кетті.

*Теңіз жағалауындағы
сауда қалалары*

САУДАГЕРЛЕР МЕН БАЗАРЛАР

Қала тұрғындары өз пайдасына мал сатуды, кімге несие беруді, неге ақша жұмсауды жақсы білді. Тыным білмейтін саудагерлер баю мақсатында алыс және қауіпті сапарларға аттанды.

Жерорта теңізі жағалаулары бойымен италиялық саудагерлер өздерінің сауда мекендері – **факториялар** жүйесін жаратты. Олардың көбі генуялық және венециялықтар болды. Бұл теңіз республикалары керемет сауда және әскери флоттарына ие болған. Олардың кемелері Таяу Шығыстан Еуропаға қымбат бағалы маталар: жібек маталар, шыны бұйымдар, түрлі дәмдеуіштер және басқа нәрселерді алып өтетін еді. Венециялық саудагерлер – Пололар отбасы өкілі XII ғасырда моңғолдар ханының Азия ішіндегі қамалына жетіп келеді. Марко Поло 25 жыл өз жалғасын тапқан сауданың 17 жылын Қытайды басып алған моңғолдар ханы Хубилай сарайында қызметпен өткізіп, еуропалықтардан бірінші

Орта ғасырлар базары

болып бұл сырлы өлкелерді өз кітабында сипаттайды.

Еуропалықтар тек қана XI ғасырға келіп теңіз арқылы өтіп, XIII ғасырда Марко Поло саяхат жасаған өлкелерді өз көздерімен көреді. Марко Полоның кітабындағы Шығыс мемлекеттерінің аңызға айналған қазыналары 200 жылдан соң генуялық теңізші **Христафор Калумбта** соншалықты әсер қалдырды. Ол не болғанда да, Үндістанның бай жағалауларына жетуге бел байлады. Еуропаның көп қалаларында алғаш базарлар аптаның 1-2 күнінде болған, тұрақты базарлар тек ірі қалаларда кездескен. Мал айырбастау және сауданың өсуі қалаларда базарлар құрылуына талап артқан. Базарлар белгілі бір заттарды немесе өнімдерді сатуға барған сайын мамандандырылған. Осылайша, Еуропада қолөнершілік және сауданың дамуы, базар, банк, биржаларды қалыптастырды.

ТЕРМИНДЕР ТҮСІНІГІ

Цех – бір немесе бірнеше ұқсас кәсіп иелерін біріктірген сауда – қолөнершілік одағы немесе орта ғасырлар қолөнершілердің кәсіби негіздегі қауымдастығы.

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Еуропада қолөнершіліктің ауыл шаруашылығынан бөлініп шығу себептерін көрсет.
2. Еуропа мемлекеттерінде жаңа қалалардың пайда болу факторларын әңгімелеп бер.
3. Ортағасырлық Еуропа қалаларының өмірі туралы не білдің? Олардың елімізде XI–XII ғасырлардағы қалалар мен ұқсастықтары және айырмашылықтары туралы әңгімелеп бер.
4. Солтүстік теңіз сауда жолдары туралы нелер есіңде қалды?
5. Базарлар ортағасыр қалалары үшін қандай маңызға ие болған?

20- тақырып

Азияның ортағасырлық қалалары

*Ортағасырлық
қалалар көрінісі*

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- Азияның ортағасырлық қалаларының өмірін;
- қолөнершілік туралы;
- сауда-сатық туралы.

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚАЛАЛАР

Шығыс елдері орта ғасырлардың дамыған кезеңінен әртүрлі уақытта өтті. Бұл жағдай әрбір мемлекетте өндірістің дамуы түрлі дәрежеде екендігімен айқындалады.

Алғашқыда әкімшілік орталығы немесе бекіністер ретінде құрылған ортағасырлық қалалар, қолөнершілік пен сауданың өркендеуі де тез дамыды.

Азияның ірі қалалары: **Чанянь, Лоянь, Ханчжоу, Камакура, Киото, Осака, Дели, Бағдат, Бұхара және Самарқанд** болды. Оларда мектептер, кітапханалар құрылып, ғалымдар, ақындар, суретшілер, музыканттар жасап, шығармашылықпен айналысты. Азия қалалары мемлекеттің жерінде қалыптасқандықтан, Еуропалық қалалардан айырмашылығы феодалдарға қарсы күрес алып бармағандығы еді.

Мешіттің құрылуы

Азияның ірі мемлекеттерінен бірі Қытайда ортағасырлық қалалардың пайда болуы мен дамуы IX–XIII ғасырларға тура келді. Қытайда қалалар императорға бағынды.

Қалалардың өркендеуіне басқыншылық соғыстары кедергі жасады. Атап айтқанда, Үндістан мен оның қалалары орта ғасырда шетелдік басқыншылардың шабуылына бірнеше рет ұшырады.

Жапониядағы ортағасырлық қалалар будда ғибадатханасы маңында, байланыс орны мен жол үстінде, теңіз жағалауында, бекініс айналасында пайда болды. **Хейянь** қаласы 1177 жылы өрттің салдарынан қирады. Бұл қала қайта құрылған соң Киото деп аталып, ел астанасына айналды. Киото көп ғасырлар бойы Жапонияның экономикалық, мәдени және діни орталығы болды.

ҚАЛАЛАРДЫҢ ӨМІРІ

*Ортағасырлық
Жапония*

Азия қалалары да өздеріне тән даму жолын басып өтті. Атап айтсақ, Қытайда XI ғасырдың өзінде-ақ қала құрылысы жоғарғы деңгейге жетті. Император мен ақсүйектер салтанатты сарайлар салдырды. Елде ағаш тапшылығына байланысты құрылыста кірпіш, керамика (сапал) және тастан кең пайдаланды.

Батыс Еуропамен салыстырғанда, Қытайдың ірі қалаларында тұрмыстық қызмет көрсету жақсы еді. Халық керамика құбырлар арқылы ауыз сумен қамтамасыз етілген, қаланы қоқыс-қалдықтардан тазалау, өрт сөндіру жұмыстары жолға қойылған еді.

Азия қаласының тұрғындары Еуропаға қарағанда көп еді. Мысалы, Қытайда орта ғасырдың өзінде халық тығыз орналасқан.

Шығыс әлемінде Бұхара мен Самарқанд қалалары экономикалық және саяси жағынан орталық болды. Бұхара шығыста ислам діні, мәдениеті, сауда және қолөнер орталықтарының бірі ретінде танымал болды. Сондықтан, Орталық Азияда билікке келген әулеттер аталмыш қалаларды әкімшілік орталығы ретінде қарады.

Шахристан

Орта Азия мұсылман елдері қалалары, жалпы жоспар бойынша: орталығында **Арк** – қала әкімі бекінісі, оның айналасында – **Шахристан** – негізгі халық қоныстанған қыстақтардан құралды. Қала айналасында **рабат** болды. Онда қолөнершілер қыстақтары мен ауылдар орналасқан. Шығыс қала құрылысында негізгі құрылыс материалдары тас және кірпіштен болды. Билеушілер, байлар өз сарайларын, үй-жайларын піскен кірпіш пен мәрмәрдан, ал кедейлер саз балшықтан құрды. Кедейлердің үйлері жетілген және төзімді болмай, қайта-қайта жөндеуді талап еткен. Мұраға қалдырғанда, бұзылып, орнына жаңадан үйлер салынған.

ҚОЛӨНЕРШІЛІК

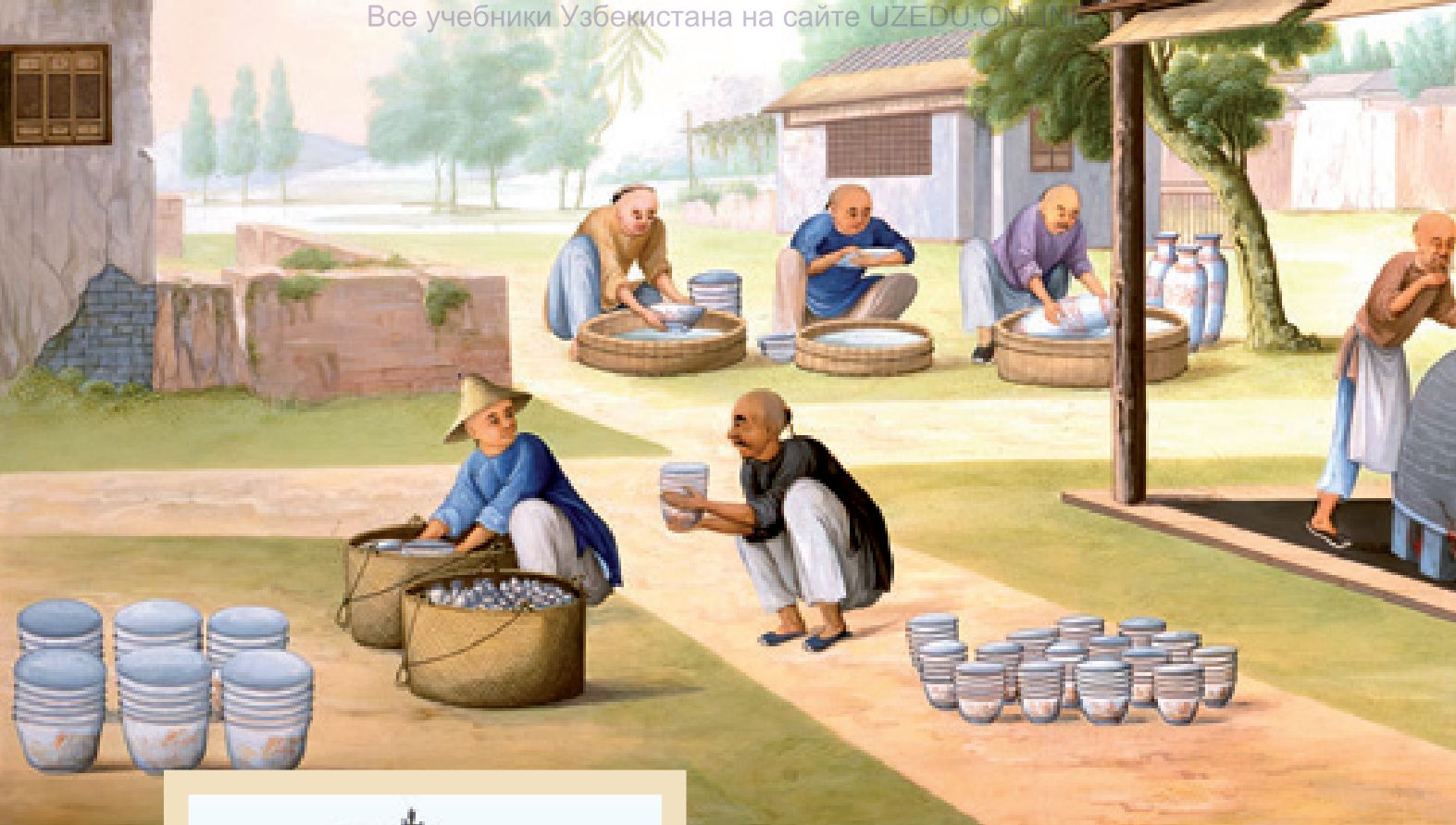
Шығыс қолөнершілері жібек маталарын, әшекей бұйымдарының көбін шетелге сату үшін өндірген.

Азия және Солтүстік Африка қалаларында қолөнер шеберханалары да қалалармен бір уақытта пайда болды. Шығыста бастапқыда қала тұрғындары салықтан босатылды. Уақыт өте келе саудагерлер мен қолөнершілерден де салықтар салынды. Араб халифаты, Жапония, Қытайда ұсталар мен саудагерлерден салықтарды шеберхана ақсақалдары жинаған.

Қытайда барлық шеберлерге шеберхана мүшесі болу міндетті еді. Қолөнершіліктің

Орта ғасыр
қолөнершілерінің үлгілері. Кесе

Қытай кемесі – жонка

ең өзекті салалары Қытайда жоғары дамыды. Атап айтсақ, тек қытайлықтар 600-700 адам және көптеген жүк сыятын ірі кемелер - **жонкаларды** құрған.

Ұлы Жібек жолының қиылысында Орталық Азия қалалары транзиттік орталықтар болды. Шетелдік саудагерлер Самарқанд қағазы мен маталарын, Ғыждуан керамика бұйымдары, мармартық шеберлердің маталары мен киімдерін жоғары бағалаған.

Орта ғасырларда ирандық шеберлер зерлі, жібек маталар, жүннен тоқылған кілемдерімен танымал болды. Ирандық саудагерлер болат қару, мыс және күміс бұйымдарын сатып алған.

САУДА

Араб халифаты мен Тан империясы сияқты орталықтандырылған ірі қалалардың пайда болуы сауданы жоғары табыс көзіне айналдырды. Қиыр Шығыстан Жерорта теңізіне дейінгі аумақтар тек керуен жолдарымен ғана шектелмеді. Парсы шығанағы мен Қызыл теңіз арқылы араб, үнді, қытай саудагерлерінің ондаған кемелері жүзген. Азиямен салыстырғандағы айырмашылығы, Африка экономикасының артта қалуы, ішінара құлдық көзіне айналуына тынымсыз соғыстар, шикізат, тұз, алтын, піл сүйегі, дәмдеуіштер себеп болды. Ортағасырлық базарлар көбінесе қала қақпаларына таяу жерде орналасқан. Қалада

Қытайда шыны
істеп шығару

белгілі өнімдерді сатуға мамандандырылған шағын базарлар болды.

Орта Азия мен Ирандағы ірі базарлар бірнеше сауда қатарларына бөлінді. Әрбір қатар белгілі бір тауар түрімен айналысатын саудагерлерді немесе түрлі қолөнершілерді біріктірді. Алғашқы орта ғасырдың өзінде-ақ Бағдатта, Ишбилия (Севилья) және Гарнотада (Гранада – Испания) жұмысшылар базары болды. Шығыс базарларында қолөнершілік шеберханалары мен дүкендері орналасқан. Кей кездері көшпелі базарларда ұйымдастырылған. Онда көшпелі саудагерлер мен жақын маңдағы ауылдардың өз өнімдерін сату мұқтаждығы бар халық жиналған. Жапонияның ортағасырлық қалалары: Нара мен Хейян – будда ғибадатханасы маңында, Отсу – қиылыста және керуен жолында; Хиого, Сапайи қалалары – теңіз жағалауында; бекініске таяу жерде Нагоя қаласы құрылған.

Ұлы Жібек
жолымен келе
жатқан керуен

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Азияның ортағасырлық ірі қалаларын картадан көрсет.
2. Азия және Еуропа қалаларының пайда болуында және өркендеуінде қандай бірлестік бар?
3. Азия қалаларының өмірі туралы нелерді оқыдың? Әңгімелеп бер.

21- тақырып

Ортағасырлық Еуропа мәдениеті

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- Ұлы Карл не себептен халықтық мектептер ашқаны туралы;
- Неліктен Эйнгард құмырсқаға теңелгені жайлы;
- Византияда білім мен ғылымның қалай дамығаны туралы.

КАРОЛИНГТЕР ДӘУІРІ МӘДЕНИЕТІ

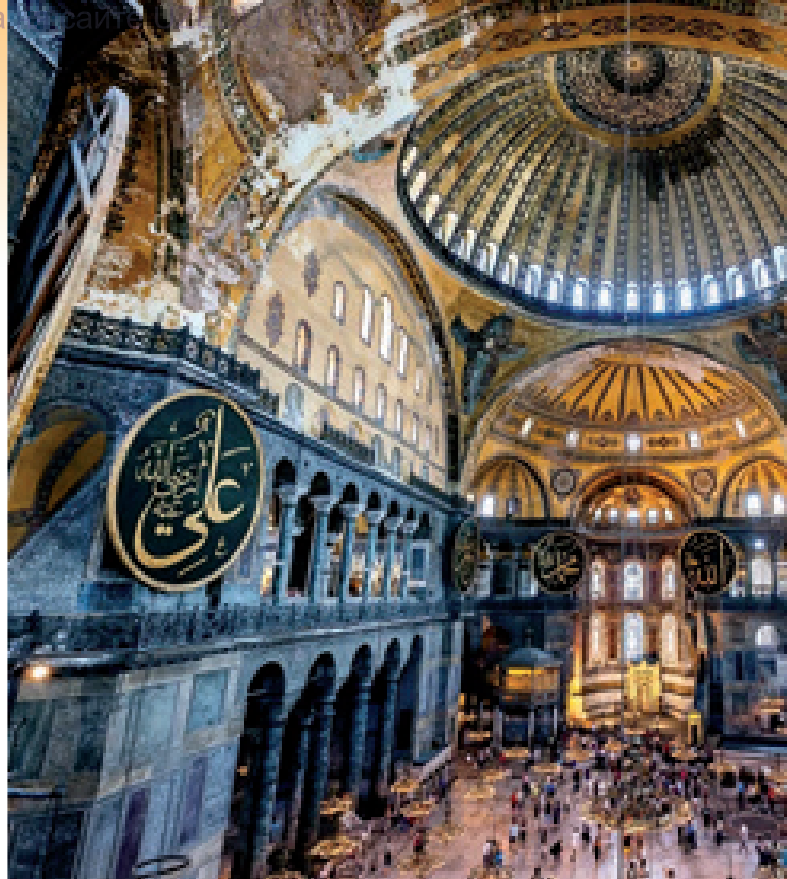
Кең байтақ жерлерін басқару үшін Ұлы Карлға сауатты шенеуніктер, салықшылар, соттаушылар қажет еді. Ол Рим империясын қалпына келтіру үшін оның мәдениетін, ең алдымен ежелгі ғылымдарын қалпына келтіру қажеттігін түсінді. Оның билігі кезінде «Каролингтік ояну» деп аталатын мәдениет өркендей бастады.

Карл өз сарайына Италия, Испания, Англия, Ирландиядан білімді адамдарын шақыртып, жоғары лауазымды тұлғалардың қатысуымен «халық мектептерін» ашуды бұйырып, мектептерді англ-сакс ғалымы, діни қызметші Алкуинге тапсырады. Алкуин білім жүйесін реттеп қана қоймай, алғашқы оқулықтарды жазды.

Ахендағы Карлдың сарайында грек тілінде «Академия» құрылып, онда билеушілер мен оның жанұясы, сарай қызметкерлері, мұғалімдер мен оқушылар шіркеу және ежелгі авторлар, «сарай академиясы» мүшелерінің жұмыстарын талқылаған. Ғалымдардың бірі, тарихшы Эйнгардтың еңбегінен біз Карл өмірі мен

Тарихшы Эйнгард

шығармашылығы туралы білеміз. Эйнгартты замандастары ғылымға құштарлығы мен еңбекқорлығы үшін «еңбексүйгіш құмырсқа» деп атаған. Карл Италиядан екі атақты әншіні шақыртып, өз сарайында әншілер хорын құрады. Император латын және грек тілін білетін, жастығының астында үнемі балауыздан жасалған жазу тақтасы болатын: бос уақытында ол әріптерді әдемі жазуға тырысты, бірақ, жазуды үйрене алмады. Карлдың бұйрығымен тастан бірнеше сарайлар мен ғибадатханалар салынып, олардың ішінен Ахендегі сарай капелласы (католиктердің кішігірім ғибадатханасы) сақталып қалды.

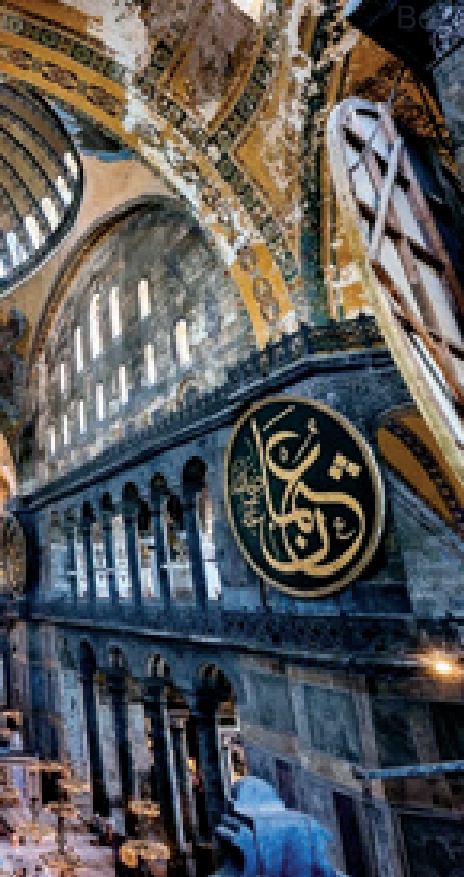
ВИЗАНТИЯ МӘДЕНИЕТІ

ТАРИХИ ДЕРЕК!

Русь князы Владимир X ғасыр соңында халқы үшін дін таңдағанда, оның елшілері Константинопольдағы Ая-Сафия (Әулие Сафия) ғибадатханасы жайлы былай еске түсіреді: «Олар бізді өздері сыйынатын құдайының орнына алып барды: біз жерде немесе көкте екенімізді – білмей қалдық, өйткені жер бетінде мұндай сұлулық жоқ еді, ол жайлы қалай сөйлеуді де білмейміз, білгеніміз тек сол, құдай ол жерде адамдармен бірге болады». Киев князының христиандықты Византиядан қабылдауында бұл оқиға шешуші қызмет атқарған сияқты.

Орта ғасырларда Византия бірегей жоғары мәдениетімен Еуропадағы ең озық елдердің бірі болды. Византия өзінің қол сұғылмаушылықты сақтап қалғандықтан, оның мәдениеті Еуропадағыдай дағдарысты бастан өткермеді. Сонымен бірге оның мәдениеті христиан дінінің ықпалымен өзгерді. Антикалық философия пұтқа табынушылық деп айтылып, оның орнына құдайшылық келді. Мектептер білім сапасының жоғарылығымен ерекшеленіп тұрды. Шығыс Рим империясының экономикалық өсуі жаңа оқу орталықтарының пайда болуына әкелді. Константинопольде IX ғасырда Магнавр жоғары мектебі, IX ғасырдың орталарында құқықтану мен философия факультеттері бар университеттер ашылды. Астанада жоғары медициналық оқу орны да жұмыс істеді. Византиялықтар географиядан жақсы білімді болды. Олар карталар мен қала жобаларын салды. Саудагерлер мен туристер әртүрлі елдер мен халықтардың суреттемелерін қалдырды. Византияда тарихы шығармалар жаратуға қатты назар аударылды. Кесариялық

*Ая-София
(Әулие Сафия)
ғибадатханасының
ішкі көрінісі*

Прокопий (VI ғасыр), Лев Дилакон (X) ғасыр, Анна Колениналар (XI ғасыр) жарқын қызықты шығармалар жазды. Қолөнершілік, теңіз, сауда, медицина, әскери қызмет ауыл шаруашылығының дамуына қызмет ететін табиғи пәндер: математика, астрономия, химия дамыды. Атап айтқанда, VII ғасырда ойлап табылған «грек оты» (алтынкүкірт, селитра, әртүрлі қоспалар) ұзақ жылдар бойы теңіз шайқастарында үстемдік етті.

Сәулет Византия мәдениетінің ең танымал саласы болған бейнелеу өнерін: мазайка (плитка, тас, ағаш, мәрмәр, түсті шишалардан жасалынған өрнек, кескін), фреска (үйдің қабырғасына сылағы ылғалданып тұрғанда бояумен салынатын кескіндеме) және икондардың (әдетте қатты ағаштан жасалған Құдай, Бибі Мәриям, Інжілдік көріністер, әулиелердің бейнелері) ғибадатхана мен монастрлар сәулетінде қолданылуы саланы жоғары өнер дәрежесіне көтерді. Мазайкалары және фрескаларымен әйгілі Хори монастыры (қазіргі Истанбулдың Қахрия мешіті) – тамаша сәулеткерлік жәдігері. Юстиниан I императорлығы заманында Константинопольде (532–537 жылдарда) жаратылған Ая-Сафия (Әулие Сафия) ғибадатханасы, ешбір күмәнсіз, ортағасырлық ең айбынды сәулет ғимараты болып табылады. Оның үлкен күмбезі (диаметрі 31,5 метр) болып, 40 терезе гүлшоқтарымен қоршалған. Ғибадатхана күмбезі ғимарат ішінде төменде тұрған адамға аспан күмбезі секілді ауада ілініп тұрғандай сезіледі.

Грек оты

БІЛІМ БЕРУ

*Ортағасырлық
білім беру*

Ортағасырлық Еуропада білім беру жүйесі (антикалық) ежелгі дәуірден мұра болған дәстүрлер негізінде ұйымдастырылып, байып, жаңа жағдайларға бейімделді. Бұл кезеңде шіркеу (монастырь, епископтық және шіркеу мектептері) және дүниелік мектептер ашылған. Бұл мектептерде ақсүйектер, қалалықтар, діни қызметкерлер мен бай диқандардың балалары оқыған. Мектептерде «жеті еркін өнер» деп аталатын грамматика (барлық пәндердің анасы саналған), риторика (сөз шеберлігі), диалектика (логика деп аталған), арифметика, геометрия, астрономия және музыканы оқыған. Батыс Еуропадағы барлық мектептерде орта ғасырдың соңына дейін оқыту латын тілінде болды. XIV ғасырға келіп әр елде өз ұлттық тілінде оқытылатын мектептер ашыла бастады. Ортағасырлық мектептерде оқу жеңіл емес еді. Білім алу процесі жақсы есте сақтауды, мықты жігер мен денсаулықты қажет етті. Білім беру тақырып бойынша діни көзқарастарға негізделді. Мектепте оқушылар жас ерекшеліктеріне сай сыныптарға бөлінбей, үлкен-кіші бір сыныпта оқыды. Мектеп оқушыларына қатал қатынас жасалған: оларға дауыстап сөйлеуге, ән айтуға, ойнауға тыйым салынып, кез-келген теріс қылық үшін жазаланды. Сабақ барысында тәртіпке қатысты мәселе туындаса, көмекке хивич алынған және бағынбаған оқушыларды қатты соққыға жығылған. Атап айтқанда, Германияда оқушылар мұғалімдердің жетекшілігімен жылына бірнеше рет орманға хивич дайындауға барған.

Еуропада орталықтандырылған мемлекеттердің құрылуымен білімді адамдарға сұраныс артты. Патшаларға мемлекет жұмыстарын жүргізу үшін білікті шенеуніктер мен тәжірибелі құқықтанушылар керек болды. Өзінің іскерлік қызметін табысты жүргізгісі келген қалалықтар, саудагерлер мен қолөнершілер математика, астрономия және медицинадан көбірек білім алғысы келді. Алайда шіркеулер мен монастырлардағы мектептер мұндай адамдарды дайындамаған.

Сондықтан да заман талабына сай сапалы білім беретін түрлі білім саласы бойынша маман даярлайтын жоғары оқу орындары – университеттер (мұғалімдер мен студенттер топтары) ашыла бастады. Еуропада бірінші университеттер XI – XII ғасырларда пайда болған. Олар мемлекетке де, аймақтық шіркеу әкімшілігіне де бағынбаған. Университеттер тек қана Рим папасына бағынып, оның қамқорлығында болды.

Еуропадағы алғашқы университеттер Италиядағы Балония және Франциядағы Париж университеттері саналады. Кейінірек Англияда Оксфорд және Кембридж, Испанияда Севилия, Валенция, Францияда Тулуза және Италияда Неапол университеттері құрылған. Университеттер әдетте өнер, медицина, құқықтану және жаратылыстану секілді төрт факультеттерден құралып, олардың барлығын декан басқарған. Қауымның басында сайланған ректор немесе үкімет тағайындаған канцлер болды.

Ортағасырлық университет студенттері негізінен медицина, құқық және идеология пәндерін оқыған. Сабақтар латын тілінде жүргізіліп, профессор (білікті оқытушы) сабақ барысында латын тіліндегі қолжазбалар мен кітаптарды дауыстап оқып, тексттің қиын жерлерін студенттерге түсіндірген. Студенттердің басым бөлігі университет, шіркеу немесе бай адамдар тарапынан басқарылатын колледж жатақханаларында (коллегия) тұратын. Коллегияға кіре алмаған студенттер қала тұрғындарынан баспана жалдауға мәжбүр болды. Уақыт өте келе Англия мен Францияда коллегиялар жаңа оқу орындары – колледждерге негіз салды.

Могнавр жоғары мектебі

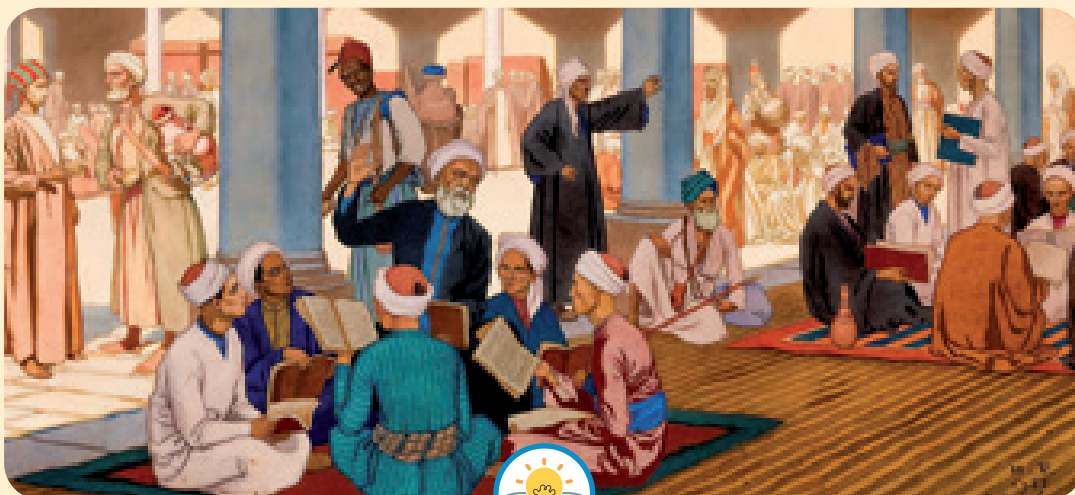
СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Ойланып жауап бер: неліктен Ұлы Карл сарай академиясын құрды?
2. Византияда (Шығыс Рим империясында) білім мен ғылымның өркендеуінің себептері нелерден тұрады?
3. Әулие Сафия ғибадатханасы дерлік бір ғасыр мұражай болды. Қазірде ол қандай қызмет жасап жатқанын ғаламтор арқылы біліп, айтып бер.
4. Еуропадағы алғашқы университеттер мен қазіргі университеттер арасындағы айырмашылықтар немесе ұқсастықтарды сипатта.

22- тақырып

Араб халифаты мемлекеттерінің мәдениеті

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- Не себептен арабтар өздері жаулап алған мемлекеттерден пән және мәдениетті игергендіктері туралы;
- Ұлы ғұламаларымыз: Мұхаммед әл-Харезмий, Ахмет әл-Ферғани, Әбу Райхан Беруни және Әбу Әли ибн Синалардың өмірі мен қызметі туралы;
- Араб халифатының сәулет өнері, әдебиеті, поэзиясы, халықтың тұрмыс-тіршілігі мен әдет-ғұрыптары туралы.

ҒЫЛЫМ-ПӘН

Арабтар жаулап алған елдердің ғылыми жетістіктері мен салт-дәстүрлерін игеріп қана қоймай, оларды ислам діні және араб тілі негізінде нығайтып, жаңа биіктерге шығарды. Бірте-бірте араб тілі жаулап алған елдер тілдерін былай қойып, ғылым, білім және мәдениет тіліне айналды. Құжаттар араб тілінде рәсімделген, келіссөздер жүргізілген, намаз оқылған. Тағы бір маңызды жағы: ежелгі дәуір ойшылдары – Аристотель, Гиппократ және Евклид шығармалары араб тіліне аударылған. Ежелгі грек авторларының көптеген шығармалары бізге тек араб тіліне аударылған күйінде жетті. Арабтар математика, астрономия және көптеген ғылымдардың дамуына үлкен үлес қосқан.

Бұл дәуірде анық және табиғи пәндер – математика, астрономия, географияның дамуы байқалып, экономика, қолөнершілік және сауданың жоғары дамығаны сезіліп, бұл ғылымдар өз кезегінде қоғамның одан әрі дамуының негізі болды. Отандасымыз **Мұхаммед әл-Хarezми** (783–850) математика тарихында жаңа сала – алгебраға негіз салды. Үнді цифрларына негізделген

*эл-Ферғани тарапынан
Египетте салған Нилометр*

анықтайды, әлемнің орталығы Жер емес, Күн екенін, Жер оның айналасында айналады деген болжам жасайды. Жер көлемін өлшеудің жаңа әдісін қолдана отырып, ол бір градустық меридиан доғасының ұзындығын есептеп, сол негізінде Жердің меридиан шеңберінің ұзындығын есептейді. Беруни тригонометриялық әдістермен тау биіктігін өлшеудегі болжамы, бұрынғы астрономдарға қарағанда дәлірек болды. Атақты отандасымыз **Әбу Әли ибн Сина** (980–1037) әсіресе, медицина саласында танымал болды. Оны Еуропада Авиценна деп атаған. Ол ежелгі дүниедегі үнді және орта азиялық дәрігерлердің тәжірибелерін жинақтай отырып, «Әл-Қанун фит-тип» ғылымдағы үздік шығармасын жазды.

География пәнін дамытуға үлкен үлес қосқан туристер: **Әл-Маъсудий, ибн Даст, ибн Фадлан** және **ибн Батуталар** дүниені Атлантикадан Тынық мұхитқа дейін, Африкадан Руське дейін аралап, ол жерлердің халқы, табиғаты, өсімдігі және жануарлар әлемі туралы көптеген мағлұматтар қалдырған. Олардың кемелері сенімді әрі беріктігімен, карталары және әскери теңіз техникасының дәлдігімен ерекшеленді.

Батыс Азияның ежелгі жоғары мәдениетті өлкелеріне келген Арабтар бастапқыда гректер, еврейлер, сириялықтар, парсылар, соғдылармен салыстырғанда артта еді. Бірақ олар бұл халықтардың мәдениетін бойына сіңіріп, одан да жоғары мәдениеттің пайда болуына ықпал жасады.

қазіргі араб цифрларын жеңілдетіп, кеңейтірген және алғаш рет баяндалып, оның таралуына үлкен үлес қосқан.

Тағы бір жерлесіміз **Ахмет әл-Ферғани** (797–865) әуелі Бағдаттағы обсерваторияда жұмыс істейді, сосын Мамунның тапсырмасымен Дамасктегі обсерваторияда аспан денелерінің қозғалысы және орнын анықтап, жаңа «Зиж» жарату жұмыстарына басшылық жасайды. Әл-Ферғани грек астрономдары, атап айтсақ, Птолемейдің «Жұлдыздар кестесі» шығармасында берілген мағлұматтарды көріп шығу, сол кездегі барлық негізгі орындардың географиялық координаттарын қайта анықтауға белсенді түрде қатысты. Сонымен қатар, кейбір астрономиялық құралдарды жарату, космос іліміне қатысты араб тіліндегі алғашқы білімдерді белгілеу және тәртіпке салуға маңызды үлес қосты. Әбу Райхан Беруни (973–1048) жердің шеңбер тәрізді екендігін

*Ғылым-пәннің
дамуы*

Арабтар дәуірінде VIII ғасырда Туниста «Зайтуна», IX ғасырда Бағдатта «Байт ул-хикма», Фесда (Марокаш) «Қаравиун», X ғасырда Қаһирада «Ал-Азһар» секілді ғылым орталықтары құрылады. Өркениеттің шыңы халифа Хорун ар-Рашид және оның мұрагері Маьмундар дәуірінде ел астанасы Бағдатта «Байт ул-хикма» – «Данышпандық үйінің» ұйымдастырылуы болды. Мұсылман әлеміндегі бұл ғылым орындарының көпшілігі мың жылдан астам уақыт бойы қызмет етуде.

ЕСТЕ САҚТА!

«Байт ул-хикма» – ғұламалардың басын біріктірген ғылыми мекеме болып, құрамында өте үлкен әрі бай кітапхана болған. Кітапханада үнді, грек, араб, парсы тілдерінде 400 мың томдық қолжазба шығармалар сақталған. Мекемені ежелгі гректердің Афлотун (Платон) академиясымен теңеуге болады.

Ғалымдардың ғылыми ізденістері

Арабтарда жазба тарих ислам дінімен бір уақытта пайда болды. Мұхаммед (с.а.у.) пайғамбардың өмірі, қызметі, ислам діні қалай пайда болғаны туралы аңыздар мен мағлұматтар оған негіз болған. Тарихшылар арабтар басып алған аймақтар атын әлемге жариялап, Рим, Византия, Иран билеушілері тарихын қысқаша жазды.

Арабтар Қытайдан шай өсіруді, қымбат пергамент орнына арзан қағаз дайындауды, парох және компастан пайдалануды үйренді. Теңіз арқылы араб саудагерлері Үндістанға баратын «дәмдеуіштер жолын» үйреніп, үнділермен сауда-саттық жасаған. Үнділерден арабтар цифрларды (тарихқа араб цифрлары негізінде кірді), қант қамысынан шекер алуды, апельсин мен лимон өсіруді үйренді.

ӘДЕБИЕТ

Мұсылман әдебиеті алғаш араб тілінде жасалды. Кейінірек X ғасырға келіп, ол парсы тілінде жазыла бастады. Мұсылман әдебиетінде, поэзия жоғары дәрежеге жетіп, оның көптеген түрлері қалыптасады. Араб саудагерлері мен саяхатшылары алыс өлкелерден тек ғажайып бұйымдар емес, керемет шытырман оқиғалар, өзге халықтардың аңыздарын сондай-ақ, ертектерін де алып келген. Оларды халифалар мен ақсүйектердің сарайында, мерекелер, базар және көшелерде, бағдаттардың үйінде әңгімелеп берген. Осындай түрдегі

ертектер, аңыздар, әңгімелер негізінде кейінірек бүкіл дүниеге атақты араб әдебиетінің керемет жауһары – «Мың бір түн» жазылды. Ол көптеген халықтардың ауыз әдебиеті үлгілерін қамтыды.

Арабтар ислам діні келгенге дейін-ақ халықтың тұрмыс-тіршілігін, әдет-ғұрпын көрсететін бай поэзиясы болды. Әрбір тайпаның атақты ақындары болып, олар барлық мерекелерде қатысады. Бұл ақындар ержүрек жауынгерлерді, адал және жомарт адамдарды мадақтаған. Шабуыл жасаған халықтар мәдениетімен танысу арабтардың қызығушылығын өзгертеді. Енді ақындардың тақырыптары – жақсылық пен жамандық, өмір және өлім, байлық пен жоқшылық, махаббат пен сатқындық, дүниенің сұлулығымен оның уайым-қайғысы шабыттандыра түседі.

СӘУЛЕТ ӨНЕРІ

Халифалықтағы басқа салаларға қарағанда сәулет өнері жоғары дәрежеде дамыған. Халифалық ішіндегі мемлекеттерде салтанатты сарайлар, мешіт-медреселер, бекіністер құрылған. Испаниядағы бірқатар мемлекеттер: Гранададағы Ал-Хамро сарайы, Севилиядағы мешіт және Ал-Хасар мұнарасы, Кордовадағы мешіт, Египеттің Каир қаласындағы Хасан мешіті, Бұқарадағы Исмаил Саманий кесенесі – араб сәулет өнерінің жауһарлары болып табылды.

Әрбір мұсылман қалаларында арнайы жоғары мектептер – медреселер құрылған. Оларда алдымен, «Құран» үйренілген. Мұсылмандар көзқарасында бұл білім Алланың адамдарға сыйлығы ретінде елестетілді. Оны түсіну өте қиын, өйткені араб тіліндегі сөздердің мазмұн-мағынасы көп реңктерге ие, сондай-ақ адам бүкіл ғаламның ұлылығын шағын түрде қорытындылай алмайды. Сол ретте, адамдарға мұраны бөлу, келісім-шарт жасау, жер көлемін есептеу, каналдар салу, намаз және ораза уақыттарын анықтау үшін қажет

Ал-Хамро сарайының архитектурасы

Ғалымдар
пікірталасы

еді. Мешіт пен медреселердегі екі ғимарат – Құдайға сену үшін көтерілген адам қолдарының символы. Мешіт ауласындағы бассейіннен дәрет алып жатқан мұсылман Алланың берген жеріне кіреді. Сыйынып жатқан кісі өзін Мекке жағына (оны қабырғадағы текше белгілейді) бұрып, тізе бүгіп намаз оқиды. Мекке – нұрлы тәңір жаратқан алғашқы мекен. Ислам діні – адам мен жануарлардың суретін салуға тыйым салады, өйткені адам суретші бейне-леген жаратылыстарға жүрек бере алмайды. Сол себепті мешіт-медресе қабырғалары «Құран» аяттары топталған әдемі араб әліппесіндегі әріптермен безендіріледі.

ТҰРМЫС ТІРШІЛІГІ

Халифалықтың байлықтары, оның экономикалық дамуы адамдардың әсіресе байлардың күнделікті өмірі үшін жаңа ыңғайлықтар жаратылды. Византия және парсылар өмірінің көптеген дәстүрлерін игерген арабтар өздерінің тұрмыс тіршілігін және уақыттарын жақсы ұйымдастыра білді. Сәнді бұйымдар, шиша вазалар жасау дамыды. Сарайларды безендіру бауларды жасатуда арабтарға тең келетін мемлекет болмаған. Олар кітапты ұнататын болған. VIII ғасырда қағаз жасауды меңгеруі кітаптардың арзан және танымал болуын қамтамасыз етеді. Ірі кітапханалар тек, Дамаск және Бағдатта ғана болмаған, соның ішінде X ғасыр Кордоба халифасы кітапханасында 400 мың қолжазба сақталған.

Арабтардың зияраты талғампаздығымен ерекшеленеді. Дастарқан айналасында өзін ұстау нәзік мінез-құлықтың этикеті, тамақты беру, қолдарды тамақтанудан алдын және кейін жуу, тістерді тазалау ережелері енгізіледі.

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Не үшін халифалық ғылым және мәдениеті араб цивилизациясы деп аталды?
2. Халифалықта ғылым және мәдениет дамуында қайсы факторлар әсер еткен?
3. Орта азиялық ғұламалардан халифалық дәуірінде қызмет көрсеткендер туралы қосымша дереккөздер негізінде презентация дайында.
4. Әдебиет, сәулет өнері және өнер салаларындағы қайсы жетістіктер бүгінгі күнге дейін сақталған?

23- тақырып

Қытай, Корея, Жапония және Үндістан халықтарының мәдениеті

СЕН БІЛІП АЛАСЫҢ:

- қытайлықтардың әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері;
- Корея мәдениеті;
- Жапония мәдениеті;
- Үнді мәдениеті туралы.

ҚЫТАЙЛЫҚТАРДЫҢ ӘДЕТ-ҒҰРЫПЫ МЕН ДӘСТҮРЛЕРІ

Қытайлықтар төбесі жоқ үйлерде жасаған. Үйде төсеніштерде отырып, тамақтанған және ұйықтаған. Аула шағын бекіністі еске түсіретін еді. Рұқсатсыз өзгелер ауласына кіруге тыйым салынған. Қытайлықтар қарапайым, бір түрлі көріністегі киімдерді киген. Азық-түлікті таңдамай, дерлік барлық нәрселерді жеген. Қытайлықтарда тамақтан соң су ішу әдет болған. III–IV ғасырда қытайлықтар шай өсімдігін білгендіктен, олар, бұл өсімдікке құмар болып қалған. Шайды ақындар мақтап, тіпті кітап та жазған. XIV ғасырға дейін шайды сұйық тағам сияқты пісірген.

Қытайда мерекелерді қатты ұнатқан. Олардың ең үлкен мерекесі, Жаңа жыл болған. Ескі жылды шығару, жаңа жылды қарсы алу күндерінде домбыра және бонгтардың дауыстары астында түрлі аңызға айналған жаратылыстардың кейіпінде киінген кісілер жиналғандардан сыйлықтар сұраған. Одан тыс, ха-

Қытай диқаншылығы

лық карнавалы – «шырақ жағу мерекесін» өткізген. Бүкіл қаланы әдемі шырақтармен безендірген. Сол күні барлық оттар өшіріліп, суыған тамақтар жейілген және қайта от жандырылған. Өнім мерекесі де салтанатты түрде атап өтілген.

Қытайдағы ең танымал ойын он адамнан тұратын топтардың доппен ойнайтын ойыны болған. Бұл ойынның заманауи футболдың ұзақ шығу төркіні деуге болады. Қытайлықтар шавгон ойынын да сүйіп ойнаған.

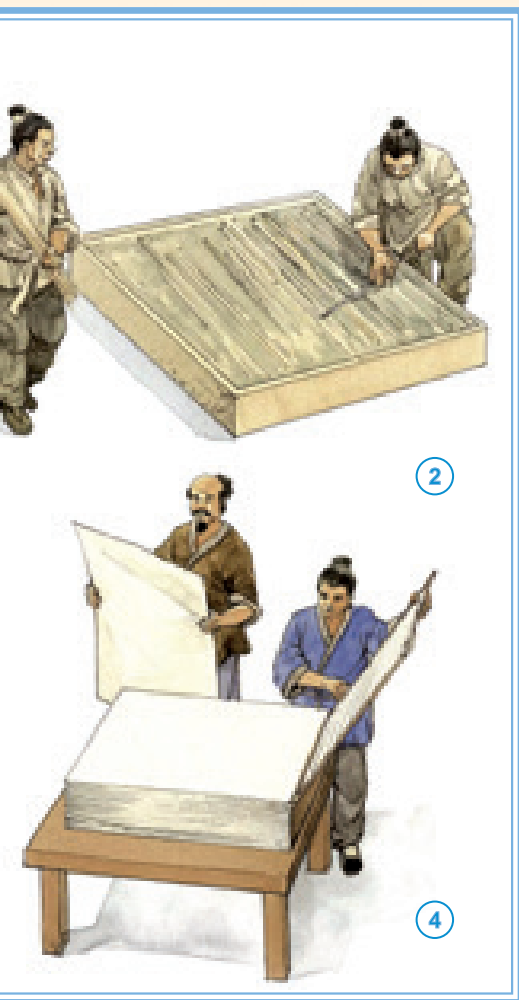

Қытайда
шай өндіру

ДІН ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ

І мың жылдықтың ортасынан бастап Қытайдың жоғары таптары арасында буддизм тарай бастайды. Бірақ, халыққа әдеби гүлденуді уәде еткен үкіметке байлық пен атақ-даңқ орнатуды көздейтін, теңдікке шақыратын даосизмді жақтаған. Бұл ретте елдегі конфуцийшілдіктің беделі артып келеді. Конфуций ілімі бойынша жанашыр қытай басқаларға зиян тигізбейтін, үлкендерді, әсіресе, ата-анасын құрметтеуге тиіс еді. Осы халықтың ережелерін қатаң заңдарға айналдырған қытайлықтар, олардың өмірін бір немесе басқа дәрежеде реттеді.

Мемлекет білім беру саласында қамқорлық жасады. Өйткені, ол жерде білім алған шенеуніктер қажет болды. Білімді саналу үшін оқу, жазу, есептеуден тыс, садақта оқ ату, күрес арбасын басқара алу ережесін және музыканы білу талап етілген. Кейбір монастырьларда жекпе-жек өнері, «у-шу» да үйретілген. Қытайлықтар математика, астрономия, медицинада үлкен жетістіктерге жеткен. Олар порох (одан алдын катапультта қолданылған), компасы мен сейсмографты ойлап тапты. Алғашқы беделді иероглифтік кітап IX ғасырда Қытайда басылып шықты. Сондай-ақ, алғашқы газета басылып шықты. Үлкен кітапханалар ашылып, тарих және география пәндері дамыды. 11000 томдық, 900 мың беттен тұратын үлкен энциклопедиялар құрастырылды.

Қағаз дайындау процесі

КОРЕЯ МӘДЕНИЕТІ

Ертеде корейлер де басқа халықтар сияқты табиғат күштерін құдайландырып, түрлі рухтар мен табиғаттан тыс күштерге сыйынған. Қытайда кең тараған конфуцийшілдік көрші елдерге, әсіресе, Кореяға қатты әсер етті. Бұл жерде конфуцийшілдікке сену ежелден басталса да, анық уақыты үш патшалық дәуіріне тура келуі, III ғасырда Когурио, одан кейін, IV ғасырда Пекче кейін, VI ғасырда Силлада байқалды.

Кореяда буддизмның таралуы, IV ғасырдың аяғына тура келеді. Тарихтан белгілі, буддизмнің Кореядан алдын қадамы жеткен мекендерден бірі, Сұрхандария болған. Бұл буддизмнің Орталық Азиядан Қытай мен Кореяға дейінгі әртүрлі діни нанымдарға бейімделгенін білдіреді. Сондықтан буддизм Қытайдағы сияқты Кореяда салыстырмалы түрде тез тарады. Жергілікті билеушілерге жаңа сенімнің енуі монахтардың елдің қоғамдық-саяси өмірінде салмақты және белсенді рөл атқаруына мүмкіндік берді. Силла корольдығы, король кеңесшісі лауазымына бас буддави монахы тағайындалған. Бұл буддизмдік жарғы және нұсқаулықтарды сарай арқылы таратуға мүмкіндік берген. Онда, мысал етіліп, бес және жеті жарлықтар мәтіні көшірмесін көрсетіп өту мүмкін.

БЕС ЖАРЛЫҚ:

1. Достық адалдығын орнату;
2. Соғыс алаңынан шегінбеу;
3. Себепсіз қан төгуден сақтану;
4. Корольге адалдықпен бағыну;
5. Ата-анаға адалдықпен қызмет ету.

ЖЕТІ ЖАРЛЫҚ:

1. Әр қандай тірі жанға зиян келтірмеу;
2. Жалқау болмау, жезөкшелікке бой алдырмау;
3. Сөйлегенде түсініксіздік, немқұрайлы болмау;
4. Мас қылатын сусындарға жол бермеу;
5. Өзін басқалардан ешқашан жоғары санамау;
6. Хош иісті дәрілік шөптерді пайдаланбау;
7. Гүлдер мен ойын-сауықтан әрқашан алыс жүру.

Корея базары

Буддалық мемлекеті мәртебесіне жеткен кезде моңғол хандарының шабуылдары басталады. Моңғолдардан жеңілулерінің себебін, сарайдағылар буддалықтан көрген. Кеше ғана салықтардан босатылған буддизм ғибадатханаларын, мемлекет жоққа шығарды. Монархтардың қалада тұруы билеуші топтарға ұнамағаны үшін, олар таулардан мекен іздеп, сол жерлерде өз ғибадатханаларын сала бастайды. Сондықтан Кореяда XIII ғасырдан кейін құрылған ғибадатханалар жету қиын болған жерлерде салынды.

Кореядағы будда ғибадатханасы

Ислам дінінің Кореяға кіріп келуі VII–X ғасырда араб саудагерлерінің теңіз жолдары арқылы Оңтүстік-Солтүстік Азия мемлекеттері мен сауда-саттық қатынастарын орнату уақытына тура келді. Тарихи дереккөздерде жазылғандай бұл жаңа өлке және оның тұрғындары арабтарға ұнап, кейінірек түбекте мұсылман сауда сөрелері пайда болған. Оның ішінде IX ғасырға жататын Араб теңіздері туралы құжатта: *«Қытайдың арғы жағында теңіздің арғы жағындағы таулы жерлерде алтынға бай Сылас елі бар»*, деп жазылған. Араб сауда кемелерінде Кореяға негізінен дәрілік шөптер, дәрі-дәрмектер, мыс, жүзім және жүзім шарбаты келтірілген. Саудагерлер бұл жерде өз заттарын алтын, күміс, сондай-ақ киім-кешектерге айырбастаған. Арабтардың Кореяға сапарлары кезінде өздерімен алып келген мұсылман мәдениеті, ғылыми жетістіктері ішінде корейлықтар үшін ең құнды және бірегейі – бұл күн мен айдың тұтылу уақытын анықтайтын мұсылман күнтізбесі еді. Корея туралы алғашқы араб жазба мәліметтері еуропалықтармен салыстырғанда төртбес ғасыр бұрын жазылғанымен құнды. Араб және корей сауда мәдениеті қатынастары Корио әулетінің құрылғанына дейін жалғасты.

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ЖАПОНИЯ МӘДЕНИЕТІ

Орта ғасыр Жапония қалаларының тұрғындары

Қытайдан келген буддизм Жапонияның рухани мәдениетіне, оның әдет-ғұрыптары өлшемдеріне үлкен әсер етті. Елдегі ғылым өкілдері деп буддизм монахтары аталған. Бірақ VIII ғасырдан бастап, Жапонияда тек қана ақсүйектердің балалары үшін мектептер құрыла бастады. Оған қарамай кейбір жастар Қытайға заң мен әдебиетті оқып үйренуге барды. Білімді жапондар баяғыдан қытай иероглифтерімен жазды. IX ғасырдың орталарына келіп, жапон әліпбиі жасалды. Ол қытай жазуына негізделсе де, жазу үшін біршама ыңғайлы болды. Жапонияда өлең жазу, музыка аспаптарын салу білімді кісілер үшін қажет саналған. Қала тұрғындары арасында ақындар көп болды, тіпті олардың арасында жарыстар да өткізілген.

Жапон музыканттары

ҮНДІ МӘДЕНИЕТІ

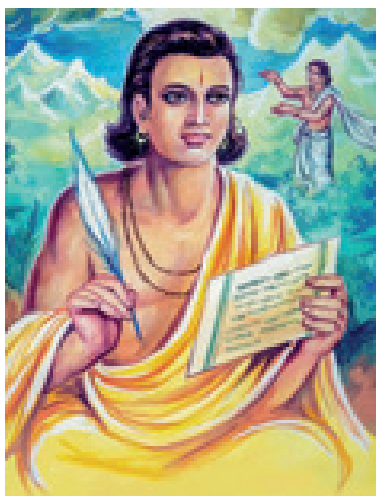
Орта ғасырларда Үндістанда жаратылыстану пәндері қарқынды дамыды. Үнділер қазіргі араб цифрлары деп аталатын есептің ондық жүйесін жасады. Біздің мектеп арифметикасы да үнділер жаңалығы саналады. Үнділердің ежелгі пайдалы өсімдіктерімен емдеу түрлерін қазіргі күнде де заманауи дәрігерлер үйренуде. Ұлы драматург **Калидасаның** пьесасы мен шығармалары көптеген заманауи тілдерге аударылған. Мұсылман дәуірінде мемлекетте парсы тіліндегі әдебиеттер де пайда болды.

Үндістанның Ажанта қаласындағы үңір ғибадатханалары

БІЛІМДІЛЕР ҮШІН!

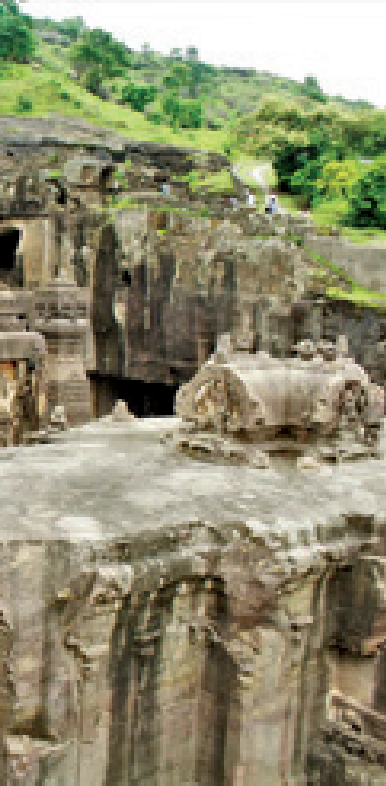
Санскрит – Үндістанның ежелгі және ортағасырлық әдеби тілі. Үнді шебер құрылысшылары жартастарды ойып немесе тастан үлкен ғибадатханалар құрған. Бұл ғибадатханалар рельефтер, мүсіндер және өрнектермен безендірілген. Дели сұлтандығында керемет мұсылман ғибадатханалары салынды. Үнділер музыка мен билеуді ұнатқан. Олар биге тек би ретінде қарамай, ол арқылы махаббат, табынушылық және аңызға айналған кейіпкерлер туралы әңгімелеген. Олардың биінде әрбір дене қимылы, әрбір мимикасы (әсіресе, қол саусақтары арқылы) терең мағынаға ие. Бишілер кәсібін жылдар бойы игерген.

Калидаса

Үнділер де құрылыс пен сәулет өнерінің ерекше дәстүріне ие болды және бұл салада үлкен жетістіктерге жетті. Олардың ішінде ең танымалы Ажанта буддизм ғибадатханасы болып, ол тоғыз ғасыр (біздің заманымыздан бұрынғы II – біздің заманымыз VII ғасыр) бойы құрылған. Ғибадатхана сәулетшілері жартасқа қашап салған 29 бөлмеден тұратын, бөлмелердің қабырғалары бедерлі мүсіндер және оюлармен безендірілген.

Солтүстік Үндістанда мұсылмандардың билікке келуімен геометриялық өрнектер және араб жазуларымен безендірілген жаңа мешіт, медресе, кесене, күмбездер бой көтерді. Атап айтқанда, астанада биіктігі 70 метрлік Қутиб Минар мұнарасына ие мешіт

салынды. Мұсылмандардың билігі кезінде үнділік ауылдар ескі каста заңдарымен өмір сүруді жалғастырды. Билеушінің сарайларын үнді құрылысшылары тұрғызған, салықтарды үнді мырзалары есептеп, теңгелерді де үнділер соққан. Дели сұлтандығы сарайында брахман – астрологтар жасап, жақсы күндерді болжаған, брахман – дәрігерлер науқастарды емдеген.

ТАРИХИ ДЕРЕК!

Орта ғасырларда Оңтүстік Азияда индуизм, буддизм және ислам діндерінің әсерінен бірегей құрама мәдениет қалыптасты.

КҮНДЕЛІКТІ ӨМІР, ӘДЕТ-ҒҰРЫПТАР, ДӘСТҮРЛЕР

Әл-ауқатты үнділер үлкен аулалық мекенжайларда жасады. Үй жиһаздарынан тірегі бар жұмсақ орындықтар мен кереуеттер болды. Еден төсеніштер, кілемдер немесе жануарлардың терісімен жабылған. Кедейлер қамыс үйлерде жасады. Ерлер мен әйелдердің киімдері өте қарапайым болды. Ерлер көшеге шыққанда ұзын көйлек киіп, жабынатын болса, әйелдер денесін жабу үшін бірнеше метр матадан орама киім (сари) киіп алған. Мұсылмандардың әсерінен кейінірек көйлек киген. Үнділер әшекейлер мен хош иісті өтір, иісмай сияқты заттарды жақсы көрген. Үнділердің көпшілігі сүт пен көкөніс тағамдарын тұтынған. Сиыр еті немесе спиртті сусындармен дерлік азықтанбаған. Себебі, оларға дін тарапынан тыйым салынған. Спорт ойындарына көбірек көңіл бөлген.

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР

1. Қытайлықтардың күнделікті өмірі, үй-жайы, киімдері, тағамдары туралы айтып бер.
2. Орта ғасырлардағы Қытай мәдениетінің негізгі жетістіктерін ата.
3. Кореяда тараған конфуцийлік, буддизм және ислам діндеріне салыстырмалы баға бер.
4. Жапония мәдениеті туралы нелерді біліп алдың?
5. Үнді цивилизациясының даму дәрежесін бағала.

МАЗМУНЫ

Кіріспе	3
---------------	---

I ТАРАУ. ОРТА ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ЕУРОПА ХАЛЫҚТАРЫ (V-XIII ғасыр)

1-тақырып: Герман тайпалары және Рим империясы.....	6
2-3-тақырып: Франктер мемлекеті: патшалықтан империяға қарай	12
4-тақырып: Британиядан Англияға.....	22
5-тақырып: Қасиетті Рим империясы	30
6-тақырып: Византия: Батыс пен Шығыс арасында	36
7-тақырып: Славян мемлекетінің қалыптасуы	42

II ТАРАУ. V-XIII ҒАСЫРЛАРДАҒЫ АЗИЯ ЖӘНЕ АМЕРИКА

8-тақырып: Жаңа дін бесігі	50
9-тақырып: Араб халифаты: Ислам әлемінің құрылуы	56
10-тақырып: Салжұқтар мемлекеті.....	62
11-тақырып: Моңғолдар мемлекеті.....	66
12-тақырып: Үндістан – «Мың ғажайыптар мемлекеті»	72
13-тақырып: Қытай – «Аспан асты империясы»: өркендеу және құлдырау ..	78
14-тақырып: Орта ғасырлардағы Корея.....	84
15-тақырып: Күншығыс мемлекет Жапония орта ғасырларда	88
16-тақырып: Орта ғасырлардағы Америка	92

III ТАРАУ. ОРТА ҒАСЫР ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ МӘДЕНИ ӨМІРІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР

17-тақырып: Орта ғасырларда христиан әлеміндегі өзгерістер.....	100
18-тақырып: Крест жорықтары.....	106
19-тақырып: Еуропадағы ортағасырлық қалалардың ерекшеліктері.....	116
20-тақырып: Азияның ортағасырлық қалалары	124
21-тақырып: Ортағасырлық Еуропа мәдениеті.....	130
22-тақырып: Араб халифаты мемлекеттерінің мәдениеті.....	136
23-тақырып: Қытай, Корея, Жапония және Үндістан халықтарының мәдениеті	142

Дүниежүзі тарихы [Мәтін]: 7-сынып үшін оқулық / Л.М. Насруллаев [т. б].
-Ташкент: Республикалық білім орталығы, 2022. – 152 б.

ISBN 978-9943-8372-7-0

УЎК 94(100)(075.3)

КБК 63.3(0)я72

O'quv nashri

JAHON TARIXI

*Umumiy o'rta ta'lim
maktablarining 7-sinfi uchun darslik
(Qozoq tilida)*

Аудармашы Райхан Базарбаева
Редактор Ғалымжан Рахымбаев
Техникалық редактор Акмал Сулейманов
Суретші Дильноза Мирхакимова
Беттеуші-дизайнер Артур Нуруллаев
Корректор Дилнура Байдиллаева

Басуға 04.07.2022 рұқсат етілді. Пішімі 60x84 1/8.
«Arial» гарнитурасы. Кеглі 12 шпонды. Офсеттік әдіспен басылды.
Шартты баспа табағы 17,67. Есептік баспа табағы 19,76.
Таралымы _____ нұсқа. Тапсырыс № _____.

Пайдалануға берілген оқулықтың жағдайын көрсететін кесте

№	Оқушының аты, фамилиясы	Оқу жылы	Оқулықтың пайдалануға берілгендегі жағдайы	Сынып жетекшісінің қолы	Оқулықты тапсырғандағы жағдайы	Сынып жетекшісінің қолы
2						
3						
5						
6						
7						

Пайдалануға берілген оқулық оқу жылы аяқталғанда қайта тапсырылады. Жоғарыдағы кестені сынып жетекшісі төмендегі бағалау мөлшерлері негізінде толтырады:

Жаңа	Оқулықтың алғаш рет пайдалануға берілгендегі жағдайы.
Жақсы	Мұқаба бүтін, оқулықтың негізгі бөлігінен ажырамаған. Барлық парақтары бар, жыртылмаған, беттеріне жазбаған және сызбаған.
Орташа	Мұқаба езілген, аздап қана сызылған, шеттері мүжілген, оқулықтың негізгі бөлігінен ажыраған жерлері бар. Пайдаланушы жағынан қанағаттанарлық жөнделген. Жұлынған, кейбір беттері сызылған.
Нашар	Мұқаба былынған, сызылған, жыртылған, негізгі бөлігінен ажыраған немесе мүлдем жоқ, қанағаттанарлық емес. Беттері жыртылған, парақтары жетіспейді, сызып, бояп тасталған. Оқулық қалпына келтіруге жарамайды.